КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Випуск XXII

Засновано 2000 року

Рекомендовано Вченою радою
Інституту філології
24 травня 2011 року

КИЇВський ВГЛ УНІВЕРСИТЕТ 2011

УДК 81.161.2
ББК 81.2 Ук-5

А 43 Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : Зб. наукових праць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – Вип. 22. – 168 с.

У збірнику наукових праць аналізуються перспективні питання української синхронної та діахронної лінгвістики. Наукові праці розраховано на фахівців спеціальних філологічних, філософських, історичних дисциплін, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів України.

In the collected stories, the perspective questions of Ukrainian synchronic and diachronic linguistics are analysed. For experts in special philological, philosophic, historical disciplines; for teachers, post-graduates and students of the higher educational institutions.

В собрании научных трудов анализируются перспективные вопросы украинской синхронной и диахронной лингвистики. Научные труды рассчитаны на филологов, философов, историков, преподавателей, аспирантов и студентов высших учебных заведений Украины.

Головний редактор: ***Л.І. Шевченко***, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: ***Г.П. Півторак***, акад. НАН України, д-р філол. наук, проф.; ***С.Я.Єрмоленко***, чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.; ***П.Ю. Гриценко***, д-р філол. наук, проф.; ***Г.І. Халимоненко***, д-р філол. наук, проф.; ***Л.О. Кудрявцева***, д-р філол. наук, проф.; ***О.І. Ніка***, д-р філол. наук, доц. (відп. секр.); ***Л.П. Гнатюк***, д-р філол. наук, доц.; ***Л.В. Шулінова***, канд. філол. наук, доц.; ***О.І. Луценко***, канд. філол. наук, доц. (літ. редактор); ***А.А. Калєтнік***, канд. філол. наук; ***Д.В. Дергач***, канд. філол. наук.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 5755 від 15.01.2002 р.

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Адреса редакційної колегії: 01601, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 14, ауд. 131, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології; тел. 239-33-66.

НАУКОВА БІОГРАФІЯ АКАДЕМІКА НАН УКРАЇНИ В.М. РУСАНІВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ІДЕЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Із ім'ям і науковою творчістю Віталія Макаровича Русанівського пов'язана ціла епоха в історії української гуманітаристики – час вагомих наукових здобутків, творчого ентузіазму, серйозної вдумливої роботи колег-мовознавців й утвердження у свідомості інтелігенції особливого поціновування людей, чий фаховий і моральний авторитет ототожнюються з академічним знанням.

Все у житті цієї світлої людини, ерудита, прекрасного вченого було невипадковим. Закономірним прихід у філологію як традиція освіченої української родини, де і батько – Русанівський Макар Олексійович – був філологом, шевченкознавцем, тривалий час деканом філологічного факультету Київського університету, а потім – і дослідником академічного Інституту літератури, і мати – Середа Єлизавета Омелянівна – також була філологом, учителем української мови та літератури, а потім науковим співробітником Національного Музею літератури.

В.М. Русанівський вступає до Київського університету не одразу. 1949 року, закінчивши з золотою медаллю школу, він опиняється в ситуації, коли знову змушений відстоювати чесне ім'я свого батька. Як уже тепер відомо, на початку Великої Вітчизняної війни М.О. Русанівського несподівано заарештували, звинувативши в буржуазному націоналізмі, без будь-яких доведень вини, суду і слідства стратили в Лук'янівській в'язниці. Додамо, цей факт своєї біографії стриманий і завжди сповнений гідності В.М. Русанівський обходив у розмовах і завжди намагався не коментувати ні в час,

коли Україна була однією з республік Радянського Союзу, ні потім, коли Україна стала незалежною й багато людей переписували свої біографії чи намагалися отримати від них політичні дивіденди. Для В.М. Русанівського трагедія родини була не публічною, хоча, зрозуміло, вона є частиною історії українського народу.

На філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (сьогодні наш університет має назву – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) В.М. Русанівський навчається з 1949 по 1954 рр. Цей час наукового й особистісного становлення майбутній український академік не забув ніколи: В.М. Русанівський завжди повертався до alma mater – брав участь у конференціях і наукових збірниках, керував дисертаціями, консультував і навіть одну з найкращих й останніх своїх праць – "Історію української літературної мови" – написав для студентів.

Промовиста деталь наукового становлення майбутнього вченого: на відміну від досить поширеної серед студентства початкових курсів орієнтації у філології передусім на літературознавство, В.М. Русанівський однозначно обирає мовознавчу спеціалізацію. За словами самого вченого, йому завжди подобалися лінгвістична точність, конкретність і доказовість. Разом зі своїм однокурсником і другом, майбутнім університетським професором і засновником української перекладацької школи В.В. Коптіловим, залюблені у філологію студенти роблять численні спроби увійти у проблематику тогочасної університетської науки. Учитель і наставник молодих науковців, уже тоді відомий у славістиці професор М.О. Карпенко, згадує, що Віталій Русанівський і Віктор Коптілов завжди були разом, були першими в наукових ініціативах і програмах, сиділи, як годиться відмінникам того

часу, на першій парті і ставили досить проблемні запитання викладачам.

В аспірантуру В.М. Русанівський вступає на кафедру української мови до одного з кращих істориків національної лінгвістики П.Д. Тимошенка. Глибокий ерудит і знавець староукраїнської писемності, безкінечно добра й інтелігентна людина П.Д. Тимошенко чи не найкраще міг зрозуміти майбутнього блискучого вченого, і знову ж таки, чи не найкраще міг допомогти фаховому становленню В.М. Русанівського. Захищена у 1960 р. кандидатська дисертація, присвячена проблематиці історичної граматики української мови, засвідчила прихід в українське мовознавство серйозного дослідника.

Науковій громадськості добре відомий творчий шлях В.М. Русанівського. З 1957 р., після закінчення аспірантури, він працює в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР (сьогодні НАН України). За довгу і плідну історію наукового життя В.М. Русанівський створив близько 350 наукових праць із різних напрямків мовознавчого знання – історії мови, історії літературної мови, лексикології, граматики, стилістики та ін. Він є автором і співавтором ґрунтовних досліджень "Значення і взаємозв’язок категорій виду і часу в українській мові 16-17 століть" (1959), "Сучасна українська літературна мова. Морфологія" (1969), "Структура українського дієслова" (1971), "Філософські питання мовознавства" (1972), "Дієслово – рух, дія, образ" (1977), "Походження і розвиток східнослов’янських мов" (1980), "Структура лексичної і граматичної семантики" (1988), "Культура українського народу" (1994).

Окреме місце в національній науці посідає підручник В.М. Русанівського "Історія української літературної мови" (І-е вид. 2001 р., ІІ-е вид. 2002 р.) як вибудована відповідно до авторської концепції ґрунтовна, об’єктивована методологічно і

фактологічно, розвідка про культурну історію українського національного слова, текстів і постатей, які визначили місце рідного народу в цивілізації. Цей підручник став основним для університетської дидактики. Підручник формує мовну свідомість тих, хто ще тільки починає творити в науці. Крізь десятиліття, відколи з'явилося це наукове видання, В.М. Русанівський веде діалог не тільки зі своїми попередниками, а й тими, хто прагне знання про джерела своєї культурної історії та її сьогоднішній день.

Серед монографічних видань В.М. Русанівського особливою внутрішньою структурою і теплотою позначена книга "У слові – вічність (Мова творів Т.Г. Шевченка)" (2002 р.). Вона є і даниною пам'яті своїх батьків-шевченкознавців, і результатом роздумів над долею українського слова, і докладним фаховим аналізом Шевченкового тексту і мовного ряду, і визначенням позиції в численних дискусіях щодо ролі особистості в історії, коли йдеться про історію словесної культури. На наше глибоке переконання, названа монографія В.М. Русанівського чи не найкраща мовознавча розвідка з шевченкової проблематики – звідси її філологічний авторитет і читабельність у колі слов'янських і неслов'янських гуманітаріїв.

За своє довге життя в науці В.М. Русанівський був головою редакційних колегій українського правопису (1960, 1990, 1993, 2002, 2005, 2007), а також "Довідника з української орфографії і пунктуації", виданого й перевиданого у 1964, 1973, 1984, 1986 рр. та довідникового видання "Складні питання сучасного українського правопису" 1980 року. Цей окремий напрямок професійної діяльності В.М. Русанівського ще достатньо не поцінований сучасниками: український мовознавець, попри будь-які емоційні зауваження опонентів, будував правописні засади на глибокому знанні внутрішніх

законів мови, досвіді попередників і, важливо, надзвичайно чутливому ставленні до функціональних можливостей українського слова, його комунікативної перспективи.

Із принципів урахування історичної традиції, мовно-структурних особливостей української мови, її дослідженого функціонального ресурсу і, вочевидь, коректного ставлення до мовних фактів працював В.М. Русанівський і над укладанням та редагуванням 11-томного, і вже в останнє десятиліття 20-томного "Словника української мови". Ці видання були й залишаються унікальними у вітчизняному мовознавстві як найбільш повний реєстр українського слова, представлений і описаний контекстно, в можливих варіантах значень і парадигмальних відношень. Автор цього тексту добре пам'ятає, як в останні роки свого життя В.М. Русанівський у своєму затишному кабінеті (символічно – із зображенням ключа птахів, які піднімаються в небо, на стіні), вже нездужаючи, довгими годинами читав і правив перші томи 20-томного "Словника української мови".

Неправильним було б залишити поза науковою біографією В.М. Русанівського його велику славістичну спадщину, ті наукові контакти з богемістами, полоністами, русистами та іншими слов'янськими дослідниками, які спиралися на спільні ідеї, тексти, працю, що єднала слов'янські народи. Рука В.М. Русанівського присутня і в написанні українсько-чеського й українсько-македонського розмовників, його талантом і бажанням перспективи окрилені славісти академічних відділів й університетські дослідники.

Із 1982 по 2006 рр. В.М. Русанівський очолював Український комітет славістів і водночас був членом Міжнародного комітету славістів, де сформував потужне коло дослідників зі славістичної проблематики, які опрацьовують актуальні ідеї гуманітаристики, до яких безпосередньо був

причетним наш учитель і колега. Симптоматично як для наукової традиції, що Український комітет славістів після В.М. Русанівського очолив його друг, однодумець, надзвичайно інтелігентна, мудра і талановита людина, історик, академік НАН України О.С. Онищенко. Так традиція наступності в українській славістиці набула нового виміру, зберігши свій високий етичний і фаховий авторитет.

Зрозуміло, коли звертаєшся до наукової біографії постаті такого масштабу як В.М. Русанівський, важко охопити всі напрямки діяльності й факти наукової біографії дослідника. Треба назвати й науково-організаційну роботу вченого як директора Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України і велику громадську діяльність, у якій він виявляв себе як взірець академічного вченого й українського інтелігента. Переконана, детальна наукова біографія В.М. Русанівського ще буде написана. Сьогодні, коли ми наближаємося до ювілейної 80-річної дати його народження, з пошануванням до світлої постаті цієї людини можемо сказати про наукову школу академіка НАН України В.М. Русанівського, про його пошукову традицію в українському мовознавстві, про його учнів і про сформовані ним етичні принципи академічного життя. Все це визначило і визначає нашу філологічну свідомість, а тому В.М. Русанівський із нами.

Шевченко Л.І.,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАУКОВА СПАДЩИНА В.М. РУСАНІВСЬКОГО Й АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Л.І. Шевченко, д. філол. н.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА ПРО НАЦІОТВОРЧИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглянуто в аспектах теорії та практики мовотворчості Івана Франка слов'янський контекст ідеї про націотворчий статус літературної мови українського народу.

Ключові слова: літературна мова, норми літературної мови, функціональна полівалентність літературної мови, історичний розвиток літературної мови, націотворчий статус літературної мови, слов'янські паралелі.

The Slavic context of the idea about literary Ukrainian language's national and poetry status in the Ivan Franko's language creative work is analyzed in this article.

Key words: literary language, rule of literary language, polyvalency of literary language, historical development of literary language, national and poetry status of literary language, Slavic identity.

В статье рассмотрен в аспектах теории и практики языкового творчества Ивана Франко славянский контекст идеи о нациообразующем статусе литературного языка украинского народа.

Ключевые слова: литературный язык, нормы литературного языка, функциональная поливалентность литературного языка, историческое развитие

литературного языка, нациообразующий статус литературного языка, славянские параллели.

Літературна мова як вимір націотворчих інтенцій вже давно не ставиться під сумнів і не дискутується в сучасних гуманітарних концепціях – ні мовознавчих, ні філософських, ні естетичних, ні, тим більше, політологічних чи соціологічних. Саме літературна мова є обов'язковим і найбільш аргументативним критерієм, коли йдеться про характеристики нації, її єдність, державність. Національна літературна мова є вербалізованим носієм ментальної та культурної пам'яті народу, репрезентантом текстів культури, комунікативною словесною системою, що забезпечує зв'язок нації з сучасним глобалізованим світом.

У дихотомії множинне – універсальне, що є онтологічною характеристикою структурації світу й цивілізації, літературна мова втілює ознаки універсальної, ідеальної словесної моделі культурної історії народу / народів.

Водночас історія осмислення і коментування літературної мови українців відбиває певну традицію дискусій щодо культурно-національних проблем народу, тривалий час розділеного внаслідок історичних катаклізмів між різними державами, культурними, ідеологічними домінантами і впливами на мову соціально-політичного життя цих держав. Зважаймо й на супутній такій ситуації, певною мірою емоційний, а не логічний складник аргументів на користь вибору тих чи інших мовних одиниць (і навіть радикальніше – форм літературної національної мови), коли йдеться про еталонність, взірцевість і природню вмотивованість норм української літературної мови.

Мовознавцям відомі витоки цієї дискусії та піки напруження в різні періоди нашого розвитку. Згадаймо хоч би протилежні в 60-ті роки 19 століття (але викликані єдиним прагненням унормувати літературну мову, визначити підставові критерії її формування та перспективу національного

об’єднання навколо єдиної літературної мови) думки і творчу практику М. Костомарова, П. Куліша з одного боку, та А.Свидницького чи С. Руданського – з іншого.

Навіть за очевидності надзвичайно результативної в історико-філологічному аспекті праці НТШ, розуміння блискучими українськими інтелектуалами, які об’єдналися навколо Товариства, ролі літературної мови для національного культурного розвитку, гостра дискусія, спричинена, зокрема, статтею Б. Грінченка "Галицькі вірші", що з’явилася друком у "Правді" за 1891 р. (№ 8-10), не була випадковою. Позитиви (критика деяких галицьких авторів, що стосувалася кількості запозичених полонізмів, неправильного наголошення, порушення законів української ритмомелодики та ін.) і негативи (необ’єктивне ставлення до хиткої ще літературної норми щодо використання діалектної лексики, недотримання загальних правил коректності в полеміці та ін.) вже достатньо проаналізовані в науковій літературі.

Важливо, що стаття Б. Грінченка є знаковою з погляду важливості названих у ній проблем, нехай і у формах, з якими не завжди можна погодитися.

Дискусія щодо джерел, форм літературної національної мови, конкретних мовних одиниць, та й у цілому щодо шляхів розвитку української мови, перманентно загострюючись і затухаючи, триває і досі. Часто полеміка ведеться навколо двох зовсім не основних питань, якщо йдеться про стратегію розвитку літературної мови як визначального складника національної перспективи. Гарячі дискусії навколо питань: чий внесок більший у культурну історію нашого народу – Галичини чи Східної України? Які конкретно мовні одиниці є кращими? навряд чи можуть завершитися, тому що аргументів на користь різних поглядів наведено безліч, а підставово полеміка спирається на емоційні оцінки.

У цій ситуації цивілізаційного парадоксу (гаряче прагнемо європейської перспективи для нашого народу, але не можемо дійти консенсусу для вироблення єдиних позицій щодо

критеріїв поціновування літературної мови, власної історії, політичних пріоритетів) варто звернутися до спадщини видатних українців, які піднімалися над "суєтою", частковостями, регіональними уподобаннями в ім’я найбільшої цінності, що нею є Україна.

Видатний українець Іван Франко, який народився, як відомо, в Нагуєвичах, еволюцією мовного світогляду може слугувати певного типу живою ілюстрацією до культурно-історичної ситуації в Україні з останньої третини 19 ст. Починав писати Іван Франко своєрідною мішаниною кількох мов – української, російської, польської. Згодом, під упливом ідей народовців, він звертається у творчій практиці до живомовного джерела, переважно говіркової мови Нагуєвичів. Відома й участь Івана Франка в полеміці 1891 – 1893 рр., де він заперечує переваги східноукраїнської літературної традиції у визначенні напрямку розвитку літературної мови. Але зрілий автор, чи не найбільший український інтелектуал свого і не тільки свого часу, поліфонічна особистість, яка залишила вагомі наукові здобутки в різних галузях гуманітарного знання [1], вже відчуває себе стиснутим мовно-регіональними обмеженнями. І саме цей період його творчо-мовної діяльності, з початку 20 ст., можна вважати часом, коли Іван Франко стає лідером у формуванні пріоритетів націомовного розвитку.

Акцентування уваги на мові своїх видань і перевидань, спраглий пошук нових слів, що позначають ще неназвані українською мовою поняття в перекладах, прагнення осмислити принципи формування літературної мови – далеко не повний перелік праці й інтелектуальних шукань у мовознавстві Івана Франка. Невипадково найкваліфікованіші українські лінгвісти, зокрема В. Чапленко, неодноразово звертають схвальну увагу на еволюцію мовознавчих поглядів Івана Франка, цитуючи й перецитовуючи самого автора:" "Я користувався авторським правом і, не тикаючи основної думки, підправляв мову, виробленню котрої до ступеня мови літературної за останніх 20 літ усе ж таки значно посунулося вперед..." [8, с. 153].

Зауважимо, що, на наш погляд, і робота разом із М. Грушевським над виданням "Літературно-наукового вісника", яка розпочалася з 1898 року, була одним із проявів не тільки культурно-громадської активності Івана Франка, але і його прагненням в еталонному для свого часу науковому часописі сформувати взірцеву норму наукової літературної мови.

Думаємо, що і в пізніших дискусіях (зокрема на початку 20 ст.), й у творчій практиці цього періоду ("Мойсей", "Перехресні стежки") великий українець намагається обстоювати думку про необхідність збереження всього цінного, набутого мовною культурою українців і Заходу, і Сходу. Показовим у цьому аспекті є матеріал мовознавчого видання, що нещодавно побачило світ у Львові й дає досить повне уявлення про джерела мовотворчості пізнього Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки") [4].

Втім, і оцінка мовотворення пізнього Івана Франка лінгвістами класичного світогляду збігається з результатами новітніх мовознавчих інтерпретацій.

Ще в широко відомому підручнику для вищої школи В.М. Русанівського "Історія української літературної мови" [2] один із кращих наших філологів пошанно схарактеризував мову Івана Франка: "З одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан" [2, с. 277]. Така нібито зрозуміла сьогодні оцінка В.М. Русанівським мовної індивідуальності І. Франка насправді стала можливою, зважаючи на перейдений літературною словесністю шлях. Як слушно зауважує той же В.М. Русанівський, "після Б. Грінченка, у якого помітні ще риси етнографізму, приходить нове покоління, котре орієнтується на метрів європейської літертаури" [2, с. 273]. Й оскільки нові часи, як відомо, прагнуть нових пісень і, додамо, нової словесної культури, то і "письменники-модерністи переносять свою увагу на такі поняття, як любов, краса, вірність, сила, шукання правди, світло

знання і под. Зрозуміло, що у зв'язку з новими завданнями мала змінитися й мова" [2, с. 273].

Великий І. Франко в цьому історико-цивілізаційному контексті формулює ідеї, що й досі дістають палких прихильників і не менш палких опонентів щодо націотвірної функції мови, її єдиної літературної форми й у цілому "нової якості мови" [2, с. 273].

І далі В.М. Русанівський не тільки акцентує прихильну увагу на особливостях мови "Мойсея", де відтворено лексику на позначення сенсу буття, особливостей існування народу у світі (*ідея, будущина, гордощі Духа, сумління та ін.), абстрактних понять (вірність, воля, власть, зрада, презирство, по біда та ін), бібліїзмів і старослов'янізмів (всує, на прю, чадо, враг* та ін.), що природно поєднуються з народно-побутовими словами, але й звертає увагу на гармонійне поєднання в текстах пізнього Івана Франка опрацьованих мовних одиниць і Сходу, і Заходу нашої України. Мова, отже, утверджує націю, єднає понад кордонами, ідеологічними, схоластичними схемами й надуманими аргументами про "дві України".

Більше того, саме В.М. Русанівському належить така характеристика вже згадуваних "Перехресних стежок": "У повісті "Перехресні стежки" відбита мова, якої так бракувало в той час у Східній Україні, – природна усна розмовна мова, вживана в інтелігентному середовищі. Її лексичну основу складають слова, повсюдно вживані в Галичині" [2, с. 278]. В.М. Русанівський подає досить детальний огляд названої лексики і фразеології. Думається, сьогодні носії української літературної мови не мають жодних проблем із використанням фразеологізмів *зав'язав собі цвіт, судженої конем не об'їдеш, краще з моста в воду, про людське око та ін., або виразних діалектних "галицьких" мовних одиниць: опришки, хлополюб, робітня, негарний вигляд, завсіди* та ін., що на них звернув увагу академік В.М. Русанівський. Літературна мова українців як відкрита інтелектуальна система природно об'єднує, опрацьовує все багатство мовних одиниць свого народу,

залишаючи з-поміж них найбільш точні, системно врівноважені та функціонально варіативні.

"А як з мовою І. Франка? З одного боку, це феномен високорозвиненої, філософськи виваженої мови українського інтелігента, з другого – зразок побутової мови освічених галичан" [2, с. 277].

Ця тенденція до гармонізації внутрішніх ресурсів літературної мови, оптимізації її функціональних властивостей є універсальною й позачасовою. Недаремно ще молодий Іван Франко спостеріг і з іншого погляду прозорливо зауважив: "Там, де вперед не видно було нічого, або добачувано було лише стару мертвечину, язиковий макаронізм та несмачні панегірики, тепер, при ближчим досліді, можна завважити певний розвій, боротьбу різних течій, різнорідні змагання, ступеневе вироблення мови й віршової форми, проби письменства, близького до життя й його інтересів [6, с. 248].

У процитованих "Студіях над українськими піснями" йдеться про випростання зі староукраїнської літературної традиції живомовного слова, але відповідність і закономірність інтралінгвальних процесів, що зумовлюють регулятивні механізми мовного розвитку залишається і в новому часі.

Зрозуміло, виносити поза обговорення вплив на мову екстралінгвальних факторів є неможливим. Але й абсолютизувати їх теж не можна. Сьогодні швидше треба говорити про гуманітарні "підходи, що їх умовно можна окреслити як принципи "локального" й "абсолютного" функціоналізму. В обох випадках ідеться про розуміння національної мови як найвищого інтелектуального досягнення народу, обґрунтовується необхідність розширення її функціональних меж" [7, с. 157].

Слов’янський контекст ідеї Івана Франка про націотворчий вимір літературної мови й поціновувана В.М. Русанівським відданість цій ідеї українського Каменяра може аналізуватися передусім у площині універсальних викликів, що їх ставить перед народами динамічний,

глобалізований сучасний світ і водночас в аспекті індивідуальної історії слов'янських народів.

Незважаючи на власну культурну історію кожного зі слов'янських народів, існують певні паралелі, що зближують наші світи, наші націотворчі пошуки. Як, скажімо, з македонським народом, де протягом багатьох століть спостерігаємо "звичку до диглосії (престижна/непрестижна мова)" [5, с. 60], спричинену трагічними екстралінгвальними чинниками бездержавності, домінанти інших, чужих для македонців культурних світів та їхніх мов.

Проте соціолінгвісти, спостерігаючи на парадигматичному і синтагматичному рівнях за динамікою розвитку македонської літературної мови, аналізують позитивно її типологію й перспективу за критеріями, що є в лінгвістиці універсальними для розвинених мов сучасного світу, зокрема: 1) близькістю до єдиної діалектної основи при існуванні відносно сильного діалектного розмежування; 2) близькістю до мови фольклору; 3) відсутністю локальних варіантів літературної мови; 4) стабільністю норми; 5) присутністю "поміркованого" пуризму; 6) функціональною полівалентністю; 7) функціонуванням загальнонаціональної мови, яка включає розмовний стиль літературної мови, розмовну мову в цілому (наддіалектний субстрат) і просторіччя [5, с. 61].

А отже, висновкова теза спирається на думку про приналежність літературної македонської мови до слов'янських літературних мов "нового типу", оскільки вона виконує найважливішу культурну функцію й об'єднує македонський етнос у націю [5, с. 61].

Деталізувати й ілюструвати мовною фактологією названі вище категорії, коли йдеться про літературні мови, безумовно, потрібно. І факти щодо розвитку македонської літературної мови широко відомі серед філологів.

Але в нашому випадку йдеться про інше. Наскільки прозорливою, патріотичною та науково обґрунтованою була ідея великого українця Івана Франка про націотворчий статус

української літературної мови? Наскільки ця ідея знаходить розуміння в сучасній науці й суспільстві? Відповідь на наше переконання, є однозначною. Ця ідея корелюється з реаліями сучасного світу і культурною перспективою українського народу в ньому.

1. Панько Т.І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка / Т.І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 190 с.

2. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.

3. Сербенська О.А. Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка : текст лекцій / О.А. Сербенська. – Львів, 1992. – 112 с.

4. Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману "Перехресні стежки") / Ф.С. Бацевич (наук. ред.), С.Н. Бук, Л.М. Процак, А.А. Ровенчак, Л.Ю. Сваричевська, І.Л. Ціхоцький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 376 с.

5. Усикова Р. Современный литературный македонский язык как предмет славяноведения и балканистики / Р.Усикова. – Скопје : Универзитет "Св.Кирил и Методиј", 2008. – 134 с.

6. Франко І.Я. Студії над українськими піснями // Зібрання творів : У 50 т. – К., 1986. – Т. 43. – С. 248.

7. Шевченко Л. Литературный язык как аргумент права на национальное самоопределение : украинско-македонские параллели / Шевченко Лариса / Македонско-украински културни врски (X – XX век), II // Македонска академија на науките и уметностите. – Скопје, 2004. – С. 151-159.

8. Чапленко В. Історія нової української літературної мови / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970.

О.І. Ніка, д. філол. н.

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В.М. РУСАНІВСЬКОГО

У статті аналізується концепція історії української літературної мови академіка В.М. Русанівського, викладена ним у численних працях, зокрема підручнику "Історія української літературної мови". Акцентується увага на періодизації, термінології, принципах побудови історії української літературної мови на основі сучасного рівня знань.

Ключові слова: історія української літературної мови, наукова спадщина В.М. Русанівського, концепція.

The article analyzes the approach to history of the Ukrainian language, explicated in numerous papers by the academician V.M. Rusanivsky, particularly in the textbook "History of the Ukrainian standard language". It focuses on the periodization, the terminology and the construction principles of history of the Ukrainian language based on modern level of knowledge.

Key words: history of Ukrainian standard language, scientific heritage of V.M. Rusanivskiy, conception.

В статье анализируется концепция истории украинского литературного языка академика В.М. Русановского, изложенная им в многочисленных работах, в частности учебнике "История украинского литературного языка". Акцентируется внимание на периодизации, терминологии, принципах построения истории украинского литературного языка на основе современного уровня знаний.

Ключевые слова: история украинского литературного языка, научное наследие В.М. Русановского, концепция.

У рік ювілейного вшанування пам’яті академіка В.М. Русанівського продовжується поцінування його наукового доробку, значну частину якого становила літературна історія української мови. Праці цього відомого українського лінгвіста засвідчують його постійне перебування в силовому полі історії мови, її теоретичного осмислення, про що свідчать численні монографії, статті та ін. [1].

У центрі уваги лінгвіста перебували не лише певний синхронічний зріз чи окрема постать, жанр чи стиль, текст, а вся діахронія української літературної мови – від її витоків до сьогодення. У цьому разі йдеться про розвиток літературної мови впродовж багатьох століть, а отже, висвітлення великого обсягу матеріалу, що систематизується за конструктивною ідеєю.

Як можемо переконатись, теорія історичного розвитку української літературної мови вибудовувалась на основі ретельного вивчення і публікації писемних пам’яток різних періодів. Наукове видання текстів, що регламентоване за правилами метаграфування, розробленими В.М. Русанівським разом із М.М. Пещак ще 1961 року [7], стало в історичній лінгвістиці гарною традицією опрацювання та публікації писемних джерел.

"Відкриття" та уведення писемних пам’яток в активний науковий обіг розширило фактологічну основу діахронічних досліджень, поглибило інтерес до історії мови філологів і не тільки їх. Для доведення взаємодії літературної мови з живим народним мовленням особливої уваги надавалося публікації та вивченню текстів офіційно-ділового стилю, що походили з різних територій України та репрезентували системність живомовних рис і діалектну варіативність ("Українські грамоти XV ст.", "Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.").

Отже, концепція історії української літературної мови спирається на глибоке знання писемних джерел, розуміння специфіки мовної норми і жанрово-стильової диференціації в різні історико-мовні періоди.

Систематизація поглядів В.М. Русанівського на історію літературної мови втілена в підручнику "Історія української літературної мови", що ілюструє реалізацію його наукових ідей у вузівській лінгводидактиці. На сьогодні цей підручник рекомендований як основний у процесі вивчення базового університетського курсу "Історія української літературної мови" [12] і вже десятиліття активно використовується в навчальній практиці студентами. Праці інших лінгвістів у цій царині більшою чи меншою мірою уточнюють науково-навчальний дискурс [4; 5;11;15].

Як відомо, в наукознавстві під концепцією (від лат. conceptio – розуміння, система) розуміють систему поглядів, що виражає певний спосіб розгляду, розуміння, трактування предметів, явищ, процесів і репрезентує провідну ідею, конструктивний принцип для їх системного висвітлення у певній галузі теоретичного знання [3].

Відповідно до сучасного рівня наукових знань лінгвіст, який працює в галузі теорії історії літературної мови, орієнтується на принципи: *експансіонізму* (інтеграції різних наук), *антропоцентризму* (лінгвістичного пізнання, що уособлюється в русі від сфери систем до центру цих систем – людини), *функціоналізму* (розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження), *експланарності* (погляд на мову як явище культури).

У концепції історії української літературної мови є ключовими питання періодизації, термінологічного окреслення літературної мови в різні періоди її функціонування, відповіді на які залежать від конструктивного принципу, що визначають систему поглядів: "подати систематичний опис функціонального використання української і церковнослов’янської мов у їх взаємодії для потреб української культури й освіти" [13, с. 5].

У процесі моделювання історії літературної мови є істотним підхід до історико-культурної мотивації мовних змін, що дає підстави розглядати не окрему мовну інновацію чи історію окремої системи мови (наприклад, лексичної,

фонетичної та ін.), а зосередитись на питаннях варіативності мовної норми, її еластичної стабільності як посутнісного принципу дослідження літературно-мовної еволюції.

Загалом історико-культурне підґрунтя пронизує і виникнення, і розвиток літературної мови, бо, на думку М.І. Толстого, "лінгвістика здатна відповісти на питання, як, в яких формах йшло формування мови і відбувалась її еволюція, що залишалось стабільним і що змінювалось, створювало нову картину мови, але не здатна пояснити, чому в рівних мовних, але нерівних історичних умовах розвиток близькоспоріднених мов часто йшов різним шляхом" [14, с. 3].

Як можемо переконатись, періодизація, термінологія, вивчення окремого періоду, жанру чи стилю або окремої писемної пам'ятки об'єднуються довкола концептуального питання – якою мірою вони проливають світло на формування і розвиток літературної мови. Історія української літературної мови розглядається у взаємодії з церковнослов'янською, її розвиток скорельований із поняттям національної свідомості – ключовим поняттям цієї концепції.

В історичному аспекті "пробудження національної самосвідомості" В.М. Русанівський пов'язує з серединою XVI ст., коли в Україні поширюються реформаційні ідеї. Так, "безпосередня розмова людини з Богом вимагала взаєморозуміння, а це можливо лише за послуговування рідною мовою. Отож "єресі" мають безпосередній стосунок до проникнення простої мови – а це була мова юридичних документів – у конфесійну літературу, а також у полемічну і художню. З розвитком багатостильової літератури пробуджувалася національна самосвідомість" [13, с. 63].

Передусім новий погляд на літературну мову цього часу ілюструють: перекладені староукраїнською конфесійні тексти, що розуподібнювали середньовічну ідею мови сакральної і водночас мови літературної (Пересопницьке Євангеліє та ін.), полемічна література, яка, поєднуючи релігійні інтереси з

суспільними, проілюструвала аргументацію питань, пов’язаних із вірою.

Як відомо, саме це дало підстави І.І. Огієнку оцінювати "просту мову" як "нову українську літературну мову" [5, с. 100], а період із середини XVI ст. як нову, зовсім відмінну добу в історії української літературної мови [6, с. 128]. Як відомо, такий погляд не набув поширення в історичній лінгвістиці, натомість був прокоментований як початок творення української літературної мови на народнорозмовній основі, завершення якого відбулося наприкінці XVIII ст., із виходом "Енеїди" І.П. Котляревського.

Так, В. Чапленко [15] починає аналіз української літературної мови лише із XVII ст., щоправда, у нього немає конкретної прив’язаності до одного періоду, бо основне – показати нові тенденції в її розвитку. Він засвідчує орієнтування на "живу частину їхньої (українців) етнічної дійсності, безпосередню форму живої думки і чуття", що віддзеркалює процес творення нової літературної мови.

Поняття національної свідомості стає наріжним у константах національної літературної мови. У розділі підручника "Українська мова як інструмент реанімації національної свідомості" В.М. Русанівський зазначив, що саме "з появою "Енеїди" інтерес до народної мови перестав бути абстракцією. Національна самосвідомість акумулює народжену в суспільстві увагу до простолюду, особливостей його життя й культури" [13, с. 153].

Розгортання цієї концептуальної ідеї прокоментоване як функціональне розширення української літературної мови у мовотворчості поетів-романтиків, Г. Квітки-Основ’яненка та ін., зокрема Т. Шевченка як реформатора цієї мови.

Новизною відрізняється історико-культурне потрактування автором підручника староукраїнської літературної мови у XVIII ст. Передусім причини її занепаду пов’язані з намаганнями "української інтелектуальної еліти зблизити або й злити староукраїнську мову з

церковнослов'янською, тобто замінити століттями вироблюване знаряддя літературного спілкування штучною слов'яноруською сумішшю" [13, с. 4].

Відповідно, за своїми функціональними можливостями староукраїнська літературна мова, опрацьована протягом кількох століть, могла задовольнити потреби тогочасного суспільства і в нових умовах його розвитку [13, с. 4]. У цьому разі замість традиційного, започаткованого ще в XIX ст., погляду на причини занепаду староукраїнської літературної мови доцільно, на думку дослідника, запропонувати інше пояснення.

Із погляду сучасних наукових уявлень висвітлено вплив Галичини на творення української літературної мови наприкінці XIX ст. Визнавши Галичину цього часу "центром розвитку української духовної культури" [13, с. 245], автор підручника підсумував досягнення цього часу в галузях публіцистики, наукової мови та ін., що, безперечно, "не могло не позначитися на розвитку української літературної мови: у мову східноукраїнських письменників дедалі більше проникали галицизми, особливо наукові терміни і слова з абстрактним значенням" [13, с. 245]. Оцінка мовної дискусії кінця XIX ст. сформульована коректно і прогностично: "з погляду сьогодення мовна дискусія 90-х років відіграла дуже важливе значення в історії української літературної мови: вона поставила великий знак питання на її єдності і тут же його зняла" [13, с. 248].

Крізь призму нових підходів висвітлюється історія української літературної мови XX ст., зокрема 20-30-х рр. і 60-80 рр. У центрі уваги – термінотворення і правопис, увиразнення мовно-стильової палітри митців слова та їх впливу на розвиток літературної мови. Певна тенденційність чи хронологічна заданість у попередніх підручниках обмежувала лінгвістичний аналіз дискурсивних практик, наприклад, неокласиків, символістів, далі – шістдесятників. Відповідно до концепції історії української літературної мови В.М. Русанівський логічно розширює погляд на художнє

мовотворення, прочитане в естетизації слова, неології, інтелектуалізації мови та ін.

Загальновідомо, що історія літературної мови не передбачає автономність лінгвістичного аналізу текстів окремої персоналії, а проектує його на іншу площину – відображення загальних тенденцій, характерних для літературної мови одного періоду чи кількох періодів. Під цим кутом зору проводиться зважене наукове дослідження діахронічної площини, певна річ, з увагою до знаковості І.П. Котляревського, Т.Г. Шевченка та ін. постатей в історичному процесі літературної мови.

Окремий розділ свого підручника В.М. Русанівський присвятив Т.Г. Шевченку як реформатору української літературної мови [13, с. 170–220], відзначаючи "ширший… погляд на джерела мови Т.Г. Шевченка і на особливості художньої організації його мови" [13, с. 4].

Показово, що лінгвістичний аналіз Шевченкової мови розширений у монографії дослідника "У слові – вічність (Мова творів Т.Г. Шевченка) (К., 2002, 240 с.). Отже, акцент на національно-мовній позиції Т.Г. Шевченка репрезентує конструктивність концепції історії української літературної мови.

Як вже зазначалось вище, символічності набуває реформаційність у вимірі літературної мови, що по-різному вписується в контекст нової доби (Шевченко – реформатор української літературної мови) і старої (Реформація, сакральні переклади другої половини XVI ст. і "пробудження національної самосвідомості").

По-новому В.М. Русанівський підійшов до класифікації періодів розвитку літературної мови давньої доби, тобто XI – XVIII ст. Переосмислення усталеного погляду на періодизацію увиразнює підхід до оцінки літературної мови з погляду її функціональних характеристик, а не підпорядкування державному утворенню.

Так, на думку дослідника, давньокиївська літературна мова [13, с. 10] трансформувалася в літературну мову післямонгольської доби вже з другої половини XIII ст. і тривала

аж до XVI ст. включно [13, с. 43]. Отже, друга половина XIII ст., що цілком доцільно, уже знаменує наступний період, післямонгольський.

За В.М. Русанівським, підхід до поділу літературної мови XVI ст. теж відзначається новизною: середина цього століття як межа двох різних періодів не трактується, а розглядається сукупно, тоді як поширений ним і на цей час термін "літературна мова післямонгольської доби" виявляється досить умовним.

На зміну їй, за трактуванням В.М. Русанівського, приходить розквіт староукраїнської літературної мови, що припадає на XVII і першу чверть XVIII ст. [13, с. 76]. Виміри розквіту літературної мови цього періоду – у жанрово-стильовому різноманітті: "удосконалився її офіційно-діловий стиль, мова полемічної літератури, набула поширення навчально-проповідницька проза, активізувався розвиток поезії і драматургії, осмислювалась староукраїнською мовою власна історія" [13, с. 125]. Цілком очевидно, що ці ознаки засвідчують розквіт староукраїнської мови, проте початок цього процесу виявлявся й раніше.

Знову ж, традиційний поділ літературної мови XVII ст. на першу і другу половини був прокоментований переважно з огляду на історичні події. Натомість (як і П.Г. Житецький у "Нарисі літературної історії української мови XVII ст.") В.М. Русанівський не починав із цих подій відлік наступного періоду.

Заборони української мови першої чверті XVIII ст. визначили причини занепаду староукраїнської літературної мови та активізацію народнорозмовного джерела, що і продемонструвала "Енеїда" І.П. Котляревського.

Отже, акцент на історико-культурній мотивації відрізняє періодизацію історії літературної мови від періодизації історії мови, не ототожнює їх. З одного боку, відмежування від модернізації, від якої застерігав ще М.І. Толстой [14 с. 44], а з іншого, – врахування нового рівня знань дає підстави для сучасного осмислення періодизації української літературної мови.

В.М. Русанівський надавав перевагу терміну "давньокиївська літературна мова", вкладаючи в нього те розуміння, що "давньокиївська літературна мова однаковою мірою використовувалась усіма східними слов'янами і складалася з трьох функціональних стилів" [13, с. 12]. Сказане поширюється і на високий слог, тому "природно називати цей різновид літературної мови східних слов'ян церковнослов'янською мовою" [13, с. 12]. Відповідно, по-новому трактується старослов'янська мова в Київській Русі, що, на думку дослідника, є функціонально українською, хоч і відмінною від неї структурно.

Отже, з таких міркувань випливає, що термін "давньокиївська літературна мова", введений у науковий обіг В.М. Русанівським, фактично охоплює всі виміри літературно-мовного функціонування в Київській Русі, узагальнюючи його в систематиці функціональних слогів і, відповідно, мовних характеристик.

Непродуктивність терміна "давньоруська мова" є очевидністю з огляду на позначення ним діалектно диференційованого живого мовлення, проте функціонування цього терміна на позначення літературної мови має певну внутрішню логіку. Так, в ньому закладено характеристику спільності за релігійним, книжно-культурним, політичним та ін. принципами, як і її формування на основі книжного, запозиченого зразка – старослов'янського (церковнослов'янського).

Функціонуючи в різних регіонах Київської Русі і вбираючи в себе регіональні особливості, давньоруська мова "згодом стала основою для формування української, білоруської і частково – російської писемно-літературних мов давнього періоду" [8, с. 9].

Термін "староукраїнська літературна мова" використав у своєму підручнику В.М. Русанівський, для якого найбільш вдало репрезентують "розквіт староукраїнської літературної мови" XVII ст. і перша чверть XVIII ст. [13, с. 76-125], тому саме й акцентується на цьому етапі з-поміж інших.

Отже, за основу взято термін "староукраїнська літературна мова певного періоду" та його абсолютний синонім – "книжна староукраїнська мова".

У цьому разі зреалізована в авторському підручнику концепція історії української літературної мови академіка В.М. Русанівського демонструє переосмислення періодизації, термінології на позначення різних періодів функціонування літературної мови, принципів побудови системної теорії. Вагомість його теоретичних міркувань оперта на дослідження конкретних текстів, зорієнтована на широкий спектр наукової проблематики.

Як можемо переконатися, цілісність викладу концепції досягається скорельованим співвідношенням мовної фактології і теоретичних узагальнень, комплексним аналізом мовних явищ у часовому, локальному аспектах і загальнослов'янському контексті, взаємозв’язком екстралінгвальних чинників у процесі дослідження літературно-мовної динаміки.

Уже стало традицією називати історію літературної мови історією стилів, проте не втрачають актуальності питання співвідношення жанрово-стильової системи з функціональними слогами, еволюції жанрів і стилів староукраїнського і нового українського часу.

Більш того, різна оптика лінгвістичного аналізу – від соціокультурної мотивації до історичної специфіки жанрів і стилів та увиразнення окремої пам’ятки як культурного явища – розширює погляд на історію української літературної мови. Передусім відповіді на ці питання зосереджені на "внутрішній історії" – на носіях мови, соціокогнітивних параметрах авторів текстів, тому логічно актуалізуються поняття мовної свідомості, проаналізованої в соціокультурному та індивідуальному дискурсах. Саме це віддзеркалює певний тип епістеми, що зумовила особливості текстопородження.

Сучасні підходи до дослідження історії мови простежуються у методиці реконструкції уявлень та ідей за *історико-антропологічним підходом* для характеристики

українських писемних пам’яток. Цей підхід атрибутує нове осмислення історико-мовних фактів і своєрідний наукознавчий синкретизм історичного знання.

1. Віталій Макарович Русанівський : бібліогр. до 75-річчя / Вступ. ст., упоряд. Н.Г. Озерова ; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К. : Довіра, 2006. – 45, [2] с. – Бібліогр.: с. 21–46.

2. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Зб. акт. док. / Підгот. В.В. Німчук, В.М. Русанівський та ін. – К. : Наукова думка, 1981. – 316 с.

3. Концепция [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://voluntary.ru/dictionary/568/word; http://ru.wikipedia.org/wiki/Концепция.

4. Курс історії української літературної мови / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1958; Т. 2. – 1961.

5. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с., іл. – (Літературні пам’ятки України).

6. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський Апостол 1560-х рр. / І. Огієнко. – Варшава : Друкарня синодальна, 1930. – 520 с. – (Студії до української граматики).

7. Пещак М.М. Правила видання пам’яток української мови XIV – XVIII ст. / М.М. Пещак, В.М. Русанівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 84 с.

8. Півторак Г.П. Мовна ситуація в Київській Русі та її вплив на давньоруську периферію / Г.П. Півторак // Мовознавство. – 1997. – № 4–5. – С. 3–10.

9. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі "спільної колиски" / Григорій Півторак. – К. : Академія, 2001. – 152 с.

10. Півторак Г.П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських і білоруських пам’яток / Г.П. Півторак // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 80–84.

11. Плющ П.П. Історія української літературної мови / П.П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 423 с.

12. Програма курсу "Історія української літературної мови" для студентів Інституту філології / Упорядн. Шевченко Л.І., Ніка О.І. – К.: Київський університет, 2003. – 28 с.

13. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підр. для студ. гум. спец. / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001; 2-е доп. вид. – К., 2002. – 392 с.

14. Толстой Н.И. История и структура славянских литературных языков / Н.И. Толстой. – М. : Наука, 1988. – 239 с.

15. Чапленко В. Українська літературна мова. Її виникнення і розвиток (XVII ст. – 1917 р.) / Чапленко Василь. – Нью-Йорк, 1955.

16. Шевченко Л.І. Тисячолітня історія літературного поступу української мови : Рецензія на підручник В.М. Русанівського "Історія української літературної мови". – К. : АртЕк, 2001; 2-е доп. видання. – К., 2002. – 392 с. / Шевченко Л.І., Ніка О.І. // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика : зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. IX. – С. 99–102.

Д.В. Дергач, к. філол. н.

МАС-МЕДІЙНИЙ ОНІМ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Статтю присвячено аналізу мас-медійного оніма, його функцій із точки зору сучасних аспектів розвитку української літературної мови. Автором розглядаються питання символізації постаті Івана Франка в стилі масової інформації. Визначаються мовні моделі переходу оніма "Іван Франко" та пов'язаних із ним понять до категорії символізованих.

Ключові слова: онім, літературна мова, український медійний простір, неосемантизація.

The article is devoted to the analysis of mass-media proper name, its functions through the modern aspects of Ukrainian literary language's evolution. The author investigates Ivan Franko's symbolization in Ukrainian mass-media texts This

process is confirmed by the models of the proper name's "Ivan Franko" semantical transformation.

Key words: proper name, literary language, Ukrainian mass-media space, neosemantization.

В статье анализируется масс-медийный оним, его функции с точки зрения современных аспектов развития украинского литературного языка. Автор рассматривает вопросы символизации Ивана Франко в стиле массовой информации, определяет языковые модели перехода онима "Иван Франко" и связанных с ним понятий в категорию символизированных.

Ключевые слова: оним, литературный язык, украинское медийное пространство, неосемантизация.

Розвиток літературної мови є важливим і показовим явищем еволюції нації. Безумовно, такий процес спирається на багато факторів, як екстра-, так і інтралінгвальних, що визначають вектор і перспективи будь-яких змін. Одним із ключових критеріїв динаміки мови, на наш погляд, є час, а точніше – традиція або її трансформація в аспекті актуалізації реалій модерного світу, вербалізованих у мовних одиницях. І це з упевненістю можна сприймати як об'єктивно перспективну тенденцію, адже, на слушне переконання Д. Ліхачова, "минуле входить у теперішнє, а майбутнє передбачається теперішнім, пов'язаним із минулим" [1, с. 64-65].

Як відомо, українська літературна мова має багатовікову історію, в ході якої, зважаючи на культурно-історичні та суспільно-політичні домінанти, вона набувала різних статусів – від малоруського наріччя до розвиненої національної мови. Специфіка поступальних змін у сприйнятті української мови пов'язується, зрозуміло, з персоналіями, які своїми ідеями, своєю творчістю, діяльністю постійно доводили її індивідуальний, автономний характер, здатність охоплювати всі життєві сфери та реалізувати комунікативні ситуації в

національному просторі. Це, в першу чергу, І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Куліш, М. Коцюбинський, Л. Українка, В. Стефаник та ін. Серед такої когорти символічних для України постатей не можна не назвати й І. Франка, з ювілеєм якого (155 років від дня народження) будуть пов'язані урочистості на найвищому державному рівні у серпні 2011 року.

Із цього приводу логічною й концептуально виваженою видається позиція видатного українського мовознавця, академіка НАН України В. Русанівського, який пов'язував із постаттю І. Франка особливий період у розвитку української літературної мови, ознаменований розширенням її функціональнний меж, чому й був присвячений цілий розділ у відомій і авторитетній у філологічному світі праці "Історія української літературної мови" [2].

Широке визнання І. Франка, його ролі в еволюції, в першу чергу, усвідомлення українців як самодостатньої нації, а їх мови як функціонально стратифікованого суспільного явища підтверджується присутністю, прямою чи опосередкованою, оніма "Іван Франко" в багатьох сферах модерної епохи. Зокрема, в текстах наукового та художнього стилів використовуються або ж аналізуються ідеї чи образи цього Діяча, багато митців присвячують йому авторські тексти.

Особливим у такому випадку є поле масової інформації, в якому, зважаючи на його природу, пов'язану з інформативно-маніпулятивним відтворенням дійсності, в більшості випадків реалізуються не тільки інформаційна або номінативна, але й емоційно-експресивна функції мови. Що ж стосується оніма "Іван Франко" в широкому значенні, то в такому разі доводиться говорити і про певні елементи когніції, адже, з одного боку впливаючи, з іншого, – вербалізуючи масову свідомість, мова фіксує та відтворює концептуалізовану інформацію про український простір. А це, безумовно, впливає на функціональний потенціал відповідних мовних одиниць.

Розвиваючи в сучасному мовознавстві актуальну функціонально-стилістичну епістему, видається доцільним

дослідити окреслену проблематику з точки зору специфіки трансформації онімної семантики, реалізованої в структурі різних, у першу чергу лексико-стилістичних і словотвірних, мовних одиниць. Результатом названого процесу семантичної еволюції, або неосемантизації, особливо у сфері ЗМІ й з урахуванням критерія частотності, в багатьох випадках є закріплення конкретного оніма чи його відповідників у мовній свідомості – індивідуальній, ширше – колективній.

Об'єктом такого аналізу, на наш погляд, мають бути власні назви особи, події чи явища, які, виконуючи об'єднавчо-національну функцію, характеризуються беззаперечною підтримкою суспільства. Саме тому ми вирішили проаналізувати процес символізації постаті Івана Франка в мовно-культурній свідомості українського народу.

Як показали мовознавчі спостереження, найбільше з точки зору символізації оніма "Іван Франко" у сучасних українських мас-медійних текстах представлені мовні ресурси граматичного (словотвірного) та лексико-семантичного рівнів української мови.

Серед основних способів деривації найпродуктивнішим виявився суфіксальний спосіб, у межах якого можна виділити такі найчастотніші форманти:

-ств-: *Франкове* ***каменярство*** *— явище, звичайно, складне й багатогранне* [КД, № 31, 23.09.2006]. ***Каменярство*** *– це така суспільна маска Івана Франка, яку він невідь з якої причини начепив на себе* [www.bezcenzury.com.ua / ua / archive / 7788 / 7830 / 7831.html]. *Пам'ятник на могилі Івана Франка говорить про багатозначність символіки* ***каменярства*** [День, №134, 11.08.2006];

-ськ-, -|ів|ськ-: *Усю творчість Івана Франка пронизує* ***каменярський*** *камертон* [Персонал, № 3, 2007]. *І до сьогодні часто Франковий "молот* ***каменярський****" заступає "тонкий різець Петрарки"* [Молодіжне перехрестя, 9.12.2006]. *Непоборний* ***каменярський*** *дух і жага Франкового серця додали йому впевненості* [Обрій, № 34, 24-30.08.2006]. *У багатьох*

студентських групах нинішні вступні заняття були ***Франківськими*** *читаннями* [Січеслав, № 4, 2006];

-іан-: Як показали дослідження, за допомогою цього форманта слова утворюються безпосередньо від прізвища "Франко" і функціонують в медійних текстах у структурі іменниково-прикметникових словосполучень: ***вокальна Франкіана***, ***театралізована Франкіана***, ***мистецька Франкіана***, ***фольклорна франкіана***. *"Є така країна —* ***Франкіана****..." Тепло подякували учасникам літературно-мистецького концерту* ***"Моя Франкіана"***. [Галичина, 12.06.2008]. ***Франкіана*** *стала ще однією сторінкою у святкуваннях визначної дати* [ЛГ, № 155, 28.08.2006]. ***Франкіана*** *в мені пульсує й на рівні раціо, й на рівні емоціо* [ЛГ, № 153, 23.08.2006]. ***Франкіана*** *бурлить і вирує у багатьох мисливих душах* [ЛГ, № 129, 20.07.2006]. *Ювілейна* ***Франкіана Сергія Єфремова*** [День, № 134, 11.08.2006]. *Особливу увагу привертає графічна частина виставки –* ***"ілюстрована франкіана"*** [ЗІК, 22.08.2006]. *Ювілейна форумна відзнака* ***"Книжкова франкіана*** *(до 150-ліття Івана Франка)" виглядає без "либідівської" новинки нелегітимною* [День, № 160, 22.09.2006].

Постійне залучення різного роду формантів суфіксального способу в процеси символізації культурно-інформаційного простору зумовлене, в першу чергу, тенденцією до активного використання цього виду деривації для творення нових слів, що, безумовно, впливає на розширення словникового складу сучасної української літературної мови.

Досить поширеними в мас-медійному полі є також відантропонімні слова-композити, утворені від прізвища "Франко" за допомогою інтерфікса |о| і відповідного суфікса: *Диспропорція у* ***франкознавчих*** *студіях на користь філологічних дисциплін справді існує. Це реальний знак єдності, тяглості й спадкоємності* ***франкознавчих*** *генерацій* [ЛГ, № 211, 17.11.2004]. *Поряд із шевченкознавством в Україні виникла окрема галузь знань –* ***франкознавство*** [Вітчизна,

№ 1-2, 2005]. *Існує спеціальна галузь у літературознавстві –* ***франкознавство*** [Січеслав, № 4, 2006]. *"Нечемний"* ***франкознавець*** *Дмитро Павличко познайомив Львів з Франком-політологом* [ЗІК ,15.09.2006].

Композитні конструкції, як показали результати досліджень, є менш вживаними у символізаційних процесах медійного простору, на що впливає загальномовна тенденція обмеженого використання цього способу утворення слів.

Частотними за своїм вживанням є прикладкові конструкції, представлені моделлю "іменник+іменник": ***Франко-поет***. ***Франко-прозаїк*** *ввів міську тему в українську літературу, а ця тема в індустріальну добу неминуче тягла за собою модерні засоби вираження, принципово нову естетику*. ***Франко-науковець***. ***Франко-громадський діяч***. ***Франко-політик***. *І ще про* ***Франка-політика*** *і* ***Франка-науковця*** [Телекритика // http:// www.telekritika.ua / media-suspilstvo / view / 2008-05-03/38167]. ***Іван Франко-філософ*** [Сучасність, № 12, 2002]. ***Франко-соціаліст***. ***Франко-націоналіст***. ***Франко-"революціонер"*** *вельми різко засуджує теракт російських народовольців* [День, №49, 16.03.2002]. *Це надзвичайно важливе дослідження ще більше відкрило завісу перед* ***І.Франком-науковцем*** [ЛГ, № 155, 28.08.2006]. *Ця істина спадає на думку, коли зіставляєш окремі пасажі ранніх статей проф. Злупка 60-х років і його монографії* ***"Іван Франко-економіст"*** [ЛГ, № 211, 17.11.2004]. *Незрозумілі слова* ***"Франко-декадент"*** *вразили не менш глибоко* [КС, № 35, 25.08.2006]. *"Нечемний" франкознавець Дмитро Павличко познайомив Львів з* ***Франком-політологом*** [ЗІК, 15.09.2006].

Трапляються випадки нагромадження прикладок в одному реченні, які, будучи семантично різноплановими, фактично виконують роль контекстуальних синонімів і розширюють у такий спосіб перелік атрибутивних характеристик особи: *Мені хочеться запитати: кого вони найбільш вшановують, приходячи сюди,* ***Франка-Каменяра***, ***Вічного революціонера***, ***автора "Украденого щастя"*** *чи* ***збірки "Зів'яле листя"***,

публіциста, ***професора словесності***, ***автора "Перехресних стежок"*** *чи...* ***борця***? *Так, я вже відкрила* ***Франка-трибуна***, ***полум'яного борця***, ***Каменяра***, ***казкаря***, ***цікавого автора оповідань для дітей*** [КС, № 35, 25.08.2006].

Цей стилістичний прийом, який, за результатами проведених досліджень, є одним із найуживаніших у ході символізації мас-медіа, дозволяє в лаконічній формі, одним-двома словами (здебільшого іменниками), що входять до складу прикладкової конструкції, передати широкий спектр означальних властивостей об'єкта та вказати на його індивідуальні риси.

Таким, що визначає тенденції словоутворення в символізаційних процесах мовно-культурного простору, є також вживання іменникових словосполучень (модель Н.в+Р.в, Р.в+Р.в.), семантика компонентів яких вказує на вираження ознаки особи: *Справжню шану до* ***генія Івана Франка*** *мала б засвідчувати колективна пам'ять* [День, №146, 1.09.2006]. ***Геній Франка*** *найповніше розкрив себе у другому жмутку віршів "Зів'ялого листя"* [http:// lib.misto.kiev.ua/ UKR / TVIR / FRANKO / franko6.txt_with-big-pictures.html]. *Ця пантоміма – то лише черговий мій скромний, сумнівний дар* ***генія Франка*** [ЛГ, № 129, 20.07.2006]. *Іван Франко:* ***актуальність*** *і* ***суперечливість генія***. ***"Справжність" І. Франка*** *– в істинності, в обґрунтованості його ідей, його позиції в тогочасному контексті* [УМ, № 149, 17.08.2007].

Лексико-семантичний рівень мови у процесах символізації інформаційного поля представлений здебільшого таким стилістичним явищем, як перифраз. Його основною функцією є заміна власної назви іншим загальновідомим номеном, найменування особи непрямим її означенням, вираженим описовим словесним зворотом. Номінація в даному випадку не обмежується вказівкою лише на одну ознаку, а передбачає виділення цілого ряду ознак, що виступають прикметами означуваного предмета. *Іван Франко згідно з традиційними уявленнями –* ***Великий Каменяр*** [КД, № 31, 23.09.2006]. *Група*

переможців вирушила на батьківщину ***великого Каменяра*** [Хрещатик, 18.07.2006]. *Вшанування імені й творчого подвигу* ***Великого Каменяра***, ***Мойсея українського духу***, *було передусім моральною підтримкою, визнанням його заслуг перед українством* [День, №134, 11.08.2006]. *Цей осередок – Франківські місця – матеріалізоване духовне середовище* ***Українського Мойсея*** [ЛГ, №156, 29.08.2006]. *Сучасні апологети ідеї соціальної демократії дуже помиляються, коли на свій щит піднімають праці* ***"вічного революціонера" Івана Франка*** [ПП, № 35, 31.08–7.09.2006]. *У цю хвилину мені так хотілося побачити Івана Франка,* ***нашого Каменяра***, ***Жар-птицю***, ***Вічного революціонера***, ***Титана духу*** [КС, № 35, 25.08.2006]. *Організатори конференції нібито "не могли вийти на зустріч із широким інтелектуальним загалом, хоч би зі студентами* ***Франкового навчального закладу"*** [ЛГ, № 211, 17.11.2004].

Також були зафіксовані випадки вживання символічної перифрастичної назви для позначення не Івана Франка, а сучасних персоналій: *Козаки призначили Віктора Андрійовича* ***"Мойсеєм українського народу"*** [http: // intv-inter.net / news / article / ? id = 57750084]. ***Український Мойсей*** *- не Ющенко і не Янукович* [Оглядач, 25.05.2007*]. Він висловив віру, що Україна обов'язково "воздвигне* ***свойого Мойсея****". Тим самим він, можливо, хотів ще більше застерегти* ***майбутнього українського Мойсея***, *спонукати його позбутись оцього* ***"мойсеївсько-українського*** *національного комплексу-синдрому". Може, вона* (Юлія Тимошенко – Д.Д.) *у принципі не може стати поряд з* ***Мойсеєм****?* [День, № 233, 16.12.2005].

Частотність і активне використання цього способу символізації українського мовно-культурно поля зумовлюється, головним чином, загальномовними закономірностями та процесами, які відбуваються в суспільно-політичному житті сучасної України. Перенесення історичних осіб, реалій і явищ на ґрунт сьогодення яскраво демонструє тенденцію до їх актуалізації в сучасний період.

У ході спостережень також були зафіксовані словосполучення, утворені на основі метафоричного порівняння й епітетів: ***каменярський камертон***, ***істинно франківський дух***, ***громоносний Каменяр***, ***каменярський феномен***, ***каменярське слово***, ***каменярський пафос*** та ін. Будучи пов'язаними з атрибуцією, виявленням означальних характеристик об'єкта порівняння, такі стилістичні прийоми деякою мірою визначають продуктивність у творчому мисленні, на що промовисто вказує семантична неоднорідність проаналізованих конструкцій, представлених в ілюстративному матеріалі.

Дуже яскравим, на наш погляд, підтвердженням високого рівня символізації постаті Івана Франка в українському інформаційному полі є цитування його творів або трансформації імен персонажів у сучасних медійних текстах, що можна визначити як закріпленість творчості, основних ідей і світоглядних орієнтирів Івана Франка у суспільній мовно-культурній свідомості українців. *Кмітливому* ***Франковому Микиті*** *доведеться конкурувати із покемонами та вуді-пекерами* [День, №146, 1.09.2006]. *Але, зізнаймося собі, ми ще далеко не осягнули велич* ***"духу, що тіло рве до бою"*** [Галичина, 12.06.2008]. *Найзавзятіші в перегляді традицій дослідники не зможуть заперечити його дивовижного подвижництва… в невтомному* ***"лупанні скали"*** [КД, № 31, 23.09.2006]. *Цікаво…, чи вшановують вони* ***"сина народу, що був запертий в льох"*** [КС, № 35, 25.08.2006].

Таким чином, ілюстративний матеріал дав змогу нам визначити функціональні параметри оніма "Іван Франко" в українських мас-медіа і підтвердити думку про символічність цієї постаті для української мови, літератури, історії, науки і народу загалом. На це промовисто вказують лінгвістичні домінанти процесів символізації Івана Франка в сучасних українських медійних текстах. Різного роду трансформації, здебільшого на лексико-семантичному і граматичному рівнях, вказують на тяжіння мови до урізноманітнення вираження, в першу чергу, експресивності й актуальності матеріалу, що в

сукупності реалізує концепцію щодо літературної мови академіка НАН України В.М. Русанівського та визначає вектори її розвитку, а отже, й інтелектуалізації.

1. Лихачев Д.С. Прошлое – будущему. Статьи и очерки. – М. : Наука, 1985.

2. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : Підручник. – К. : АртЕк, 2002.

Список умовних скорочень

ЗІК – Західна інформаційна корпорація
КД – Кримський діалог
КС – Кримська світлиця
ЛГ – Львівська газета
ПП – Персонал Плюс
УМ – Україна молода

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Л.В. Домилівська, асп.

СИМВОЛ *ДОРОГИ* В ІДІОСТИЛІСТИЦІ Ю. ЯНОВСЬКОГО ТА І. ФРАНКА: МОВНОЕСТЕТИЧНА КОРЕЛЯЦІЯ

У статті розглядається проблема функціонування символу в мовотворчості Ю. Яновського та І. Франка. Дослідження репрезентує якісні розрізнення функціонування символу дороги у текстах згаданих письменників, вибудувані в рамках лінгвістичного аналізу художнього мовлення.

Ключові слова: ідіостиль, вербалізована (мовна) свідомість, авторський художній простір, мовний символ, функціонально-стилістична інтерпретація.

This article deals with the problem of symbol's functionality in the Franko's and Yanovskyy's poetry. The research presents the main differences in individual styles of defined authors based on linguistic analysis of poetic world view.

Key words: individual style, language consciousness, author's artistic extention (space), language symbol, functional and stylistic interpretation.

В статье рассматривается проблема функционирования символа в языкотворчестве Ю. Яновского и И. Франко. В исследовании представлено качественные различия функционирования символа дорога в текстах упомянутых авторов, базирующиеся на основе лингвистического анализа художественной речи.

Ключевые слова: идиостиль, языковое сознание, языковой символ, функционально-стилистическая интерпретация.

В історії національної художньої словесності є письменники, творчість яких найбільш рельєфно віддзеркалює сучасність, виразно відбиває культурно-естетичні домінанти часу і водночас репрезентує власний, неповторний світ художньої свідомості. Без них не можна говорити про цілісний мовно-літературний процес, про історію української літературної мови, а відтак – і про інтелектуальний розвиток українського художнього слова. До авторів такого творчого потенціалу належить Ю. Яновський, про що влучно зауважує В. Русанівський, аналізуючи проблему періодизації історії української літературної мови: "у 20-ті роки зароджується проза романтична. Найпомітнішим творцем цього напрямку був виходець із "Гарту" Ю. Яновський" [4, с. 336].

Об’єктивований природою художнього тексту синтетизм у науковому представленні досліджуваного матеріалу дає змогу розглянути ідіостиль Ю. Яновського як мовноестетичний феномен, з урахуванням екстра- й інтралінгвальних критеріїв (що виявляється насамперед в естетичній природі мовного символу, який функціонує у вербалізованій авторській свідомості). Лише означена аспектність підходів уможливлює якісний аналіз домінантних ознак, що виявлені в системі функціональних ресурсів мовних одиниць, в контексті ідіолектних проблем мовної особистості художника слова.

Відповідно, аналізуючи функціонування домінантних мовних символів в ідіостилі Ю. Яновського, зважаючи на їх важливість у питанні реконструкції та інтерпретації естетичної свідомості майстра слова, формування мовної особистості передусім як лінгвостилістичної категорії, вважаємо аргументованою ідею пояснювальної мовної здатності, що уможливлює використання продуктивних інтерпретативних методик щодо функціонального навантаження мовних символів, особливо, коли йдеться про лінгвістичне обґрунтування ідіостилю.

Незалежно від системи, де функціонує й осмислюється той чи інший символ, варто назвати таку необхідну передумову символічної означеності, як повторюваність. Повторюваність на

текстовому, позатекстовому (поняттєвому) рівнях [3, с. 12], що дає змогу лінгвістично інтерпретувати глибинні смисли авторських світоглядних констант.

Лінгвістичне моделювання свідомості етносу визначається, як відомо, тлумаченням символіки, адже символ "є естетично канонізованою, культурно значимою концептуальною структурою іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери, що характеризується інтенційністю, образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю" [6, с. 296]. До того ж, маємо зважати на те, що кожен символ має власне етнічне підґрунтя, сформоване історичними, релігійними, соціально-політичними та іншими факторами. Окрім цього, символ може виражати ідею подієвого характеру, тобто уособлювати цілу ситуацію, а тому належить швидше до культурної, а не мовної компетенції [1].

Важливим у такому дискурсі є розуміння символу Ю. Лотманом, який вважає, що символ ніколи не належить до одного синхронного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, тобто враховуються проекції на минуле й майбутнє [3, с. 15.]. Відповідно, фундаментальною особливістю символу є надзвичайна глибинність змісту, спроможність постійного діалектичного (інтелектуального) розвитку.

Акцент на питаннях функціонування символів, як і в цілому процесу символізації виокремлюються в дослідженні як вихідна позиція, адже саме названі аспекти аналізу розкривають авторський поетичний світ як модель мовної, психологічної, філософської репрезентації ідіостилю. Ми не можемо, за О. Лосєвим, розшифрувати зміст символу, керуючись виключно логічним розмірковуванням, адже символ містить узагальнений принцип подальшого розгортання згорнутого в ньому змісту [2, с. 121].

Цікавим щодо аперцепції біблійної тематики в ідіостилі Ю. Яновського є тлумачення символу ***дорога,*** яке знаходить, як уже зазначалося нами вище, відображення у багатьох літературних творах національної словесної культури. Більше того, на наш погляд, розуміння символу ***дорога*** як стражденного

життєвого шляху, своєї долі ввійшло до системи національної символіки, заснованої на християнських домінантах. Тобто доводиться говорити про символ ***дорога*** як мовноестетичну універсалію української літературної мови (якщо йдеться про її інтелектуальну еволюцію) [7, с. 296] і культурної свідомості загалом. Відповідно, логічним є, як на нашу думку, звернення лінгвостилістичного аналізу мовного символу ***дорога*** в мовотворчості Ю. Яновського до порівняння ще з одним етапним іменем у розвитку української літературної мови – І. Франком, вплив якого виразно спостерігається в досліджуваних текстах.

У мовотворчості І. Франка символ ***дорога*** системно представлений насамперед у семантемах: ***стражденна путь, життєвий шлях*****,** що виразно простежується в поемах "Мойсей" та "Іван Вишенський". Це мовно-культурний код до ґрунтовного осмислення творів: *"Най же Він тобі поможе до кінця пройти* ***сей шлях****!"* (Ф, 33)*, "Так іди в* ***свою дорогу****!"* (Ф, 33)*, "Старцю чесному Івану, що в Афонській самотині* ***шлях важкий****, тісний верстає,* ***шлях****, показаний Христом..."* (Ф, 47)*, ".лиш один тут* ***шлях правдивий і спасенний*** *–* ***шлях хреста****"* (Ф, 51)*, "А на плечах поводиря ніс, / Сміхованця-хлопчину, / що показував* ***шлях*** *йому все / Інший в кожду годину"* (Ф, 108)*, "У гордині безмежній свій люд / ти зіпнув з* ***того шляху*** */ щоб зробить, яким сам його хтів..."* (Ф, 100)*, "О, якби пісню вдать палку, вітхненну, / Що міліони порива з собою, / Окрилює, веде на* ***путь спасенну****!"* (Ф, 70)*, "Се не* ***божий шлях*** *верстаєш, / а дияволові служиш..."* (Ф, 54)*, "Хоче на старості літ амурів – альо, на вулицю!* ***Щаслива дорога****!"* (Ф, 403)*, "...і здався на долю, що сама... наведе його на* ***найліпшу стежку****"* (Ф, 187).

Перед нами постає ***дорога – життєвий шлях****,* ***путь***, що, у розумінні І. Франка, призначений зверху – це невідворотна доля людини. Таким чином, за нашими спостереженнями, символ ***дорога*** у мовотворчості І. Франка в межах контекстуального аналізу набуває щоразу іншої виразної конотації, до того ж чітко

можна розмежувати, що ідентифікується письменником як позитивне і відповідно негативне.

Іншої змістової домінанти набуває символ ***дорога*** як уособлення вагання, сумніву, вербалізованих різними лексемами: це передусім ***стежки-манівці, розпуття*** *("...мов паралітик той на* ***роздорожжу****..."* (Ф, 69)*, "...****без стежок****. Серед пітьми..."* (Ф, 33)*, "...врем'я йде на неї люте,* ***перехресная дорога*** *перед нею..."* (Ф, 50)*, "****Стежкою, що круто в'ється****, тягнеться той хід церковний..."* (Ф, 30)*, "Хоч повзуть тут скрізь* ***стежки, немов гадюки..****..."* (Ф, 26)*, "Що ж се за* ***крутії дебрі****, у які мій ум заходить?"* (Ф, 42)*).* У цьому аспекті зреалізовано і семантику зневір'я, і тональність вагання, непевності, означені негативним ставленням наратора до окреслених змістових реалій.

Символ ***дорога*** породжує іншу семантику, функціонуючи в системі народно-поетичних епітетів: це насамперед ясний шлях до рідної домівки, Батьківщини – в рідну Україну *("...і благословив* ***шлях промінний****, що скісно в море йшов..."* (Ф, 57)*, " і манив* ***пурпуровий їх шлях****..."* (Ф, 95) *).*

По-новому зреалізована семантика символу ***дороги*** як місця, де людина приймає негідну, за християнськими законами, смерть. Подібне тлумачення, апельоване до народно-поетичної символіки, зустрічаємо й у Т. Шевченка. Наприклад:

Як тополя, стала в полі
При битій дорозі*;*
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
("Катерина", (Ш, 32)

Новаторство Франкового розгортання символу ***дорога*** полягає в залученні оцінних характеристик життя людини: лише той, хто схибив зі своєї "стежки", "шляху", має помирати "при битій дорозі": *"І щоб він не покинув тебе / Всім народам для страху, / Як розтоптану красу змії, / Що здихає* ***на шляху****!"* (Ф,

92), *"...будеш ти мов розчавлений черв, / Що* ***здихає на шляху"*** (Ф, 85), *"...щоб росли ви все краще, а я буду* ***гинуть на шляху"*** (Ф, 82), *"... на взірець і для страху всі, що рвуться весь вік до мети і вмирають* ***на шляху****!"* (Ф, 118), *"Простувать в ході* ***Духові шлях і вмирати на шляху****!"* (Ф, 120).

Таким чином, символ ***дорога*** в мовотворчості І. Франка породжує нові смисли, він є мірилом, що визначає вартість людських якостей: гідності, чесності, честі, зрештою гуманності.

Цікавим елементом символіки І. Франка є перешкода, труднощі, які виникають на життєвому шляху, що уособлює камінь на шляху, звіра, що перебігає дорогу: "... *як диркає віз, наткнувшися серед бігу на* ***великий камінь серед шляху"*** (Ф, 164). Іноді означений символ породжує риторичність визначеної мети на життєвому шляху: *"Що воно значить, що на вступі в нове життя мені* ***перебігає дорогу отся скотина*** *в людській подобі?..."* (Ф, 130).

Виникає також образ майбутнього, невідомого, непізнаного, що породжує функціонування символу ***дороги***: *"Щоб і пан він був, і слуга,* ***і мета, і дорога***" (Ф, 79), *"На безмежну* ***мандрівку життя*** */ дав йому запомогу..."* (Ф, 83), *"Ти далеко в минуле глядиш і в* ***будущі дороги****..."* (Ф, 91).

Разом із тим, варто розмежувати символ шляху в майбутнє і "в інший світ", які направлені до гармонійного існування людини, спроектовані на реалізацію її намірів. Семантика майбутньої ***дороги*** апельована до світлого, істинного, такого, яке буде кращим, де здійсняться найпотаємніші мрії, сподівання. Власне, синонімічною змістовою наповненістю у цьому випадку є мета життя, що одразу ж здобуває оцінність зі знаком плюс.

На противагу майбутньому з'являється символ ***останньої "часті дороги"*** – спасенної путі, скорельованої в іншу вимірність буття: *"Ось я* ***шлях довершив****, що тоді ти вказав мені, Батьку..."* (Ф, 98), *"Просвіти* ***остатню стежку****..."* (Ф, 52), *"І* ***остатня часть дороги*** *так болюща і важка"* (Ф, 52), ***"Щаслива дорога!"*** (Ф, 403), *"...се надія, що полине у* ***той шлях***

душа моя" (Ф, 34). Безсумнівно, іноді остання путь сповнена болю, але відповідно до авторських інтенцій вона завжди направлена до гармонії з власною душею, до мети життя – людського щастя.

До того ж, повість І. Франка "Перехресні стежки" вже в назві містить якісно нову парадигму символу ***дорога***, адже твориться ціла система образів: це і людські долі, це і перешкоди, що заважають досягнути поставленої мети, це і плітки – хвороба суспільства на будь-якому часовому зрізі, що уособлює символ шляху.

Натомість іншого семантичного наповнення набуває символ ***дорога*** в мовотворчості Ю. Яновського. Аналізований символ ***дорога*** в художньому мовленні митця константно корелює з мовними домінантами ***море, океан, небо, степ***, що уособлюють життєві вагання, пошук істини: *"Хай простить тому* ***небо****, хто підозрює мене в постійному ухилянні* ***із широкої дороги****. Я ніколи не любив ходити по дорогах. Тому я й люблю* ***море****, що на ньому кожна* ***дорога нова****, і* ***кожне місце – дорога****. Старість дає право це резюмувати...."* (ЮЯ ІІ, 27)*, "Треба не губити* ***напрямку****, бачити попереду верхівлю гори і йти крізь хащі... Ви побачите, як слідом за нами ітимуть* ***дослідники шляхів****....."* (ЮЯ ІІ, 27)*, "****Над морем місяць*** *уставав солдатом і* ***просторінь шляхів*** *охороняв..."* (ЮЯ ІІ, 141), *"Кораблі на морі поспішають перебігти* ***свій шлях****..."* (ЮЯ ІІ, 38) тощо.

Тобто символ ***дорога*** в ідіостилі Ю. Яновського реалізується в динамічному русі осягнення життя, як символ путі до невідомого, втаємниченого, як і в І. Франка, до пошуку гармонії людини насамперед із самою собою: "*А ще згодом – мені хочеться переплисти для неї океан і море..."* (ЮЯ ІІ, 19), *"****Море – це великий степ****, на якому росте синя і чорна трава.Біля моря добре думається і звичайні слова набирають таємного і великого змісту"* (ЮЯ ІІ, 46).

Для розуміння інтенцій автора, закладених у зміст символу дороги, посутньою є акцентуація уваги на одному з епіграфів до роману "Майстер корабля" Ю. Яновського.

Зокрема, цитовані слова Й. Гете, які скеровують дослідника до творчого потенціалу всього роману, розгортання системи ідей твору:

Ні! Все добре на землі:
Чорна дівка, білий хліб!
Завтра в інший край ***мандрівка****:*
Чорний хліб і біла дівка.
(Й.В. Гете) (ЮЯ II, 423).

Власне, символіка ***дороги*** в окреслених цитатах стає кодом до прочитання всієї символіки твору, і таким чином Ю. Яновський означує тональність свого мовнопоетичного аналізу людського буття.

Важливою особливістю функціонування символу ***дорога*** в мовотворчості Ю. Яновського є синтетичність його семантичних складників. Досліджуваний символ спроектований у пошук, майбутнє, а тому дуже складно (а іноді зовсім неможливо) встановити природу оцінки породженого смислу. Швидше за все, на нашу думку, нові інтенції автора здобуваються на логічні зауваги: невідоме, незбагненне, змінне, втаємничене тощо.

Так, аналіз фактичного матеріалу вказує на те, що характерним для мовотворчості Ю. Яновського та І. Франка є властиве національному світогляду вербалізоване утвердження ідеї життєвого шляху та метафоризоване висловлення власної позиції щодо його перебігу. У цьому випадку корективи щодо авторської інтерпретації означеного мовного символу вносять екстралінгвальні фактори: культурні домінанти, властиві для визначеного часового зрізу й персоніфікованого світобачення. Зокрема, якщо символ ***дорога*** в мовотворчості І. Франка заглиблений генетично у понятійний досвід попередників (так, знаходимо численні алюзії зі Святим Письмом), то домінанти ідіостилю Ю. Яновського породжують якісно нові смисли окресленого поняття, інтелектуалізуючи його в системі нових

історико-культурних форм пізнання світу. Власне, йдеться про ідіостилістичну інтерпретацію буття, символічну вербалізацію художньо-естетичної свідомості творчої особистості.

1. Арутюнова Н.Д. Образ (опыт концептуального анализа) / Н.Д. Арутюнова // Референция и проблемы текстообразования. – М. : Наука, 1988. – С. 22-26.

2. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф / Лосев А.Ф. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.

3. Лотман Ю.М. Символ в системе культуры / Ю.М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1987. – Т. 21. – С. 10-21.

4. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.

5. Русанівський В.М. У слові – вічність : (Мова творів Т.Г. Шевченка) / Русанівський В.М. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.

6. Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – Л. : Літопис, 1996. – 634 с.

7. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : монографія. / Л.І. Шевченко. – К. : Київський університет, 2001. – 478 с.

Список умовних скорочень

Ф – Франко І. Поезія; Іван Вишенський, Мойсей; Перехресні стежки / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2007. – 432 с. – (Б-ка школяра).

Ш – Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко [вступна стаття О. Гончара]. – К. : Дніпро, 1980. – 613 с.

ЮЯ, І – Яновський Ю.І. Твори : В 5-ти т. / Ю.І. Яновський ; [редкол. І.О. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 1. Оповідання. / Упоряд. М. Острик ; Передм. О. Гончара. – К. : Дніпро, 1982. – 533 с.

ЮЯ, ІІ – Яновський Ю.І. Твори : В 5-ти т. / Ю.І. Яновський ; [редкол. І.О. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 2. Романи. / Упоряд. К.П. Волинський, М. Острик ; Післям. М. Пархоменка. – К. : Дніпро, 1983. – 424 с.

ЮЯ, III – Яновський Ю.І. Твори : В 5-ти т. / Ю.І. Яновський ; [редкол. І.О. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 3. Роман "Мир". П'єси. / Упоряд. К.П. Волинський, М. Острик. – К. : Дніпро, 1983. – 582 с.

ЮЯ, IV – Яновський Ю.І. Твори : В 5-ти т. / Ю.І. Яновський ; [редкол. І.О. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 4. Сценарії. / Упоряд. К.П. Волинський. – К. : Дніпро, 1983. – 358 с.

ЮЯ, V – Яновський Ю.І. Твори : В 5-ти т. / Ю.І. Яновський ; [редкол. І.О. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 5. Вірші. Публіцистика. Роздуми про літературу. Листи. / Упоряд., приміт. К.П. Волинський. – К. : Дніпро, 1983. – 382 с.

Т.Ю. Лисиченко, асп.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ М. РИЛЬСЬКОГО

У статті подано аналіз метафор М. Рильського з огляду на її виразові можливості, закладені в лексичній і семантичній визначеності слів, що базується на науковій та культурній ерудиції поета. Наводиться класифікація лінгвософських метафор у текстах М. Рильського як прояву інтелектуалізму поетичних і мовних асоціацій письменника.

Ключові слова: метафоричність, мовна особистість, інтелектуалізація, лінгвософська метафора, філософічність.

The analysis of Maksym Rylskiy's metaphor in the view of its expressive facilities lay of words' lexical and semantic definiteness that based on poet's scientific and cultural erudition, is presented in the article. The classification of lingvosophic metaphors in Maksym Rylskiy's poetic texts as manifestation of intellectuality of his poetic and language associations is given.

Key words: language personality, intellectualization, lingvosophic metaphor, philosoficality.

В статье приведен анализ метафор М. Рыльского, исходя из их выразительных возможностей, заложенных в лексической и семантической определенности слов, который основывается на научной и культурной эрудиции поэта. Подана классификация лингвософских метафор в текстах М. Рыльского как признака интеллектуализма поэтических и языковых ассоциаций писателя.

Ключевые слова: метафоричность, языковая личность, интеллектуализация, лингвософская метафора, философичность.

Дослідження поетичного мовлення окремих письменників із погляду розвитку й удосконалення наукової парадигми дослідження художнього тексту в напрямку від соціологічного та лексико-семантичного методів до функціонально-естетичного й дискурсивного створює передумови для вивчення дискурсу нової української літературної мови в цілому.

При визначенні своєрідності образно-художнього мовлення М. Рильського, виокремивши склад образно-поетичних мовленнєвих засобів, що використовуються із зображувальною метою, стає зрозумілим, що мовно-поетична картина світу письменника відзначається високою метафоричністю. Це дає підстави говорити про метафоричний світ творчості М. Рильського загалом. Метою нашої роботи є дослідження структурних особливостей і функцій метафори в поетичному тексті письменника, а також структурних й асоціативних типів метафор у поезії М. Рильського.

Риси мовної особистості поета виробилися внаслідок прецедентних умов, якими стали домашнє виховання в інтелігентній сім’ї, перебування в культурному оточенні батькових друзів — українських культурних діячів; навчання в гімназії, де були товариші, що становили умови для культурного та перших початків наукового спілкування; навчання в університеті (спочатку на медичному, а потім — на історико-філологічному факультетах); захоплення українською мовою і

фольклором, літературою, етнографією, культурою; володіння іноземними мовами й плідна перекладацька діяльність. Усе це створило потужну культурно-історичну ерудицію, що забезпечувала широке поле для різного роду асоціацій, які лежать в основі метафор М. Рильського.

Великою ерудицією письменника зумовлена інтелектуальна насиченість мови його поетичних творів, зокрема інтелектуалізм поетичних і мовних асоціацій, що дозволяє віднести мовно-поетичну практику М. Рильського до того напряму (І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, А. Кримський, В. Винниченко та дещо пізніше "неокласики"), представники якого забезпечували інтелектуалізацію української літературної мови.

Проте мусимо зазначити: те, що творчість М. Рильського в літературознавстві належить до спадку групи неокласиків, вважаємо справедливим тільки стосовно певного періоду — уже в ранній період його творчості здобутки були ширшими. Знаходимо в поетичних текстах М. Рильського, наприклад, риси імпресіонізму, особливо в кольористиці описів природи (*Сміялися мури / Під небом — під небом таким, / Що весело серце лякає / І ластівок веселить, — / Само, бач, ніяк не знає, /* ***Темнити світ чи світить****: / То* ***бризне сонцем зеленим*** */* ***(Імпресіоністичний мазок!)****, / то* ***очі тьмою затче*** *нам / і вітром прискорить крок* [МР, с. 167]). До того ж, творчий шлях письменника виявився значно довшим за період "неокласицизму".

Загальна інтелектуальність мови М. Рильського позначилася на характері асоціацій, що відбилося й у метафорах поета. Поруч із метафорами, що ґрунтуються на конкретно-чуттєвому сприйманні (візуальні асоціації — *І хмарки* ***плямами розбризканої туші*** */ Стають на обрії, подібному до скла* [МР, с. 64]; аудіальні асоціації — ***Шумлять світи*** *зеленим* ***шумом*** */ І* ***жайворонками дзвенять*** [МР, с. 185]; тактильні асоціації — *Його* ***рядки****,* ***немлов бичі*** *свистючі, /* ***Пекли й разили****, щоб навік збороть* [МР, с. 219]; одоративні асоціації — *Все тоне у*

безумній черемшині, / Все ***пахне молодістю*** *і* ***життям*** [МР, с. 250]; смакові асоціації — ***Мов підкріпляюче вино****, / По жилах міста ллється праця* [МР, с. 202]), велике місце посідають метафори, засновані на узагальненнях когнітивного, логіко-узагальнюючого тону (наприклад, світ — сонячний сад (*Тільки ж* ***сонця*** *дай на луки, — / Оживе і фарба, й звук, / І земля простягне руки / До робочих темних рук* [МР, с. 94]); дорога — життя (***Дорога*** *стелеться, ясна і беззупинна, / Шляхів заказаних у праці вам нема* [МР, с. 231]); троянди — красиве, духовне, а виноград — матеріальне (*Нашу шлюбну постелю вквітчали* ***троянди*** *пахучі, / Образ Кіприди її благословляє з кутка. / Ми принесемо богині смокви медово-солодкі, / Темний, міцний* ***виноград*** *і молодих голуб'ят* [МР, с. 17]).

Із такою типологією асоціацій пов'язане функціонування метафор у художньо-естетичній структурі поетичного дискурсу М. Рильського – у тексті конкретної поезії та навіть загалом у макротексті поетичної творчості письменника.

При лінгвософському підході метафора розглядається як спосіб світобачення, наприклад, антропоморфна метафора (*О рідна* ***пісне****, знову ти* ***прийшла*** */* ***До матері*** *й до* ***батька*** *— до народу* [МР, с. 271]) або уявлення явищ і відношень, недоступних для чуттєвого сприйняття, та конкретних чуттєвих понять [МР, с. 307].

Асоціація є одним із найважливіших процесів пізнання художньої творчості. За визначенням Л. Шевченко, сприйняття є психологічною категорією перетворення численних подразників у чуттєве сприйняття: тексту, мови, значення, лінгвістичної теорії [9, с. 16]. Дослідниця стверджує, що інтелект є онтологічною характеристикою людини, що виявляється в конструктивній здатності мислення, сукупності розумових функцій (абстракції, аналогії, аналізу, узагальнення, порівняння, конструювання, творення, суджень і понять, формування законів, асоціативних наближень та ін.), які формують синтез аналітичного й асоціативного типів мислення [9, с. 11-12].

Лінгвософські метафори називають також інтелектуальними, оскільки їхнє творення пов'язане не просто з генералізацією, тобто порівнянням на рівні прямого зіставлення ознак, але й із логічними узагальненнями в порівнянні явищ із різних сфер, інколи досить віддалених за змістом. Розуміння й інтерпретація подібних метафор вимагає адекватності в розумінні світу та його явищ у мовній картині світу поета і читача-інтерпретатора.

Інтелектуалізація метафори пов'язується зокрема із включенням у текст назв явищ інтелектуальної діяльності та зближенням значень слів, що виражають явища матеріального та духовного світу.

Філософічність метафори й асоціацій, на яких вона ґрунтується, виражається в її багатомірності, як, наприклад, у поезії "Змагання" (1932), де ми бачимо метафоричне зближення явищ Середньовіччя, сучасності та майбутнього: *У сонячній Флоренції колись / Із Леонардо з Вінчі на змагання / Став Мікеланджело, молодший лев / Із левом старшим, та обидва сильні, / Обидва хижі, сміливі обидва, / Хоч неоднаким палені огнем* і далі: *Та прийде він, маляр, іще незнаний, / Чий голос буде голосом труда, / Свобідного, як ластівка над морем, / І вивершить трилогію* <...>, що переростають в алегорію боротьби й перемоги: *І врадується трудівницьке серце / І мовить голосно: благословен / Ти, переможче лева і дракона*, у тому числі просвічують асоціації з суспільною та літературно-естетичною боротьбою сучасників поета; *Перемогли — і прагнуть хвиль погожих — / Обмити кров і куряву навік. / Один уже пірнув у свіжі хвилі, / Той руки простягає уперед, / Щоб скочити із кручі кам'яної, / Той тільки ще на берег надійшов / І ледве но скидає обладунок* <...> [МР, с. 40].

У поезії М. Рильського інтелектуальні метафори посідають значне місце, оскільки інтелектуалізм є однією з визначальних рис поезії. Ця риса виявляється в насиченості тексту назвами явищ духовного життя людини, причому такі назви можуть виконувати в

тексті функції то прямої назви, то метафори: наприклад, творчість – труд, праця, а праця – творчість:

- процес: *Ну справді, що нам до Гекуби, / Як ми новий* ***створили*** *світ* [МР, с. 86]; *Але любить чи не любити те, / Що вколо нас і в нас самих росте, /* ***Що творить нас і творимо ми самі****, — / Лише сліпець, що замість крові в нім / Тече чорнило струмнем неживим, / Тривожиться питаннями такими* [МР, с. 59]; *Зібрав нас* ***труд, що творить чудеса****, / Здружила мисль, що всесвіт проникає, / І пісні звук, і статуї краса, / І літ ракет космічних у безкрає* [МР, с. 393]; *Не шабля і не спис, а* ***молот і терпуг****, / Не мрія, а ява, не порив, а потреба: / Із темних брил життя ти силою напруг /* ***Витісуєш Нове*** *— і синій виднокруг / Обійми розкрива скорителеві неба* [МР, с. 85];
- праця, труд: ***У праці****, в співі, рано й пізно, / Як до землі колись Антей, / Ми припадаємо, Вітчизно, / Тобі до трепетних грудей* [МР, с. 265]; *У* ***праці****, в муці стиснуть зуби, / В боях устоять, як граніт...* [МР, с. 265]; *Ріки й луки, поля і заводи, / Духотворені* ***людським трудом****!* [МР, с. 409]; *У вінку / З густого, вщерть налитого колосся /* ***На шлях широкий вийшла юна праця*** */ І піснею простори веселить* [МР, с. 227]; *Тече непереборним шумом / Тепла і* ***праці благодать*** [МР, с. 185];
- творчість: *Рости, живи — і знай, що людська мисль, / Що* ***людська творчість*** *— це найбільша* ***мука****, / Найбільша* ***радість*** *на планеті нашій* [МР, с. 136]; *О сонце в сивому плащі, / О* ***праці*** *славної* ***вітрило****, / О* ***творчі*** *райдужні* ***дощі****, / О всеосяжна* ***людська сило****!* [МР, с. 202]; *Ми* ***працю*** *любимо,* ***що в творчість перейшла****, / І музику палку, що ніжно серце тисне* [МР, с. 247]; *Так і поет, досвідчений і зрілий, / <...> все, що снами й веснами розлито, / Спрямовує у* ***пишне творче літо*** [МР, с. 31].

Поезія М. Рильського "Опівдні" (1929) в цілому є метафорою творчості, праці людини, що розкривається в окремих метафорах, таких як: *Це ж сам ти вколо* ***зеленню розлився****, /* ***Огудинням прослався*** *по землі, / Це ти* ***гудеш роями бджіл*** *брунатних, / На ясенових гілках сидячи, / Ти* ***по житах***

літаєш *тонким пилом, /* ***Запліднюючи*** *теплі* ***колоски****, — /*
І ***твориш*** *ти з людьми і для людей /* ***Нові міста****, ти* ***арки***
ажурові / ***Над*** *синіми* ***проваллями будуєш****!* [МР, с. 71].

Інтелектуальність метафор М. Рильського забезпечується також уживанням лексики на позначення наукових явищ і понять, а також професійної лексики. Наприклад:

- персоналії: *Колись шукали істин* ***Піфагори****, / І для жерців горів* ***огонь наук*** [МР, с. 47];
- наука: *І в чистім сяєві нового дня / Ніс гордо* ***світоч правди і науки*** [МР, с. 211]; ***Геометрія гарматних траєкторій****, /* ***Алгебра страйків****, /* ***Безробіття*** *страшна* ***арифметика*** [МР, с. 104]; *Дика у тебе, волошко, натура, / Що не злама її* ***людська культура*** [МР, с. 253];
- професійна лексика:

а) ботаніка: *Барвами різних чудесних* ***гібридів*** [МР, с. 253]; *А тут, у ботанічному саду, <...> Химерні* ***сапрофіти*** *й* ***епіфіти*** */ На деревах; як зваба для очей, / Краса потворна п'яних* ***орхідей****, /* ***Азалій*** *квіти й лится перелите. / Немовби не примітна анічим, / Тут* ***гевея*** *густі здіймає віти* [МР, с. 286]; *<...> всі оті культурні* [троянди], / ***Французькі****,* ***поліантові*** *та* ***чайні****, /* ***Гібридно-чайні****, з назвами складними, / Все більше іноземними, — усі / Праматір'ю своєю називають / Оцю звичайну, просту, польову, / Що люди вчені, мудрі та невдячні / Собачою назвали* ***по-латині*** [МР, с. 389];

б) техніка: *У часи* ***космічної ракети****, /* ***Кібернетики*** *та інших див* [6, с. 305]; *Дніпрова синя глибина / Покірні двигає* ***турбіни****, / І ллється* ***електричний струм****, / Жадібні живлячи* ***машини****, / Розгойдуючи твердий шум, / З якого* ***сталь*** *і* ***алюміній*** */ В колишній родяться пустині* [МР, с. 138-139].

Важливим для характеристики інтелектуальності поезії М. Рильського є вживання поетом різноаспектної художньо-естетичної лексики. Враховуючи різні прояви цього, виділяємо такі групи метафор:

- метафоричність, що ґрунтується на асоціаціях із музикою: *Геть жбурніть* ***симфонії*** *та* ***мрії****, / Як ганчірку*

кидають за тин! / Хто мотор полагодити вміє, / Вартий більше, ніж ***знавець картин****!* [МР, с. 305]; *Хай нам утворить новий* ***Дезедент*** */ Пишну з лікерів* ***сонату*** [МР, с. 88] (герой роману французького письменника-декадента Гюїсманса "Навпаки"); *Міста ми бачили <...>, де на стрімкому мурі /* ***Гірлянди*** *ніжних* ***німф*** *і дикі зграї фурій, / Де,* ***ніби музика****, солодка* ***ллється річ*** [МР, с. 116]; *Шопена вальс <...> / Пане Фредеріку, <...> / Нехай вам Польща чи Жорж Занд — / Коханки дві, однаково жорстокі* [МР, с. 117-118];

▪ метафоричність, побудована на асоціаціях із живописом: ***Готичний*** *присмерк,* ***еллінську*** *блакить, /* ***Легенд біблійних*** *мідь, вісон і злато — / Все можемо* ***на полотні віддати*** */ Чи* ***на папір*** *слухняний* ***перелить*** [МР, с. 59]; *О, хто сказав, що не людина ти? / Таж ти живеш в Шевченковій Марії, / Перед тобою світ земний темніє, / Щоб змаркою до ніг тобі лягти. / Ти дивишся в майбутнє, у світи / І їм несеш дитя своє. Крізь вії / Такий великий смуток пломеніє, / Що слів розради й мудрим не знайти* ("Сікстинська Мадонна") [МР, с. 259]; *Ти — матері Сікстинської сестра; / Земною, не надхмарною красою / Ти світиш нам. Падуть перед тобою / Віки й народи. Далечінь стара / У пам'яті нащадків не вмира, / Новою розцвітаючи весною. / Ти провідниця в праці й серед бою, / Натхненниця і пензля, і пера. / Ти бачила, як на простенькій лаві, / Забувши рани скорбні і криваві, / Перед тобою Гейне сльози лив* ("Афродіта Мілоська") [МР, с. 260]; *Чи вартий той людського слова, / Хто відкидає, як сміття, / Діла Веласкеса й Сєрова, / Матейка й Рєпіна життя? <...> Чм варті слави — де там! — рами / І навіть місця на стіні / Оті огидні, тьмяні плями / На вашім мертвім полотні, / Оті безглузді сплети ліній, / Те все бездумне і пусте, / Що ви в засліпленій гордині / "Новим мистецтвом" зовете!* ("Представникам "нового мистецтва") [МР, с. 261];

▪ метафоричність на основі асоціацій із літературою, зокрема поезією: *Так і ти, поете, слухай / Голоси життя людського, / Нові ритми уловляй / І розбіжні, вільні хвилі, /* ***Хаос***

ліній, дим шукання / В панцир мислі одягни [МР, с. 39]; *Не була то борня мальовнича, / Намальована* ***в книгах прадавніх****. <...> Не була то й словесна борня / Безпечними рапірами дотепів* [МР, с. 104]; *Розливалося коло червоне / Од* ***високих****,* ***зірчастих літер****, / Як од них перескочив огонь / На моря, острови, континенти, / Як по всіх найдальших краях / Ожили й заспівали /* ***Рубінові невтомні літери*** [МР, с. 107]; *І* ***"Енеїди"*** *владний* ***сміх****, / Полтави тихої корона, / Гаряча* ***дума Кобзаря****, / Що і в огні не спопеліє, / І* ***молоток Каменяря****, / І* ***струни Лисенка*** *живії, / І слави золота* ***зоря*** */ Круг* ***Заньковецької Марії****!* [МР, с. 163]; *Сувора простота, / Що слова зайвого в свої рядки не прийме, / Струнка гармонія, що з думки вироста, / Не псевдокласика, а класика, — і їй ми / Повинні вдячні буть. Не іграшка пуста / Та форма, що віки розкрили їй обійми!* (про сонет) [МР, с. 262]; *Ім'я нам — легіон, /* ***Поети*** *і* ***поетики****. / Тож за облавок канон / Старенької пані* ***естетики****!* [МР, с. 112];

- метафоричність, створена на основі асоціацій з архітектурою: *Хто* ***храми для богів****, багатіям чертоги / Будує* ***з мармуру****,* ***в горорізьбу фронтон*** */ Ясний оздоблює чи* ***в лініях колон*** */ Задовольняє* ***смак****,* ***вибагливий*** *і* ***строгий*** [МР, с. 63]; *Дива Версалю, Лувра красота / Та й Ейфелева башта* [МР, с. 272].

Як ми вже зазначали, М. Рильський був людиною добре освіченою і справжнім ерудитом у кращому розумінні цього слова, особливо в гуманітарній сфері. Тому в його складному асоціативному поетичному світі завжди присутня інтертекстуальність у вигляді таких алюзій, ремінісценцій, часом цитат, що виражають згадування поетом історичних подій, історичних постатей, мистецьких, у т. ч. літературних, явищ. Тому однією з ознак інтелектуальності його поетичного мовлення можна вважати інтертекстуальність, причому вона пов'язана з текстами від фольклору й античності до П. Тичини.

Свого часу М. Бахтін однією з ознак літературного тексту, зокрема поетичного, назвав його діалогічність, що передбачає співіснування в одному текстопросторі численних культурних

хронотопів [2]. Дослідники зазначають, що в художньому творі інтертекстуальними фрагментами виступають "інші тексти попередньої культури й тексти оточуючої культури, <...> уривки старих культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом і т. ін." [12, с. 78]. Р. Якобсон розглядає тропеїчну інтертекстуальність, яка характеризує як творчість одного автора, так і текстовий універсум у цілому. Вона реалізується шляхом повторення тропів (епітетів, порівнянь, метафор, іронії та ін.) [11].

Значну групу становлять ремінісценції, що ґрунтуються на поняттях літератури, поезії — згадки про різні жанри, письменників, що належать до різних течій, часів, країн: *Там* ***правдолюбця Толстого сліди*** */ І* ***Грибоєдова сміх*** *невгасимий, / Там* ***Маяковський****, єдиний завжди, /* ***З Пушкіним стрівсь*** [МР, с. 157]; *Благословенні ви,* ***сліди****, / Не змиті вічності дощами, /* ***Мандрівника Сковороди*** [МР, с. 162]; *В присмерковій* ***пісні колисковій****, / В* ***оповіді*** *сивій* ***про походи****, / Про походи,* ***подвиги*** *безсмертні, / В солов'їній* ***співанці весільній*** */ Він дзвенів не раз, переливався, / Споконвічний голубий Дунай* (згадування жанрів усної народної творчості) [МР, с. 168].

Знаходимо в поетичному макротексті М. Рильського воєнних часів передачу феноменів культури, приналежних до архітектурної течії: *Наш Київ* ***Золоті*** *розкрилює* ***Ворота*** [МР, с. 173]; *Уклін земний священним верховинам, / Де* ***тінь Тараса*** *на віки віків, / Душі народної любов і гнів, / Зналась в безсмертя помахом орлиним!* ("Каневу") [МР, с. 177].

Має місце введення М. Рильським фрагментів, які нагадують адресатові певні історичні події, факти, як, наприклад, у рядках: *Сьогодні ще стоїть вона* [Країна Рад — Т.Л.] *в вінку терновім, / Але вже сплетено лавровий їй вінок!* [МР, с. 160]; *Щоб не брав султан ясиру, / Щоб вельможна Польща-пані / У ридвани не впрягала / Святославових синів <...> / І знамена запалали, / І шлики в блакить злетіли / Гаслом-голосом єдиним / Променистій булаві* ("Переяславська Рада")

[МР, с. 174-175]; *Ти пам'ятаєш мури Сталінграда / І грізні громи Курської дуги* ("Воїнові") [МР, с. 182].

Отже, асоціативне мислення М. Рильського, що лежить в основі досліджуваної нами метафори, у його поетичному макротексті сконцентроване в певних словесних формах, де образне мислення перекликається із логічними та науковими закономірностями та виразно виявляються внутрішньословесні зв'язки. Тож при класифікуванні метафори у творчості поета ми беремо до уваги виразові можливості, закладені в лексичній і семантичній визначеності слів, у їхніх синтаксичних відношеннях, у тій чи іншій конструкції.

Отже, дослідження художнього мовлення поезії М. Рильського дозволяє зробити висновок про високий інтелектуалізм його текстів, про складність у зв'язку із цим асоціацій, на яких основані метафори в поетичному дискурсі письменника. Інтелектуальність метафори М. Рильського виявляється і в наявності у нього відповідних шарів лексики, і в складності асоціативного мислення, відбитого в його поетичному світі. Велика ерудиція М. Рильського створює ґрунт для роздумів, аналізу, дає великий простір для вражень, а отже, й асоціацій, що виражаються в метафорі.

Із погляду типу асоціацій у творах М. Рильського визначається високий рівень інтелектуальності зближення явищ, через що можна говорити про велику вагу лінгвософської метафори в його поезії.

Аналіз метафоричного світу поезії М. Рильського виявляє такі багатство і складність, що потребують дальшого структурного й дискурсивного аналізу.

1. Апресян Ю. Д. Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики / Ю. Д. Апресян // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. — 1969. — № 1. – С. 23.

2. Бахтин М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве / Михаил Бахтин. – М., 1975. – 268 с.

3. Гумбольдт В. фон. О различиях в строении человеческих языков и их влияние на духовное развитие человеческого рода // Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков / Вильгельм фон Гумбольдт. — М., 1956.

4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. — К. : Довіра, 1999.

5. Каган М. С. Введение в историю мировой культуры: Книга первая. Историографический очерк, проблемы современной методологии. Закономерности культурогенеза, этапы развития культуры традиционного типа — от первобытности к Возрождению / М. С. Каган. — С-Пб. : ООО "Издательство "Петрополис", 2003. — 368 с.

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006.

7. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол. : В. М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. — К. : "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана, 2000. — 752 с.

8. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. — М., 1970. — Вип. 5. — С. 250–299.

9. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія]. — К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001.

10. Щерба Л. В. Опыты лингвистического толкования стихотворения. I. "Воспоминание" Пушкина / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. — М., 1957. — С. 26-44.

11. Якобсон Р. О. Язык и бессознательное / Р. О. Якобсон. — М. : Гнозис, 1996. — 248 с.

12. Barthes R. Text / R. Barthes // Encyclopedia universalis. — Paris, 1973. — PP. 78.

Список умовних скорочень назв джерел

МР — Рильський М. Т. Вибране: Лірика і поема / М.Т. Рильський. — К., 1967.

Н.М. Тома, асп.

ЛЕКСИЧНІ ПОЛЬСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В МОВОТВОРЧОСТІ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті досліджено лексичні запозичення із польської мови в українську першої половини XVII ст. Встановлено лексико-граматичні властивості полонізмів та особливості їхнього функціонування у казанні Петра Могили "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка" – писемній пам'ятці цього періоду. Уточнено основні семантичні групи зазначених одиниць.

Ключові слова: запозичення, полонізм, семантика, мовотворчість, українська мова першої половини XVII ст.

In the article lexical Polish borrowings of the first half of the 17th century are investigated. Lexical-grammatical characteristics of Polonisms and peculiarities of their functioning in Petro Mohyla's sermon "Cross of Christ Savior and every person" – written monument of this period are determined. Main semantic groups of mentioned units are specified.

Key words: borrowing, Polish word, semantics, language creation, Ukrainian language of the first half of the 17th century.

В статье исследованы лексические заимствования из польского языка в украинский первой половины XVII в. Определены лексико-грамматические свойства полонизмов и особенности их функционирования в проповеди Петра Могилы "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка" – письменного памятника этого периода. Уточнены основные семантические группы исследуемых единиц.

Ключевые слова: заимствование, полонизм, семантика, словотворчество, украинский язык первой половины XVII в.

Мовосвіт будь-якого письменника чи мислителя тісно пов'язаний зі змінами, які відбуваються в розвитку мови певного періоду та в реальному соціально-політичному і духовному житті людей. Одним із способів поповнення словникового складу мови є лексичні запозичення, які зумовлені як лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками: спорідненістю мов, їх безпосередніми контактами, а також історико-політичними впливами.

Проблеми взаємодії мов на діахронічному рівні, запозичення, способи їх адаптації у мовних системах XVI – XVII ст. були об'єктом дослідження багатьох науковців. Зокрема, взаємодію староукраїнської та інших слов'янських мов у процесі становлення і розвитку літературних мов вивчав В. Русанівський, вплив латинських запозичень на структуру староукраїнської мови досліджувала С. Гриценко. Окремим аспектам взаємовпливу мов було приділено увагу у працях П. Житецького, Л. Гумецької, А. Генсьорського, З. Штібера, Й. Андерша, Д. Будняка, В. Передрієнка. Ці дослідники розглядали запозичення переважно як один із способів розширення словникового складу мови.

Українсько-польські мовні контакти були предметом вивчення наукових досліджень у славістиці. Польський учений В. Вітковський у працях про мову І. Галятовського та К. Зиновієва розглядав польські запозичення. В українському мовознавстві проблему полонізмів у пам'ятках писемності аналізували І. Огієнко, М. Худаш, В. Титаренко. Запозиченням із польської мови XVI –першої половини XVII ст. присвячена також монографія Л. Гонтарук. Та все ж проблема функціонування полонізмів в українській писемній мові першої половини XVII ст. належить до маловивчених питань. На недостатній стан дослідження цих проблем свого часу вказував ще Л. Булаховський.

Об'єктом пропонованої розвідки є запозичення з польської в українську мову першої половини XVII ст. – періоду

українського бароко, характерними рисами якого було зародження церковно-ораторської та наукової літератури.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати лексику польського походження в творах Петра Могили, встановити лексико-граматичні властивості полонізмів, уточнити основні семантичні групи зазначених одиниць.

На думку В. Німчука, період першої половини XVII ст. на українських землях – частина староукраїнської мовної доби [5, с. 134]. Характерною рисою тогочасної лінгвістичної ситуації була боротьба двох тенденцій: з одного боку – це активний процес витворення національної мови, а з іншого – утвердження багатомовності, що пов'язано з прагненням України стати частиною європейського культурного простору. Найбільш впливовими в літературно-писемному вжитку були одночасно чотири мови, які відрізнялись полем свого застосування. Латина була мовою освіти і науки, міжнародного спілкування; церковнослов'янською мовою послуговувалась православна церква; староукраїнська переважала у діловодстві та художній словесності, нею писались літописи. Польська мова функціонувала в усіх сферах життя тогочасної України – урядовій, освітній, духовно-релігійній і побутовій. Цією мовою в країні велась релігійна полеміка, її викладали і у православних навчальних закладах, наприклад, у Києво-Могилянській академії, нею користувались гетьмани Української козацької держави та письменники. Припускаємо, що паралельне існування чотирьох мов у літературно-писемному вжитку стримувало розвиток тогочасних варіантів існування української мови як народної, так і літературної.

Дослідники зауважують, що подібна ситуація зумовлена тим, що уже в кінці XVI на початку XVII ст. внаслідок певних геополітичних та історико-культурних подій посилився польський вплив на українську мову і культуру. За Люблінською унією 1569 р. основна частина України була включена до складу Речі Посполитої, що активізувало еміграцію поляків на українські землі. У Люблінській угоді руська мова

визнавалася мовою ділових документів [7, с. 74]. Але на практиці спостерігаємо іншу ситуацію. Безпосередні контакти українців з польською культурою і мовою призвели до поширення польської мови. Оскільки польською мовою активно послуговувались на українських теренах, то, зрозуміло, що вона не могла не вплинути на функціонування тодішньої української мови, зокрема, її лексичної системи, про що свідчить велика кількість запозичень із польської мови.

Поширенню польських запозичень в українській мові сприяли не лише екстралінгвальні чинники, а й близька спорідненість двох мов – велика подібність багатьох слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій, що призводило до того, що мовні елементи польського походження могли сприйматися як синоніми українських відповідників [1, с. 85].

Таким чином, соціолінгвістична ситуація сприяла інтенсивному проникненню полонізмів до староукраїнської мови.

У сучасній лінгвістиці панує антропоцентрична наукова парадигма [4, с. 84]. Цікавість до мовотворчості конкретного автора зумовлена тим, що за кожною індивідуальною мовною картиною світу можна простежити загальну картину світу народу, пізнати його психологію. Запозичені слова сприяють розширенню словникового складу мови кожного окремого письменника. Антропоцентричний принцип у мові дає змогу на основі використання людиною запозичених слів краще і глибше вивчити її духовний світ.

Для дослідження звернемось до творчості Петра Могили, засновника Києво-Могилянської академії, видатного культурного діяча першої половини XVII ст., у працях якого певною мірою відбився перехід від церковнослов'янських запозичень до західнослов'янських. Зазначена проблема ще не була предметом уваги мовознавців. Саме це і зумовлює актуальність даної розвідки.

Петро Могила, релігійний і культурний діяч, богослов, мислитель, проповідник, письменник, відомий в історії України

першої половини XVII ст. – складного періоду становлення української церкви та державності. Він є автором релігійно-дидактичних та богослужбових праць: "Євангеліє учителноє", "Евхологіон, альбо Молитвослов, или Требник", "Катихисис сирѣчь исповѣданіе православныя вѣры католіческія и апостолскія церкве восточныя", полемічного твору "Λιτθος". Йому належить кілька казань, зокрема "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка", і "Розповіді про чудеса". Твори Петра Могили були важливим джерелом для укладання історичних словників Є. Тимченка та "Словника української мови XVI – першої половини XVII століття".

Тривають дискусії вчених і дослідників щодо питання, якою мовою Петро Могила писав свої твори. На думку французького славіста А. Мартеля, у XVII ст. церковнослов'янська мова занепадає, а її місце займає польська. Проте дослідник не міг заперечувати, що П. Могила намагався вживати мову, зрозумілу широким масам населення [3, с. 21]. В іншому місці своєї праці цей автор зауважує, що Могила вживав мову, основою якої була церковнослов'янська, але більшість її елементів запозичені з тогочасних української і польської мов. Цією мовою були написані проповіді і панегірики, а також віршовані п'єси, надруковані в другій половині XVII ст. [3, с. 21].

М. Костомаров вважав, що Петро Могила та його вихованці із Київської колегії працювали над розвитком руської мови і словесності, хоча в той час значно зміцнювали свої позиції латинська мова, грецька та польська. Мова творів вихованців Київської колегії того часу була досить віддалена від живої народної через проникнення до неї елементів слов'янських і польських [3, с. 26].

Більшість дослідників доходять згоди в тому, що митрополит використовував переважно українську мову під час листування з братствами, писав цією мовою твори. Із 19 праць, котрі, як гадають дослідники, належать його перу, лише "Літос" написаний польською, решта – церковнослов'янською та

українською мовами [3, с. 20]. У цей час значно активізувалися мовні контакти українців із поляками, тому до складу староукраїнської мови інтенсивно проникали полонізми.

У другій половині XVI ст. відбувся розвиток функціональних стилів польської мови, зумовлений впливом Реформації, що посилило функції польської мови як літературної. Богослужбові тексти, писані польською мовою того часу, часто ставали зразками для українських культурно-освітніх діячів.

Спробуємо виділити полонізми у казанні П. Могили "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка" та з'ясувати їхню семантику, простежити етимологію (беремо до уваги лише повнозначні частини мови). Наведемо уривки з досліджуваного тексту.

Никому иному того першого снопку моего, пристойнѣй и належнѣй, якъ вашей княж. милости, ***офѣровати*** *не судилемъ, такъ для першихъ двохъ причинъ,* ***зацности,*** *мовлю, креста и належности упоминку, якъ и для того, же бымъ в томъ малом в правдѣ, ведлугъ свѣта, лечъ, великомъ, ведлугъ духовного розуму, упоминку хуть мою и* ***цалую*** *зычливост вашей княж. милости моглъ освѣдчити* (Мог. Кр., с. 388).

Використаний тут інфінітив "*офѣровати*" походить від польського дієслова *ofiarować*, що має значення "*пропонувати*" (Br., с. 375). *Зацний* – прикметник, що має польський відповідник *zacny*, що у ССМ закріплений зі значенням: *аристократичного, шляхетського походження; благородний, шляхетний* (ССМ, т. 1, с. 388). Прикметник "*цалую*" походить від польського *cały*, що значить "*весь*" (Br., с. 55).

Намъ же спасаемымъ, то естъ хрістіаномъ правовѣрнымъ, которыи през крестъ збавеня доступуемо, крестъ естъ ***моцъ*** *Божаа и премудрость Божая, Моцъ Божая для того естъ, абовѣмъ Христосъ Богъ и Спаситель нашъ не през аггелы, а ни архаггелы, а ни через иншіи якіи способы, з*

моцы и ***владзы*** *Того, Который мѣлъ* ***владзу*** *смерти, насъ выбавити* ***рачилъ*** (Мог. Кр., с. 394).

Іменник "*моць*" *(сила, міць)* – давнє запозичення із польської мови, відповідає українському слову "*сила, змога*", що пов'язується із дієсловом "*могти*" (ЕСУМ, т. 3, с. 487). ССМ XIV – XV ст. фіксує дане слово в чотирьох значеннях: 1) *міцність, сила, могутність*; 2) *дійова сила, чинність;* 3) *правомочне повноваження;* 4) *збройні сили* (ССМ, т. 1, с. 615).

Іменник "*владза*" вжитий у родовому та знахідному відмінках. Полонізм *władza* прийшов у польську мову ще в XV ст. і був утворений від дієслова *włodać*, що означає "*володарювати*" (Br., с. 625-626). Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. фіксує паралельні форми *владза, владца, владзца*. Іменник має два значення: 1) *той, хто може розпоряджатися, керувати чим-небудь;* 2) *той, хто має безмежну владу над ким, чим-небудь* (СлУМ, в. 3, с. 91). Дієслово "*рачилъ*" – форма минулого часу, утвореного від інфінітива "*raczyć",* що має синоніми "*cenić, poważać*". В українській мові має значення *цінувати, прихильно ставитись до кого, чого-небудь.* Цей інфінітив відомий з XIV ст.

Поневажъ теды и Самъ Збавитель през древо крестное моцъ и владзу ***Бозства*** *Своего над моцарствы и "миродръжителми тмы вѣка сего" въ* ***звѣтязствѣ*** *показати рачилъ и нам моцъ до* ***звѣтяженя*** *оных през знакъ того жъ креста* ***уставичне*** *подаетъ, слушне "Божіею силою" крестъ честный нам спасаемым ест* (Мог. Кр., с. 395).

Іменник *бозство* (пол. *bóstwo*) походить із часів язичницьких і поганських, має значення "*божество*" (Br., с. 37). Іменник *звитяга* має синоніми *перемога, досягнення, успіх.* Польське *zwyciężyć (zwycięstwo, zwycięzca, zwycięski)* має безпрефіксний відповідник *wyciężyć,* що походить від *wiciędz*, який є спорідненим з українським "*витязь*" (ЕСУМ, т. 1, с. 250). Прикметник *уставичне* (від пол. *ustać, ustawiczny, trwały* зафіксоване із значенням *усталений, тривалий*, *постійний, сталий, безперервний* (Br., с. 596).

Без ***вонтпеня*** *креста Христова, которымъ звѣтяжены суть, которымъ вызуты сутъ з княжатства своего и з владзы* (Мог. Кр., с. 397).

Словник української мови XVI – I пол. XVII ст. фіксує іменник *вонтпеня* зі значенням "*сумнів, вагання*" (СлУМ, в. 4, с. 225). Іменник *вонтпеня* утворене від інфінітивної форми "*wątpić*", що означає "*сумніватися*" (Br., с. 605).

Правда есть, але если земля, взглядомъ того, ижъ естъ подножкомъ Божіимъ, пророкъ кланятися ***росказуетъ****, далеко* ***барзѣй*** *пристойная речъ естъ кресту кланятися, которыи не толко подножком, але и* ***маестатомъ*** *и ложкомъ Самого зуполного въчловечшагося Бога естъ* (Мог. Кр., с. 402).

Барзій – ступінь порівняння прикметника, утвореного від прислівника *bardzo*, який закріпився зі значенням "*дуже, вельми*" і має синоніми-полонізми "*wiele*", "*nadto*" (Br., с. 16). Іменник *маєстат* походить від латинського *majestas*. У латиномовних текстах це слово закріпилось зі значенням "*велич, святість*", "*авторитет*", "*величність, чудовість*". У XV ст. засвідчено зі значенням "*величність*", "*грамота верховного правителя*", "*печать верховного правителя*" (ССМ, т. 1, с. 570). У польській мові має значення "*велич, величність*" (Br., с. 318). В іншому творі Могили читаємо: "*Почварто показуется члкъ нбом, албо маєстато(м) Бжыи(м)*" (Мог. Тр., ч. 1, с. 2). "*Росказуетъ*" – форма дієслова від польського *rozkaz*, що має значення "*наказ*", пов'язується із дієсловом *rozkazać*, що є похідним від *kazać – казати* (ЕСУМ, т. 3, с. 109). При спільному корені в обох мовах маємо різні словотворчі форманти – *розказати, наказати.*

Аммалика мысленного звѣтяжил и на немъ ***збавене*** *всему свѣту справити рачил* (Мог. Кр., с. 402).

Слово "*збавене*" вжито у формі дієприкметника, утворене від "*zbawić*", що має значення "*спасти, врятувати*" (Br., с. 647).

Але еднак и тутъ тую гору, пророческимъ духомъ, не попросту іерусалимскую гору, але крестъ Хрістовъ, албо зась

гору, на которой распятися Збавител нашъ ***зезволити*** *рачилъ, пророкъ розумѣетъ* (Мог. Кр., с. 402).

Дієслово "*зезволити*" вжите в інфінітиві, утворене від *zezwalać,* має значення "*дозволяти*" (Br., с. 652).

До того в ***посполитости*** *пред створенемъ по предувѣдѣніи и предуставленіе албо презначене од Бога естъ, а не* ***щегулное*** *кождои особы кгды же всѣхъ волю его плънячихъ в посполитости въ царствіи небесномъ быти презначилъ* (Мог. Кр., с. 407).

Іменник "*посполитість*" має значення "*звичайність*" (ЕСУМ, т. 4, с. 374). ССМ фіксує такі прислівникові форми від цього іменника – *посполито, посполно, посполъ* (ССМ, т. 2, с. 205). Слово "*щегулное*" має польський відповідник "*szczególny*", що закріпився зі значенням "*osobliwy, jedyny, tylko*", в українській мові у словниках зустрічаємо зі значенням *особливий, єдиний.*

Свой бо вѣм живот Пан, на приклад доброго ***мешканя,*** *яко зерцало нѣякое, тым, которыи Его слухати хотят, положити рачил, и для того и* ***реклъ*** (Мог. Кр., с. 408).

Іменник "*mieszkanie*" утворений від дієслів *mieszkać, żyć, przebywać,* в українській мові передано дієсловами *мешкати, жити, проживати, перебувати* (Br., с. 335). Дієслово "*реклъ*" – форма минулого часу від інфінітива "*ректи*", що має значення "промовляти" (Br., с. 451), (СУМ, т. 8, с. 497).

Прагнет тѣло годностій, роскошій, и пожитя от всѣхъ невчасовъ волного; а запрѣнеся зась самого себе по нась того ***потребуетъ,*** *абысмо всѣ тыи* ***пожадливости*** *телесныи отъ себе откидали и в них ся не найдовали* (Мог. Кр., с. 409).

Іменник "*пожадливость*" утворено від інфінітивних польських форм *pożadati, pożądać,* що означає *забажати, зажадати* (ССМ, т. 2, с. 172). Дієслово "*потребует*" утворене від полонізму *potrzebować* (Br., с. 432). ССМ фіксує слово "*потреба*" як етимологічний відповідник цього дієслова (ССМ, т. 2, с. 214).

Панъ от нас ***найбарзѣй потребует****, а бысмо пожадливости тыи, черезъ которыи долгого живота и роскошей прагнемо, от себе откинули и до щенту уморили* (Мог. Кр., с. 409).

Слово "*найбарзѣй*" – найвищий ступінь порівняння прикметника, утвореного від прислівника *bardzo*, який закріпився зі значенням "*дуже, вельми*" і має синоніми-полонізми "*wiele*", "*nadto*".

Господь нашъ хочет, абысмо тѣлу нашему жадным способомъ не ***фолговали****, жебысмо его не щадѣли* (Мог. Кр., с. 409).

Дієслово "*фолговать*" походить від польської інфінітивної форми *folgować,* має значення "*відступати, поступатися*" (Br., с. 124).

Яко Лука божественный мовит "на кождый день", то есть, абысмо ***утрапеня*** *якіи колвекъ, которыи от безбожных намъ бываютъ наношены, готовымъ и весолымъ умысломъ подеймовали и охотне терпѣли* (Мог. Кр., с. 410).

Іменник "*утрапеня*" походить від польського *utrapienie* зі значенням "*клопіт, турбота*" (Br., с. 596).

Везвани естесмо всѣ хрістіяне до взятя креста своего власного, а не чужого, поневажъ жаден з людей того жития не проходитъ, без якого колвекъ креста: кождый, ведлуг онои приповѣсти, маетъ своего моля, што его грызет, любо ***крол,*** *любъ убогій, любъ ученикъ, любъ учитель, любо духовный, любо свѣцкій, кождый маетъ свой крестъ* (Мог. Кр., с. 411).

Іменник "*крол*" – утворено від польського *król,* давні форми *królewac, królować,* має значення "*король*", "*мати владу, бути при владі*". Цей іменник відомий з XIV ст. (ССМ, т. 1, с. 516).

Перешкоды ***прудкого*** *и безпечного прибытья на оное небесное Сына Божого* ***малженское*** *веселе собе не чинили, сами себе доброволне въ вѣчную послушенства неволю старшому своему, а в особѣ его самому Хрісту посвячаютъ и отдаютъ* (Мог. Кр., с. 414).

Прикметник "*прудкий*" походить від полонізма *prędki,* що має значення "*швидкий, моторний*" (Br., с. 436).

"*Малженское*" – похідний прикметник, що утворений від іменника *małżeństwo – одруження* (Br., с. 320). ССМ фіксує іменники – *малжонъка, жінка, дружина* (ССМ, т. 1, с. 572).

Якъ еденъ з пророковъ дивуючися пытаетъ: "Гдѣ суть", мовячи "княжата тогосвѣтныи и которыи владнуть ***бестіями*** *земными, игры отправуют птаками повѣтрьными; которыи скарбять* ***злото*** *и* ***сребро*** *и въ нихъ* ***уфаютъ****, а нѣмашъ конца набывана ихъ; которыи робятъ серебро и стараютъся?* " (Мог. Кр., с. 417).

Латинське за походженням слово *bestia* прийшло у польську мову та закріпилось у ній зі значенням "*тварина, істота, звір*" (СлУМ, в. 2, с. 78). *Злото і сребро* – полонізми (ЕСУМ, т. 2, с. 267), (ЕСУМ, т. 5, с. 387). *Złoto* первісно походить від *żółty*, що має значення "*блискучо-жовтий*" (Br., с. 665), наявні іменники-синоніми *srebro, śrzebro, srebło, śryblo* (Br., с. 511). Серед них є і такі, що зараз не закріплені за словниками. Дієслово "*уфаютъ*" походить від початкової форми *ufać,* що в перекладі означає: *вірити, довіряти, надіятись*.

"*О слѣпота! " мовитъ еденъ з учителей, "лакомци! една ночъ ему збывала, а онъ о животѣ многихъ лѣтъ* ***пѣкловалъся;*** *тѣшилъся, же много ся ему зродило, а не* ***вѣдал****, же нѣчого з собою не възметъ*" (Мог. Кр., с. 420).

Інфінітивна форма "*піклуватися*" (утворена від польського *pieczołować się*) має синоніми *piec się o czem, starać się* (Br., с. 407). Дієслово "*вѣдал*" вжите у формі минулого часу, 3 особи однини, утворене від полонізму *wiedzieć*, що закріпився із значенням "*знати*" (Br., с. 615). У ССМ засвідчено у п'яти значеннях: 1) *знати (кого, що, про що);* 2) *повідомити, довести до відома*; 3) *розвідати, вивідати;* 4) *бачити, видати;* 5) *відати, завідувати* (ССМ, т. 1, с. 227).

Як свідчать результати дослідження, у казанні "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка" використано чимало полонізмів. Хоча казання – твір релігійного характеру, але призначене воно для усного виголошення перед світською

аудиторією. Полонізми, засвідчені у творі, проникали не лише писемним, а й живомовним шляхом.

Вартим уваги є також текст "Власноручних записок" Петра Могили, який ще не був об'єктом спеціальних лінгвістичних досліджень. Мова щоденника цікава, передусім, тому, що у ній певною мірою відбито процеси, пов'язані з переходом до нової української літературної мови, яка виникла як результат взаємодії книжної та розмовної. У записній книзі Могили, окрім рахункових поміток, знаходимо проповіді, оповідання, легенди, трактати, гімни. Записник вівся у 1628-1632 роках. Цей щоденник написаний староукраїнською мовою XVII ст, там майже відсутні полонізми, за винятком листа до княгині Анни, де півтори сторінки тексту написані П. Могилою польською літературною мовою того часу. Зокрема, в тексті вжиті форми дієприкметника та форми звертань, які у сучасній літературній польській мові вважаються застарілими, хоча з погляду літературних норм XVII ст. вони були прийнятними.

Серед полонізмів, використаних у творах Могили, найбільш чисельну групу складають:

- іменники *(владза, вонтпеня, маестат, мешканя, утрапеня, пазнокті, бидло, припадокъ, досконалость, пилность, праця, виховання, уфность, панове, моць, пєнкност, оспалство);*
- дієслова (*офѣровати, ректи, зезволити, найдоватись, рачити, потребувати, быть, уфаць, вєдать, полецати);*
- прикметники *(цалий, збавений, малженское, веселе, обецный, шпетний , піенкная, тенкій);*
- прислівники *(теды, бардзо, потрикрот, вонтпливо).*

Щодо лексико-тематичних груп, то можемо виділити суспільну лексику *(владза, праця, виховання).* Іншу групу становлять слова на позначення вчинків людей, визначених норм поведінки, етикету, морально-етичні поняття *(пєнкност, досконалость, пилность, утрапєня, уфность).*

Серед прикметників зафіксовані полонізми оцінного характеру. Наприклад, *взгоржений, пожадливий, погоржений, спросний, безецний, душезбавенный.*

Поширеними є синонімічні ряди: *доброволне – доброхотнє; душезбавенный – душепитательный – душеспасений; праця – труд*, а також наявні антонімічні пари: *доброта – злість, справедливість – несправедливість, воля – неволя.*

Отже, польська мова у XVII ст. була певним джерелом збагачення української лексики. Особливості лексичних полонізмів полягають у тому, що запозичувались не лише самі слова, а й функціональні властивості цих мовних одиниць. Найпомітніше підпадали під вплив слова оцінного характеру, суспільно-політична побутова лексика, слова з абстрактним значенням. У церковно-обрядовій лексиці полонізми менш поширені. Звісно, значна частина полонізмів була даниною часу і не засвоїлася в подальшому розвитку української мови, наприклад, фонетичні запозичення – *весолий, везвані, злото, сребро.*

Таким чином, хоча Петро Могила докладав чимало зусиль для захисту і поширення староукраїнської книжної мови, зокрема, залучаючи її до релігійного й літературного вжитку, все ж геополітична та соціокультурна ситуація сприяла тому, що полонізми активно проникали в словниковий склад мови тогочасних українців. Можемо стверджувати, що полонізми – вагомий елемент у мовній творчості Петра Могили. Звісно, не можна однозначно оцінювати роль запозичень XVII ст. Певна кількість слів, що прийшла в староукраїнську мову з польської мови на позначення невідомих понять і явищ, увійшла до її системи і стала надбанням староукраїнської мови того часу. І хоча частина питомих лексем безпідставно була витіснена полонізмами, але завдяки посередництву польської мови староукраїнська мова мала змогу розвиватися в контексті західноєвропейської мовної практики. У той же час багато запозичень сприймалися як чужі, вони не засвоїлися мовою і забулися, будучи заміненими лексемами, створеними на ґрунті питомих коренів.

1. Гонтарук Л.В. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. / Л.В. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Випуск 54. – С.78-103.

2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт; пер. с нем., под ред. Г.В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 2000. – 398 с.

3. Жуковський А.І. Петро Могила й питання єдності церков / А.І. Жуковський. – К. : Мистецтво , 1997. – 304 с.

4. Иванов В.В. Лингвистика третьего тысячелетия: вопросы к будущему / В.В. Иванов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.

5. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с.

6. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

7. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко; Упоряд., авт. істор-біогр. Нарису та приміт. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.

8. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л.М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.

Список умовних скорочення назв джерел

ССМ – Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. [уклад. Л.Л. Гумецька]. – В 2 т. – К. : Наукова думка, 1977-1978. – Т. 1-2.

СлУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. [гол. ред. Д.Г. Гринчишин] : У 12 вип. – Львів : НАНУ. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1994. – Вип.1–8.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови [ред. О.С. Мельничук] : У 7 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 1– 4.

СУМ – Словник української мови [уклад. І.К. Білодід та ін.] : В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 1– 11.

Br. – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957.– 805 с.

Мог. Кр. – Могила П. "Крестъ Христа Спасителя и кождого человѣка", проповедь, произнесенная 4 марта 1632 г. / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч.1. – Т.VIII. – Вып.1. – Киев, 1914. – С. 386 – 421.

Мог. Тр. – Могила Петро. Требник. / П.Могила. – Канберра; Мюнхен; Париж, 1988. – Ч. I. – 424 с.

Мог. С.З. – Собственноручныя записки Петра Могилы / П. Могила // Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 7.– Киев, 1887. – С. 49-132.

О.В. Тріщук, д. н. із соц. комунікацій

СТАНДАРТНІСТЬ ТА АВТОРСЬКА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ У НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ТЕКСТІ

Досліджується співвідношення ознак стандартизованості та авторської індивідуальності в доборі основних аспектів змісту першоджерела й мовних засобів для їх оформлення в науково-інформаційному тексті.

Ключові слова: науково-інформаційний текст, стандартизація, авторська індивідуальність.

The ratio of attributes of standartization and author's individuality in selection of the basic aspects of the contents of the primary source and language means for their registration in the scientifically-informative text is investigated.

Keywords: scientifically-informative text, standardization, author's individuality.

Исследуется соотношение признаков стандартизованости и авторской индивидуальности в отборе основных аспектов содержания первоисточника и языковых средств для их оформления в научно-информационном тексте.

Ключевые слова: научно-информационный текст, стандартизация, авторская индивидуальность.

Науково-інформаційними називаються тексти, що містять систематизований виклад суті опублікованих та неопублікованих першоджерел у формі, зручній для швидкого сприймання, і публікуються органами наукової й технічної інформації, а також організаціями, які здійснюють інформаційну діяльність. У цих текстах суб’єкт в основному позбавлений можливості проявляти

себе як носій індивідуального тезаурусу, індивідуальної системи цінностей, поглядів, думок. Основне його завдання – довести до читача дані про найновіші науково-технічні й виробничі досягнення українських та зарубіжних науковців.

Науково-інформаційні тексти будуються згідно з чіткими нормами: текстовими, що регулюють закономірності будови й розгортання їх змістової схеми, і мовними, які регламентують добір мовного матеріалу для наповнення цієї схеми. Перший тип норм, зокрема – природа стереотипізації в структурі власне інформаційних текстів, текстові одиниці, які закріпилися в них і стали загальновідомими, загальноприйнятими й обов'язковими, неодноразово був предметом наукових досліджень [1; 2; 5 тощо], тоді як про індивідуальні вподобання інформатора стосовно використання ним тих чи інших мовних одиниць іноді лише побіжно згадували.

Метою нашого дослідження є дослідити прояви творчої своєрідності в науково-інформаційному тексті, співвіднести ознаки стандартності та авторської індивідуальності в структурі текстів, опублікованих у вітчизняних реферативних журналах.

Норми, вироблені в межах науково-інформаційного стилю, різняться ступенем їх дотримання. Одні з них інформатор може застосовувати на власний розсуд – дотримуватись або ігнорувати, інші є обов'язковими. Аналіз текстів, опублікованих на сторінках РЖ, показав, що найбільш стандартизованою, нормативно усталеною є їх структура. Вона визначається усталеною у світовій практиці впродовж багатьох років традицією, згідно з якою ці тексти представляються трьома основними компонентами: заголовною частиною, довідковим апаратом і власне реферативним текстом. Наприклад:

4. Ч.1694. Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Й. Здоровега ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-е вид., переробл. і доповн. – Л. : ПАІС, 2004. – 268 с. – Бібліогр. : С. 257–258. – укр.

Розкрито засади журналістської майстерності, наведено науково-теоретичний аналіз природи літературної творчості журналіста в засобах масової інформації. Описано інформаційний, аналітичний, художньо-публіцистичний методи відображення дійсності в мас-медіа. Розглянуто замітку як найпопулярніший жанр журналістики, а також інтерв'ю як жанр у сучасних мас-медіа.

Шифр НБУВ: ВА655699

Заголовна частина (виділена нами простим підкреслюванням) обов'язково відображає заголовок реферату та бібліографічний опис першоджерела, зокрема – прізвище його автора, назву та місце видання, сторінки, тобто дані, необхідні для ідентифікації та пошуку первинного документа, які встановлює ДСТУ.

Довідковий апарат (підкреслений нами пунктирною лінією) представлено такими елементами: індекс Рубрикатора НБУВ – **4. Ч.1694;** номери сторінок, на яких подаються бібліографічні посилання – Бібліогр.: С. 257–258; мова первинного документа – укр.; шифр зберігання в НБУВ – *Шифр НБУВ: ВА655699.*

Структура текстової частини є менш стереотипною. У ній відображаються основні смислові аспекти первинного твору, причому не всі, а лише ті, що для науково-інформаційного викладу є нормативними. Найчастіше це – тема, предмет, мета роботи, що вказуються лише в тих випадках, коли вони не зрозумілі із заголовка; отримані науково-практичні результати та сфера їхнього застосування; висновки, що часто супроводжуються описаними в першоджерелі рекомендаціями, оцінками, пропозиціями й гіпотезами.

Серед необов'язкових елементів слід виділити широко вживані у вітчизняних РЖ інформаторські конструкції – регулярно використовувані стереотипні мовні утворення *зазначено, що*; *зауважено; уточнено, що; підкреслено, що; показано, що* тощо, якими деякі інформатори нехтують,

оскільки, услід за Соловйовим [5], вважають їх надлишковими, мотивуючи тим, що вони не несуть необхідного смислового навантаження. Хоч подібні словосполучення й не виконують панівної функції повідомлення, вони зорієнтовані на супутні функції – відображення намірів автора першоджерела і його впливу на читача. Їхнім застосуванням досвідчений інформатор нерідко відмежовується від тих положень першоджерела, з якими не погоджується.

Стереотипізація науково-інформаційного тексту – механізм упорядкування компонентів функціональної системи при його породженні, поєднана зі стабілізацією (можливою економією) енергетичних ресурсів як інформатора, так і читача. Уніфіковані науково-інформаційні документи зменшують витрати, необхідні для висвітлення основної інформації про першоджерело. Водночас вони зручні для безпосереднього сприймання, пришвидшують його й не вимагають від користувачів якихось спеціальних навиків. Підвищенню ефективності швидкого ознайомлення з науково-інформаційними документами, вільного, часом непослідовного, вибіркового їх читання [6] підпорядковується також і графічне оформлення, зокрема активний текстовий набір – курсив, чергування жирного та світлого шрифтів, абзацний відступ власне текстової частини тощо. Це допомагає акцентувати, виділити ті елементи структури, які цікавлять читача передусім. При цьому графічна форма не повинна відволікати читача від змісту. Вона має сприяти тому, щоб текст сприймався швидше й легше.

Якщо перелік смислових аспектів первинного твору, що заслуговують на висвітлення в науково-інформаційному тексті, регламентовано Міждержавним стандартом ГОСТ 7.9-95 і методичними матеріалами, то використання мовних засобів (окрім аспектних маркерів) для їхнього оформлення строго не окреслено. Висуваються лише основні вимоги, якими повинен керуватися інформатор при їх доборі. Зокрема, це – точність (оптимальний варіант вираження, коли обирається слово чи конструкція, що найбільш адекватно й однозначно відображає смисл і найкраще підходить у цьому конкретному випадку),

стислість (таке мовне вираження думки, в якому немає жодного зайвого складника), ясність (однозначна зрозумілість мовного вираження думки) викладу, узгодженість з лінгвістичними нормами. Тому інформатор має право виявити індивідуальні вподобання в доборі мовних одиниць, щоб використати ту з них, яка, на його думку, є найоптимальнішою в цій мовленнєвій ситуації.

Хоч науково-інформаційні тексти й продукують на основі первинних за відносно стійкими усталеними моделями, там завжди є прояви творчої індивідуальності їх творця, адже створений людиною твір обов'язково має відображати її особистісні риси та досвід. Творчість інформатора полягає передусім у майстерності скорочення первинного тексту, доборі його найінформативніших фрагментів і в навиках їх коротко викладати. Той самий аспект змісту, залежно від особистих смаків, таланту й активного словникового запасу інформатора, може бути переданий різноманітними семантично еквівалентними мовними засобами, може втілюватися в одному або декількох реченнях. При цьому інформатор може використовувати різні мовні засоби поєднання речень, оскільки має право імпровізувати, допускати деяке варіювання мовних форм, не виходячи за межі норм їх функціонування в цьому жанрі. Втім, варіювання обов'язково відбувається під контролем традиції.

Але творчість інформатора не повинна ускладнювати читачеві розуміння науково-інформаційного тексту. Вона є виправданою лише за однієї умови – коли забезпечується швидке, точне та доступне доведення змісту першоджерела до читача. І тому – чим більше мовних формул для відображення основного змісту першоджерела знатиме інформатор, тим легше йому буде працювати над створенням досконалого науково-інформаційного тексту, який буде зрозумілим і корисним для читача. Недостатнє знання інформатором мовних формул або невміння їх застосовувати може призвести до вад в оформленні науково-інформаційних текстів і до смислової неоднозначності, що утруднить їх сприймання читачем.

Творчий підхід до текстотворення в науково-інформаційному дискурсі залежить від багатьох чинників, передусім від способів реконструкції первинного тексту з метою його згортання в короткий вторинний текст. Серед останніх слід виділити:

- цитування – дослівне відтворення найбільш важливих з точки зору інформатора фрагментів первинного тексту. За допомогою такого, на перший погляд, полегшеного способу складання науково-інформаційного тексту насправді доволі важко відобразити зміст першоджерела без істотних утрат важливої інформації, оскільки фрази, вилучені з первинного тексту, іноді за смислом можуть істотно відрізнятися від ідентифікованих ними текстових фрагментів. Саме у відчутті актуальності тієї чи іншої ознаки первинного тексту, в умінні виявити ті його фрагменти, які відображають основну, цінну для читача інформацію, проявляється майстерність інформатора. Дослівна передача фрагментів першоджерела більше характерна для гуманітарних наук, де часом важко буває адекватно передати думку автора без буквального відтворення його слів. Для складання науково-інформаційного тексту з точних наук зазвичай немає нагальної потреби в репродуктивному використанні мовних конструкцій першоджерела;
- перефразування, що передбачає перебудову композиційної та синтаксичної структури первинного документа. Інформатор може змінювати послідовність викладу, самостійно добирати місткіші засоби й форми подання інформації, що сприяє більшій індивідуалізованості його мови;
- фактографічну інтерпретацію, спрямовану на визначення й усунення тих ключових фрагментів первинного тексту, які є надлишковими, другорядними й неактуальними, з метою наочно виявити цінну й необхідну інформацію й на її основі синтезувати абсолютно новий твір. Інформатор має змогу довести "результативність інтелектуальних зусиль" [4, с. 20] і словесну вправність у відтворенні основного змісту й комунікативних рис первинного твору, проявити вміння

максимально стисло, лаконічно викласти основну інформацію на принципово новому, відмінному від оригіналу рівні з дотриманням ясності щодо суті викладеного, униканням незрозумілих термінів, а в разі потреби – їх розшифровуванням. Він передає інформацію в такий спосіб, щоб читач зміг адекватно відтворити її у своїй уяві.

Отже, незважаючи на свою вторинність і жорстко регламентовані правила викладу, науково-інформаційний текст, так само як і первинний, є наслідком мовотворчого процесу, і тому йому притаманні як ознаки стереотипності, так і прояви авторської індивідуальності.

Стандартизація і творчість в науково-інформаційному тексті не лише не виключають, а навпаки, доповнюють одна одну. Стандартизація, сприяючи вдосконаленню роботи інформатора над створенням повноцінного тексту, зрозумілого читачеві, зумовлює відмирання тих мовних варіантів, які найменше сприяють поставленій меті. Водночас, деякі слова й конструкції, не характерні для науково-інформаційного викладу, але які інформатор використовує як, з його точки зору, найбільш оптимальні, приживаються, а з часом, змінюючи свій статус, перетворюються тут в узаконене нормативне мовне явище.

1. Блюменау Д.И. Проблемы свертывания научной информации / Д. И. Блюменау. — Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1982. — 166 с.

2. Гречихин А.А. Жанры информационной литературы: Обзор. Реферат / А.А. Гречихин, И. Г. Здоров, В. И. Соловьев. — М. : Книга, 1983. — 319 с.

3. Зайченко Н.Я. Український реферативний журнал (методологічні та практичні засади розробки і створення) / Н. Я. Зайченко, М. Б. Сорока // Бібліографічний вісник. — 1999. — № 1. — С. 10—12.

4. Зелінська Н. В. Сучасний науковий дискурс: парадокси розвитку / Н. В. Зелінська // Вісник Київського Міжнародного університету. — 2004. — Вип. 3. — С. 13—25.

5. Соловьев В.И. Составление и редактирование рефератов : Вопросы теории и практики / В. И. Соловьев // Жанры информационной литературы. Обзор. Реферат / Гречихин А. А., Здоров И. Г., Соловьев В. И. — М. : Книга, 1983. — С. 199—320.

6. Шевченко В.Е. Вимоги до оформлення наукових і науково-популярних видань / В.Е. Шевченко // Вісник : Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіалінгвістика. Кіномистецтво. — Вип. 2. — К. : КиМУ, 2003. — С. 81—114.

Наєнко Г.М., к.філол.н., докт.

НАУКОВА МЕТАМОВА "СИНОПСИСУ": КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто способи вираження окремих метатекстових елементів "Синопсису" 1680 р., а саме субтекстів методологічного, адресації, оцінки, маркерів інтертекстуальності. Реконструкція комунікативної стратегії дозволяє запропонувати інтерпретацію тексту як науково-інформативного.

Ключові слова: метатекст, субтекст, комунікативна стратегія, "Синопсис".

The article describes ways of expressing individual metatextual elements of "Synopsis" 1680, namely the subtexts of methodological, addressing, assessment, markers of intertextuality. Reconstruction of communicative strategy allows to propose interpretation of the text as scientific-informative.

Key words: metatext, subtext, communicative strategy, "Synopsis".

В статье рассмотрены способы выражения отдельных метатекстовых элементов "Синопсиса" 1680 г., а именно субтекстов методологического, адресации, оценки, маркеров

интертекстуальности. Реконструкция коммуникативной стратегии позволяет предложить интерпретацию текста как научно-информативного.

Ключевые слова: метатекст, субтекст, коммуникативная стратегия, "Синопсис".

У сучасному мовознавстві постулюється осмислення тексту як складного багатовимірного явища, неосяжного без комплексного підходу: сутність цілого тексту може бути пояснена тільки з урахуванням комунікативного, соціокультурного, когнітивного факторів, поєднаних із власне лінгвістичними [14, с. 69].

Інтерес до пізнавальної діяльності суб'єкта каталізує розробку різноманітних напрямів аналізу в дотичних лінгвістичних парадигмах. У лінгвістиці тексту актуалізується центральна текстова категорія, антропоцентричність, що підпорядковує собі категорії адресантності й адресатності [12, с. 511].

Із усвідомленням діяльнісної природи мови та становленням прагмалінгвістики осмислюється поняття про метатекст як елемент втілення суб'єктивної позиції мовця: "У висловлюванні переплітається текст із текстом метатекстовим. Ці метатекстові лінії можуть виконувати найрізноманітніші функції. Вони прояснюють "семантичний візерунок" основного тексту, поєднують найрізноманітніші його елементи, посилюють, скріплюють. Інколи їх можна висмикнути, не пошкодивши іншого. Інколи – ні." [3, с. 421].

У когнітивній лінгвістиці метадискурс трактують як "експлікацію процесів свідомої рефлексії автора наукового тексту", що виконує в науковому тексті одночасно кілька функцій: "когнітивну функцію усвідомлення, вербалізації, експлікації, актуалізації та інтерпретації інтелектуальних операцій та їх об'єктів і комунікативну функцію їх риторичної організації та взаємодії з адресатом" [11, с. 456]; "Наукова метамова відображає суб'єктивність пізнання та показує, що втілююча її свідома рефлексія синкретична, асиметрична,

інтегральна, поліфункціональна, риторична, когнітивна та інтерпретативна – дискурсивна/комунікативна, модальна, аксіологічна, інтенціональна та вибіркова. Вона дозволяє актуалізувати інтелектуальні операції, встановлювати контакт з адресатом, автоматизувати навики наукового викладу, а також об'єктивовувати, впорядковувати, узагальнювати і формалізувати власне наукове знання" [11, с. 499].

У дискурсивно-стилістичному аспекті вивчається епістемічна ситуація як фактор, детермінуючий ієрархічно складну семантично-смислову структуру наукового тексту, що втілюється в конкретні текстові фрагменти, субтексти [2]. Пізнавальна діяльність завжди відбувається як комунікативно-пізнавальна, науковий текст є джерелом вивчення комунікативно-прагматичних аспектів епістемічного процесу.

За посередництвом окремих слів, словосполучень та речень, "інкрустуючих" текстову тканину, субтексти авторизації, адресації, методологічний та оцінки аранжирують нове знання, формують когнітивний та прагматичний контексти, в котрий воно занурене [6, с. 84-85].

Традиційно історичні твори зараховують до наукового стилю: "У 16 ст. у науковому стилі виразно посилюється живомовний струмінь, особливо в істор. літературі (хронографах), у жанрі передмов, післямов, посвят та ін." [9, с. 604-605]. Пропонуючи періодизацію розвитку наукової літератури, Н. Зелінська слідом за С. Єфремовим відносить до наукових "твори мемуарно-історичної прози – літописи або близькі до літописного типу – діарії (щоденники), хроніки та записки" [4, с. 54].

"Синопсис" – серед пам'яток, добре вивчених у історіографічному, лінгвістичному аспектах. Широкому колу проблем, пов'язаних із сутнісними ознаками української редакції церковнослов'янської мови та деукраїнізації редагування первинного тексту 1674 р. в наступних – з 1680 р., виданнях, присвячені ґрунтовні розвідки М. Мозера [8]. Пошук стильових домінант визначав специфіку історико-

літературознавчих кваліфікацій, так, В. Крекотень указував на збіг хронологічно різночасових тенденцій: "Щодо стилю "Синопсис" є сплавом давньоруської традиції літописного викладу і спроб розповідати про історичні події в барокковій манері. Новий підхід до джерел, тяжіння до прагматичного тлумачення історичних явищ, актуальність поставлених питань, широкий часовий діапазон освітлювання подій у поєднанні зі зв'язністю, лаконічністю і чіткістю викладу, гарною літературною формою, жвавістю і цікавістю розповіді, включенням у текст сказань і крилатих виразів, адресованість широкій аудиторії, – все це зробило "Синопсис" однією з найпопулярніших історичних книг XVII ст. Він мав велике значення для поширення і розвитку історичних знань." [7, с. 14]. Ці особливості викладу зумовили непослідовні інтерпретації твору як "підручника з історії", "огляд української і східно-европейської історії", "посібника з історії" тощо (детальніше: [8]), як і означення його як "в істоті речі тільки київським місцевим літописом" [8, с. 222]. Крім наведених Міхаелем Мозером загальних кваліфікацій, вкажемо на визначення його як "першої колективної монографії" [13, с. 14] та доволі точну характеристику І. Жиленко: "своєрідна історична енциклопедія".

Мовностилістичний аналіз авторського/редакторського метатексту "Синопсису" істотно доповнить теорію наукового стилю середньоукраїнського періоду. Для цього розглянемо способи означення та лінгвальну природу субтекстів методологічного, адресації, оцінки. При цьому спиратимемося на розроблені в російській функціональній стилістиці прийоми методу моделювання епістемічних смислів наукового тексту.

Застосування єдиного герменевтичного методу не актуалізується: етимологізація імені як співвіднесення етноніма із мотивуючою основою, що й створює такі "ненаукові" етимології, відповідає загальним принципам філософії Лоґосу: Африка, такожде Часть єсть все# землh, *назвас# ^ Афра* єдинаго с Племене Авраамова. Иныи сказuют', "kw *наречес# Африка*, *аки бы Априка nw толкованїю Полскоми ^верзта#:* [на полі –

Боте(р).г҃ Кни(г). Час(т), а҃. Ане(с).с҃і.] єстъ бо ^*ворена*, и паче иных҆ wбращенна къ сл҃нцu, образомъ же треuголна (7). Коментується лише впровадження цієї філософії попередніми істориками-літописцями: Понеже всh Лhтописцы всhхъ тhхъ нарwдовъ пре(д)реченныхъ, *Нарhчїемъ паче, нежели єст(с)вом) раздhл#ю(т)* (12).

Етимології етнонімів, топонімів послідовно наводяться в перших розділах "Синопсису". Таким чином маркується "нове", засадниче знання, а роль дефініції відводиться словотвірному, по-суті, експерименту: зіставляючи твірну та похідну основу, автор(и)/редактор(и) формують аксіоматичний фонд історичних, етнографічних, космографічних знань.

За семантикою та функціями елементи авторського метатексту вказують на підкреслену орієнтацію на "старе" знання. Методологічні настанови, зокрема метод реферування, зазначені у заголовку: SУНО£І½Ъ Или *Краткоє собранїє* ^ различны(х) Лhтописце(в)…(Синоп., 1). Це дозволяє віднести текст до вторинних наукових джерел. Вторинні тексти мають такі ознаки: референтним простором для них слугують деякі інші текстові цілості, вони виконують комунікативно-посередницьку функцію, мають менший, порівняно з первинними текстами, обсяг; ядро вторинної інформативності складає найбільш важлива та корисна семантична інформація першоджерела, мінімум надлишковості зумовлює явище інформаційної компресії; чужий первинний зміст поєднується тією чи іншою мірою з його інтерпретацією на основі знань автора-відтворювача; домінуюча презентація "чужого" знання із достатньо значною часткою критичних правок, коментарів, оцінок [15, с. 39-41]. Відтак "абсолютна інтертекстуальна залежність від первинних систем" відображається у нанизуванні стереотипних способів покликання.

У "Синопсисі" це скорочені вказівки на берегах: *Бы(т):а; Стри": Кни(г): а* (Синопсис, 3 нен);

- графічно позначені в тексті у квадратних дужках підрядні супровідні із сполучником "kw: Той же Народъ (или

Плем# Афетово) разширившис# на странахъ Полинощныхъ, Восточныхъ, Полиденныхъ и Западныхъ, прочїихъ всѣхъ, силою, Мужествомъ, и Храбростїю превзыйде, страшенъ, и славенъ всеми свѣти быст҃: *["кѡ всѣ Ветхїи и достовѣрныи лѣтописци свѣдителствиютъ*] (5);

- вставні конструкції: повелѣ себе ѡкр(с)тити [!] в҃ Херсонѣ, Лѣта ^ създанї# Міра сѡ҃ чѕ. а ^ Рж(д)ства Хва, цп҃и. *а по Кромерови свѣдителстви*, Роки ^сотворенї# свѣта сѡ҃ чз. а ^ Ро(ж): Хва, цп҃ѳ (66); и прише(д)ши съ Рускими Бѡл#ры и Двор#ны предъ лице Кесара Греческагѡ, *по Стрїйковскогѡ свѣдителстви*, Іѡанна Земиски или Цимисхї#, *а по Лѣтописанїю Прп(д)бнагѡ Нестора Печерска(г),* Кѡнста(н)тина Левѡнова Сн҃а, в҃даде єми Великї# Дары (34).

Набагато рідше функцію покликання мають головні із предикатом у теперішньому позачасовому із підрядним з'ясувальним*: Полскїи же Лѣтописци сказию(т),* "кѡ Пере#слав#нинъ бѣ Борецъ ^ села Пере#славл# (26). Найчастотнішим засобом є підрядні супровідні з безособовим предикатом: Тогожъ Роки и Трапеза Каменна# въ ст҃ой ѡбители Печерской совершис#. *"кѡ в҃ Рускихъ древних҃ Лѣтописех҃ ѡбрѣтаетс#* (93)*; ѡ чомъ в҃Древнихъ харатїйныхъ Лѣтописехъ Рускихъ ѡбрѣтаетс#* (94*); Въ древныхъ Пысаныхъ Лѣтописехъ Рискихъ*, ѡ томъ же великомъ Кн#зи и самодержци Рѡссїйскомъ Владимїрѣ Мономах, *и се ѡбрѣтаетс#:* "кѡ онъ єгда въ Господарства Греческїи с҃ великою силою пойде къ Цариграду (95-96). Такий різновид покликання характеризує текст як подібний до сучасних рефератів, бо ці т.зв. маркери реферативності, за висновками Т.Радзієвської, "відповідають завданню анонімного та об'єктивного представлення змісту. Кожна така фраза може бути кваліфікована як акт констатації зробленого у роботі" [10, с. 34].

Вказівка в тексті може поєднуватися з покликанням на берегах: точїю Послы ^ Греческихъ Кесарей, и Патрїархѡ(в), мѣсто оу негѡ с҃ Вѣрою и оуставами своими имѣша: *"кѡ тойже*

По(л)скїй Лѣтописецъ Стрїйковскїй свѣдителствиетъ [на полі - Стри″. Ли(ст) рл҃є] (Синопсис, 28).

Світські ділові документи, додані в третьому виданні, наводяться повністю: *Грамота же ^ Цар# Мама#, сицевым образо(м) Написана б#ше*: … (132).

Метатекст "Синопсису" насичений маркерами аксіологічності. У цьому відмінність його від сучасного реферату та зближення зі стратегіями критичних (оціночних) текстів; пор.: "Інтерпретація тексту складачем, внесення у реферат елементів індивідуальної трактовки вихідного тексту не узгоджується з вихідною вимогою об'єктивності" [10, с. 29]. Саме розгалуженість субтексту оцінки обумовлює інтерпретації тексту як "не стільки наукового історичного твору, скільки засобу пропаганди, засобу впровадження у масову свідомість політичної програми Києво-Печерської Лаври, лаврської концепції устрою складового поліетнічного Московського царства" [13, с. 15].

Так, актуалізація епітетів **древнїи, ветхїи** свідчить про їх специфічне оцінне навантаження. Простежуючи за поступовим розвитком позитивних конотацій прикметників *древний, ветхий* у контекстах Святого письма, Н. Арутюнова вказує на переосмислення їх значення як "первинного", "відвічного", "першопочаткового": "Стаючи передвічним, вчення стає із найновішого найстарішим…Така діалектика "нового" та "старого". Апеляція до новизни змінюється апеляцією до його древності, а потім і до відсутності в ньому нового" [1, с. 727, 729]. Позитивні конотації підтверджуються й лексикографічною практикою того часу: Беринда перекладає *древнїй* як "*старожитный, шл#хетный*" (ЛБ, 163). Водночас апеляція до давніх джерел узгоджується зі становленням історичного мислення, пошуками "своєї античності", коренів своєї самобутності" [5, с. 380].

Критична оцінка джерел та перехресна перевірка даних супроводжується коментарями: збіг відомостей за допомогою прислівників **согласнw,** відмінність: **инако, несовершенно**,

достовірність даних: **"снh, подробнu**, **изр#(д)нhе**: …Гречестїи древнїи Лhтописци с҆ Рwссїйскими, и с҆ прочїими *согласнw нарицаютъ* (11); Козари Людеє ^кuдu бы конечнh з҆сицевымъ своимъ именемъ Изишли, извhстїе Лhтописцовъ w томъ *несовершенно* (16); w чомъ всh Лhтwписци Латинскїи, и Греческїи, и Пwлскїи *соглашаютс#.* "кw и Стрїйкwвскїй *"снh изобразиетъ* (Стрїй. Ли(ст) п҃з и п҃и) (22); Св#тополкъ же побh(ж)денъ побhже ^ Рати паки къ Болеславu, нw на пuти в҆незапною оумре смертїю, *"кw Пол҆скїи Лhтописци пишитъ* (на полі – Стрїй: Ли(с) р҃ов); *Россїйстїи же инакw*: "кw Св#тополк҆ бhжащъ чрез҆ землю Полскuю, на пuстыню междu Чехи, и Л#хи, (83).

Подаючи якомога більшу кількість покликань, укладачі відзначають як найавторитетніше джерело писання Нестора: Из#славъ прон҆зенъ бысть Копїемъ и оумре, *по свhдителстви древн#гw Лhтwписца Рwссїйска(г) Прп(д)бнагw Нестора Черноризца Печерскагw. а по инымъ мнwгим҆ Лhтописцемъ инакw* [на полі - Стри", Ли(с) р҃пи Длuго(ш): и Мехо(с) Кни(г): в҃, Гла(в) ф҃і. и к҃а. Кро(м): Кни(г), д҃] (90).

Коли відомості суперечливі, з'являється авторська оцінка найдостовірнішого висновку: *И тако по исчитанїю Рокwвъ*, ^ предреченныхъ свhдителей списаныхъ, *"вh єстъ паче,* "кw ^ Алекї# Комнина Кесар# Греческагw, нежели ^ Константина Мономаха присланъ бы(ст) Вhнец҆ Царскїй съ прочїими Знаменїй и Дарами Владимїрu Мономахu (98).

За допомогою підрядних супровідних укладачі відсилають до інших прецедентних текстів, поєднуючи аксіологічні та інтертекстуальні маркери: и w(т)тuдu чрез҆ землю Вар#жскuю (на полы – нhмец҆кuю) пuстисѧ до Рыма, *w чо(м) въ житїи єгw широчае* (19); По семъ посла Св#тополкъ Воины, да и Глhба такожде, "кw и Бориса, оубіютъ: єже и сотвориша предавше смерти с҃тагw Стр(с)тотерпца Глhба, на см#динh оурочищu в҆ п#ти Верстахъ ^ Смоленска, *w чом҆въ Житїи ихъ совершеннhе* (83); Основана же бысть по Бл(г)венїю Прп(д)бна(г) Wц҃а нш҃егw Антwнї# Печерска(г), Игuменомъ, Прп(д)бнымъ wцем҆ ншим҆

ѓеодwсїем ˢ Печерскимˢ, *"кw о томъ подробнꙋ в□ Патерикꙋ Печерскомъ, на Листѣдіи оѳ* (88).

Особливістю метамови "Синопсису" є спеціальні вказівки також і на фольклорні джерела: нижае же Пороговъ изверже єгw вhтръ подˢ єдинu гwрu великu, *иже и до нн̃h Перинъ гора нарицаетс#. носитˢ же с# и сі# повhсть єще ^ стары(х) людей* (74). Такі вставки мають на меті популяризацію викладу.

Субтекст адресації також формується стереотипними засобами зв'язності; О.Баженова називає їх композиційно-організуючими операторами з проспективною семантикою: Слав#не же росch#вшес#, и осhдше различны# страны, разными Имены прозвашас#: *wнихже бидетˢ особно нижей. А зде* абїе предˢлагаютс# три Части свhта… (3); Ибw єгда тріе Братї# Кн#зїе Вар#зстїи, *w ныхˢ же бидетъ нижае* (15); Даже по тwмъ на ихъ Мhста// Осколдъ, и Диръ Кн#зїе ^ ихъ же Нарwда настuпиша, *w нихъ же бидетъ Нижае* (21-22).

Спеціально обмежені теми детального опису: делімітація відбувається у зв'язку з широтою інформації, що не викладається компактно: Тартарї# менша#, или Кримъ Татарскїй, и Перекопъ, и прочїи, *ихже неидобˢ подробни списати съвершенно въ кратцh* (8); або її значення надзвичайно неістотне та мало дотичне до актуалізованих історичних оповідей: Єще єстъ и Четверта# Часть Вселенны#, Америка, "же нарицаетс# Новый Свѣтˢ; но "кw //сї# послhжде прочїихˢ нwво изwбрhтенна, и къ семu пре(д)ложенїю *мало что ключима, сегw ради безъ wписанї# wставл#етъс#* (8-9).

Інший різновид делімітації пов'язаний із несприйняттям язичницьких звичаїв та вірувань згідно з офіційною православною позицією: И инихъ дhйствъ дї#вwлскихъ мнwго на скверныхъ собwрищахъ твор#тъ, *их же и писати нелhпо* (47); А нынh въ wбычай оутhшенї#, а не жертвы идолскї# твор#тъ. *обаче личше бы и томи небыти* (48); И прочї# Бг̃опротивны# мерзости измышл#емы бываютъ, *ихъ же и Писанїю предати не подобаетъ* (49).

Особливий характер мають при викладі основної інформації зрідка фіксовані оператори активізації мислення (О.Баженова) чи, за іншою термінологією, ментальні перформативи: вони "втілюють суб’єктність пізнання, роздуму та викладу, а також нерозривний зв'язок когнітивного та комунікативного в науковому дискурсі" [11, с. 459]: *И Такw ^тиду вhдати извhстнw подобаетъ:* "kw СлавеноPwскїй хр(с)тїа(н)скїй Народъ, иматъ Начало свойственнагw Ро(ж)ства своегw ^Афета Hwева сына (2); *Извhстно биди вс#коми,* "kw и пре(д) Владимїром) Pwсї#не по нhкїи(м) страна(м) кр(с)тишас# (70); *Вhдомо же биди w се(м),* "kw Галицкое Кнженїе или цр(с)твїе, тогw ради зде пре(д)ложис#, "kw и Кіевское самwдержавствїе пренесенw бы(ст) кˢ немu, и о(т)тuдu не такw знамениты Кн#зїе Кїевстїи б#хu (116).

На відміну від літописної оповіді, текст членується не за роками, а за трактатним зразком на невеликі розділи із предметно орієнтуючими заголовками: *О НАРОДh РУСКоМЪ, Или Свойственhе РОССЇЙСКОМЪ,* и w *Нарhчїu, или Назвиски* єгw (9).

Характерна архаїчна риса метатекстових одиниць наукових текстів того часу: специфічна роль глос, що перекладають чи уточнюють окремі терміни або вже мало зрозумілі загалу церковнослов’янізми: Первомu мuжu своемu Игорови *тризни, сирh(ч), помины* совершитъ (31); И ^тuдu дороги ти сґоры нижае Монастыра златоверхаго Міхаила, нарекоша древле; *чортово беремище, си єстˢ: тѧжко чорти; ибо славе(н)ски бремѧ, знамениетˢтˢ#жестˢ*(74); Приспhвши же Часu Шестомu, абїе *дихˢ южный, или полиденный* пот#гнu созади, Хр(с)тїанˢскомu засадногw Полки Воинствu (164). Настанову на популярність реалізує також актуалізація літописних топонімів, співвіднесення їх із сучасними назвами: а Кн#зь Олгъ оубhгающи въ Градъсвой Вари(ч) *нн҃h зовомый Wвричовъ* (41); Ідолˢ же той *выдыбалˢ или выплылъ* тамw на брегˢ, идеже *нн҃h Монасты(р) Выдиби(ц)кїй* (74).

Таким чином, елімінація субтексту авторизації, десуб'єктивація викладу вказують на усвідомлену анонімність укладачів "Синопсису". Крім реферованих літописів, поцінованих за характером їх древності, ветхості, детальності, ясності, гідними аргументуюючої функції виявляються також і "оповіді старих людей", жива розмовна практика. Типове для маркування світських джерел – не завжди точне позначення розділів чи сторінок. Методологічна настанова на вторинність узгоджується із традицією середньовічної анонімності, але й відповідає сучасним вимогам до науково-інформативних текстотипів: максимально широке коло первинних текстів, делімітація матеріалу. Мовнофілософські засади реконструюються за етимологічними вправляннями: орієнтація на лоґос також окреслена узагальнююче поясненням етнономінації за характером мови, а не "по єстеству". Субтекст оцінки свідомо заідеологізований та дифузний, поєднується зокрема з маркерами інтертекстуальності. Разюче відмінний науковий метатекст "Синопсису" від українських наукових творів першої половини XVII ст. своєю орієнтацією на "#зыкъ чисте Славенскый". Виразно мовна свідомість автора(ів) /редактора(ів) маркується глосами, або тлумаченням окремих термінопонять: закритий характер церковнослов'янської стихії шкодить популярності викладу, орієнтація ж на широкого читача примушує вводити розмовні українські слова. Застостовані прийоми аналізу варто поширити на інші тексти науково-популярного чи науково-інформативного характеру середньоукраїнського періоду.

1. Арутюнова Н.Д. Новое и старое в библейских контекстах // Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 721-735.

2. Баженова Е.А., Котюрова М.П. Смысловая структура (смысл) текста / Е.А.Баженова, М.П.Котюрова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2006. – С. 388-392.

3. Вежбицка А. Метатекст в тексте / Анна Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.8. – М. : Прогресс, 1978. – С.402-421.

4. Зелінська Н.В. / Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.): Монографія / Надія Зелінська – Львів : Світ, 2003. – 352 с.

5. Ісаєвич Я.Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич – Львів : Ін-т українознавства ім. І.Крипякевича НАН України, 2002. – 520 с.

6. Котюрова М.П. Стилистика научной речи: проблемы категоризации семантики текста / Котюрова М.П. // Мова і культура.– Вип. 11. – Том III (115). – К. : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2009. – С.81-87.

7. Крекотень В.І. Українська література XVII ст. / В.І.Крекотень // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика /Упоряд., приміт. і вступ. стаття В.І.Крекотня; Ред.тому О.В.Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – 608 с. (Бібліотека української літератури) (Дожовтнева українська література). – С. 5-24.

8. Мозер М. До питання про генезу давньоруського мовного та історичного міту в київському "Синопсисі" // Мозер М. Причинки до історії української мови/ За заг.ред. С.Вакуленка. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – С. 162 – 222.

9. Передрієнко В.А. Стильові різновиди староукраїнської мови //Українська мова: енциклопедія. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 604-605.

10. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації /Т.В. Радзієвська / НАН України; Інститут укаїнької мови; відп. ред. М.М. Пещак. – К., 1998. – 191 с.

11. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Надежда Рябцева. – М. : Academia, 2005. – 640 с. (РАН. Ин-т языкознания: Монографические исследования: лингвистика).

12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник. – Полтава : Довкілля-к, 2008 – 712 с.

13. Тарнопольська І.О. Київський "Синопсис" в історіографічному та джерелознавчому аспектах : автореф. дис… канд. істор. наук: 07.00.06 / Тарнопольська Ілона Олегівна. – Дніпропетровськ, 1998. – 17 с.

14. Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия: учеб.пособие /В.Е.Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.

15. Чернявская В.Е. Интерпретация научного текста: учеб. пособие / В.Е.Чернявская. – М. : URSS, 2006. – 127 с.

Список умовних скорочення назв джерел

ЛБ – Лексиконъ словенороський Памви Беринди, 1627 / Підгот.тексту і вступ.ст. В.В.Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

Синопсис - SУНО£І½Ъ Или Краткоє собранїє ^ различны(х) Лhтописце(в), w Началh Слав#ноРосїйскаго Народа, и Первонача(л)ны(х) Кн̃зех' Бгоспасаемаго ГраДА КЇЄВА – К., 1680. – ЦНБ В, Ст-др., Ш.Кир.55 – 224 с.

Н.М. Фіголь, к. філол. н.

СУЧАСНІ ПРАВОПИСНІ ДИСКУСІЇ

У статті аналізуються запропоновані сучасними мовознавцями зміни до українського правопису.

Ключові слова: український правопис, орфографічні норми, запозичені слова, мовознавство.

The paper analyzes the supply of modern linguists changes in Ukrainian spelling.

Keywords: Ukrainian spelling, spelling rules, loan words, linguistics.

В статье анализируются предложенные современными языковедами изменения в украинское правописание.

Ключевые слова: украинское правописание, орфографические нормы, заимствованные слова, языкознание.

Як це не парадоксально, але твердження, що історія повторюється, стосовно українського правопису спрацьовує стовідсотково. Мета цього дослідження – проаналізувати запропоновані зміни до українського правопису та спробувати визначити їхню доречність на сучасному етапі розвитку мови.

Правописна дискусія сьогодення розпочалася у кінці XX століття, її втіленням став "Проєкт" українського правопису, запропонований у 1999 р. новими реформаторами української мови, зокрема, мовознавцями В. Німчуком, О. Пономаревим. Основне їхнє гасло – "відновлення сплюндрованого більшовиками справжнього українського правопису".

Зокрема, наведемо найдискутивніші орфографічні нововведення, що пропонувалися "Проєктом":

1) розподільна вимова губних **б, п, в, м** та йотованих **я, ю, є**: *б'юро, б'юджет, п'юпітр* (не залежно від того, чи це власне українське слово чи запозичене);

2) пропонується також відмінювати раніше невідмінювані запозичені іменники на **о**: *метра, сітра, б'юра*;

3) впроваджуються паралельні форми *ефір* та *етер*, *кафедра* та *катедра*;

4) дифтонг **au** радять передавати за допомогою **ав**: *авкціон, лавреат, павза;*

5) написання **и** на початку слова замість **і**: *инакше, иноді, инколи*;

6) **и** в родовому відмінку іменників жіночого роду: *радости, печали, повісти*;

7) написання **я** після голосних у словах: *матеріяльний, соціяльний;*

8) розширено вживання **ґ** у власних назвах: *Вергілій, Ґеґель* тощо;

9) написання слів з **пів-** окремо: *пів літра, пів метра, пів сотні, пів тонни.*

Серед мовознавців запропоновані зміни сприйняті були неоднозначно. Так, В. Русанівський наводить досить

аргументовані спростування, з якими важко не погодитися. Адже, справді, мова – це живий організм, що перебуває у постійному русі, змінюється, до неї потрапляють запозичення з інших мов, при чому деякі з них сприймаються без змін, а деякі пристосовуються до власної фонетичної системи.

"Навряд чи який-небудь ентузіаст (а я розроблювачів цього правопису називаю ентузіастами, або ентузіястами, або ентузіазистами), навряд чи хто з них захоче повертати "крейді" її німецьке звучання "крайде", "шибці" її німецьке звучання "шайбе". Так і з іменниками, що мають у мові оригінальний "йот" між голосними. Українська мова засвоїла з "йот" такі слова, як "дієта", "пієлонефрит"... і багато інших, але уникла цього звука в словах "аерофлот", "пірует", "асоціація", "варіант". Штучно підганяти під оригінал – гибле заняття для фахівця", – підсумовує В. Русанівський [1, с.6].

Щодо запозичених іменників на "о" теж переконливим видається звинувачення реформаторів у непослідовності, адже за аналогією до того, як вони пропонують відмінювати *метра, кіна, пальта* слід відмінювати і *плата, плацца, такса, какада, меня, б'юра*. А це вже просто нісенітниця, з якою важко погодитися навіть обивателю. Якщо ж робити для ряду слів винятки, то навіщо ж запроваджувати таке правило?

Щодо необґрунтованого розширення вживання ґ В. Русанівський застерігає реформаторів від поширення літери на всі запозичені слова, де відповідна літера виступає в оригіналі: у "Проєкті" відхилення від четвертого видання українського правопису нібито немає, нові правила не вводяться, але написання типу: Верґілій, Ґеорг, Ґеґель, Васко де Ґама і подібне вже є, а далі можуть піти загальні назви, в яких g передаватиметься через ґ. Це призведе до втрати своєрідності української мови та зникнення орфографічної прозорості.

Написання окремо слів з пів- вноситиме також непослідовність, адже по-різному будуть писатися похідні слова: *пів літра*, але *півлітровий*, *пів відра* і *піввідерний*.

Отже, В. Русанівський підсумовує: "пропозиції найновішого правопису нічого не полегшують, а на багато років роблять неграмотним 48 мільйонний народ. Німчук милостиво обіцяє нам, що нові правила існуватимуть паралельно зі старими років з 10. Це означає тільки одне – 10 років у нас не буде ніякого правопису. Та не буде його й пізніше. То чи слід спокійно спостерігати за неграмотною авантюрою?" [1, с. 9-10].

Проблема реформування українського правопису вийшла за площину суто мовознавчу, в обговорення включилися науковці інших галузей: соціологи, політики і навіть пересічні громадяни. На початку 2001 р. до обговорення правописних питань змушений був долучитися Президент України Л. Кучма, виступивши проти правописних реформ. На тому етапі це було конче необхідно, адже мовознавчі питання ставали дестабілізуючим фактором у житті суспільства, спонукали до розколу нації. Приводом до політизації лінгвістичних проблем були виступи самих основоположників реформи, які переводили свої обговорення в політичну площину, заявляючи, що лише ті, хто "прагне реформи українського правопису, мають право називати себе патріотами України", про що свідчать їхні заклики на зразок: "проти проекту виступають в основному російськомовні ЗМІ", метою противників правописної реформи є "збереження недоторканості "здобутків" більшовицького втручання в "Український правопис" у 1933 р.", вони вперто "не хочуть знімати з себе більшовицької шинелі" [1, с. 54].

Саме надмірну політизацію та персоніфікацію зараховують до найбільших прорахунків реформаторів правопису сучасні мовознавці, зокрема О. Тараненко: "Зробивши спробу монополізувати за собою право на український патріотизм, прибічники проекту 1999 р., по-перше, ставлять в одну площину далеко не завжди співвідносні поняття – любов до своєї країни і погляди на те чи інше мовне явище, по-друге спровокували зайве емоційне напруження в обговоренні проблеми. Другий прорахунок – це знову ж таки непотрібна персоналізація" [1, с. 55].

Реформаторами у мовознавчу дискусію вводяться такі поняття, як "природні українці", українці "з природною українською вимовою". Зокрема, В. Німчук стверджує: "... всі, хто засвоїв природну українську мову, губні приголосні та йотовані голосні вимовляють окремо, незалежно від того, чи слово своє чи іншомовне".

Виникає справедливе питання: хто ж саме так засвоїв українську мову, наскільки це типово для інших носіїв мови? Тому абсолютно на рівні питання звучить і відповідь О. Негребецького: "Пан Німчук заявляє, що, хто змалку україномовний, той ніколи не вимовить бюджет, вестибюль, а скаже б'юджет, вестиб'юль. Але ж деякі змалку україномовні до голів верховних рад дослужилися, а вимовляють мікрохвон. То, може, й букву ф скасувати, переробивши її на хв? Чи добре панове науковці поміркували?" (О. Негребецький. Картаген нового правопису. // Українське слово. – № 6 –12.07.2000).

Таким чином, як бачимо, питання реформування українського правопису досить гостро стоїть і на сьогоднішній день – через 100 років після подібної дискусії на початку XX століття. Прикро тільки, що помилки повторюються – знову суто філологічні питання, які мають вирішуватись в наукових кабінетах, стають предметом політичних спекуляцій, а тому загрожують ще більшими проблемами – розколу суспільства. В. Липинський на початку XX ст. писав, що українці в 1917-1919 рр. розійшлися на правописі, а втратили державність. Наш сучасник П. Толочко зауважує, що щось подібне відбувається і сьогодні: "Ми штучно підігріваємо мовне питання, доводимо його до кипіння, і тим самим розриваємо українське суспільство".

Вищезазначені процеси відбуваються в той час, коли українська мова ще не так давно здобула свою державність, коли лише почалось її справжнє утвердження у багатьох сферах, розширились межі функціонування, коли певна частина не україномовного суспільства тільки усвідомила нагальну потребу її вивчення та використання. Тому потрібно досить уважно та

ретельно підходити до будь-яких мовних змін, вводити нові норми обережно, враховуючи історичні чинники, а не чиїсь амбіції чи аргументи на зразок "так говорять у нашому селі".

Так, певні питання українського правопису справді потребують доопрацювання, вони є каменем спотикання навіть для деяких фахівців, не кажучи вже про школярів: наприклад, родовий відмінок іменників чоловічого роду однини, кличний відмінок, написання складних слів окремо, разом, через дефіс, особливо в новотворах, іншомовних запозиченнях. Але якраз ці проблеми лишаються поза увагою реформаторів, які більше цікавляться націоналістичними, політичними аспектами.

Слід також пам'ятати, що чинний правопис – це закон, мовна Конституція, і саме ним потрібно користуватися, поки законодавчо не затверджені нові норми. У цьому плані велика відповідальність покладається на засоби масової інформації, в декотрих з яких, на жаль, спостерігається прикра тенденція, коли видання виходять з тими правописними особливостями, яких дотримуються видавці, керівники. Проте вони мусять пам'ятати, що безвідповідальним ставленням до слова можуть завдати непоправної шкоди мовній системі.

1. Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису. – К., 2002.

Л.І. Яковенко, викл.

СПОСОБИ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ *ЗНИКНЕННЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті за допомогою методу структурно-семантичного моделювання фразеологічних одиниць з'ясовано основні шляхи втілення ідеї зникнення в українській фразеології; виокремлено високопродуктивні, продуктивні та непродуктивні фразеологічні моделі, що реалізують значення зникнути в українській мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, структурно-семантична модель, образний конкретизатор.

The main ways of implementing the idea of extinction in the Ukrainian phraseology by the method of structural and semantic modeling of phraseological units are defined in the article. Highly-productive, productive and unproductive phraseological models, that represent the significance disappear in the Ukrainian language, defined in this article.
Keywords: phraseological unit, phraseological meaning, structure-semantic model, figurative specifier.

В статье с помощью метода структурно-семантического моделирования фразеологических единиц определены основные пути воплощения идеи исчезновения в украинской фразеологии; выделены высокопродуктивные, продуктивные и непродуктивные фразеологические модели, реализующие значение исчезнуть в украинском языке.
Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическое значение, структурно-семантическая модель, образный конкретизатор.

Позначення певних явищ дійсності у фразеології належить до особливого способу найменування, оскільки фразеологічні одиниці (далі – ФО) становлять собою непряму, вторинну номінацію. Основною особливістю фразеологічної семантики є так звана фразеологічна асиметрія, що полягає у невідповідності плану вираження до плану змісту. Крім того, фразеологізми нерівномірно розподілені за окремими ділянками реальності: кількісна перевага ФО відзначає ті явища, які є найбільш важливими для носіїв мови, потребують оцінки й глибокого осмислення. В українському фразеологічному фонді наявна значна кількість одиниць, об’єднаних значенням *зникнути*, що містить фундаментальне поняття, пов’язане зі змінами у довкіллі, з існуванням людини.

Саме тому, на наш погляд, ФО зазначеної семантики потребують докладного вивчення.

Відображаючи локальні характеристики універсуму, *зникнення* є наслідком певних змін у часі та в просторі, наслідком певного руху. Назване абстрактне значення реалізується у необмеженій кількості конкретних ситуацій. Для більш повного розкриття особливостей його фразеологічної репрезентації вважаємо доцільним звернутися до методу структурно-семантичного моделювання, оскільки він дає можливість абстрагуватися від конкретної фраземи, з'ясувати шляхи фразеологічного позначення певних явищ дійсності, встановити мотивацію внутрішньої форми ФО.

Услід за В.М. Мокієнком структурно-семантичну модель фразеологізму ми розуміємо як "тип синтаксичних конструкцій, за яким утворюється ряд стійких сполучень"; "структурно-семантичний інваріант стійких сполук, що схематично відображають відносну стабільність їхньої форми та семантики" [3, с. 51, 53]. Структурно-семантичне моделювання, базуючись на тісній взаємодії внутрішньої форми ФО та її цілісного значення, дає змогу глибше зрозуміти сутність цих одиниць, з'ясувати додаткові відтінки в їхній семантиці, виявити найбільш продуктивні та непродуктивні структурно-семантичні моделі (далі – ССМ) чи фразеологізми немодельованої структури, що уможливлює створення цілісного уявлення про шляхи реалізації досліджуваних значень у мові.

Метод структурно-семантичного моделювання використовують в своїх дослідженнях О.К. Бірих, А.О. Івченко, В.М. Мокієнко, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко та ін. Зокрема, А.О. Івченко здійснює ареалогічний аналіз української фразеології у контексті українського діалектного континууму та слов'янському мегаконтинууму, визначаючи ареальну проекцію структурно-семантичних моделей. В.Д. Ужченко і Д. В. Ужченко активно використовують метод структурно-семантичного моделювання при дослідженні східнослобожанської фразеології. Так, Д.В. Ужченко, вивчаючи

структурно-семантичну східнослобожанську фразеологічну модель, серед інших можливостей застосування методу структурно-семантичного моделювання називає такі: виявити основні способи мотивації; визначити суміщені (додаткові) та імпліцитні семи в семантичній структурі фразеологізму; констатувати постійну варіативність лексем-складників ФО: на зміну утрадиційненим компонентам приходять суржикові, субстандартні та запозичені елементи тощо [6, с. 101]. Для деталізації складників структурно-семантичної моделі використовується термін *образний конкретизатор*. На думку Д.В. Ужченка, він є семантичним центром фраземи. "Можна попередньо представити й ознаки образного конкретизатора: 1) знаменність, 2) символьний характер, 3) інгерентна конотованість, 4) варіативність, 5) наявність глибокого вертикального культурно-національного контексту лексеми-компонента, а отже – культурно-національної семантики в структурі її лексичного значення" [5, с. 131-132].

У статті ставимо за **мету** з'ясувати основні шляхи втілення ідеї *зникнення* в українській фразеології за допомогою методу структурно-семантичного моделювання фразеологічних одиниць зазначеної семантики; виокремити високопродуктивні, продуктивні та непродуктивні моделі, що реалізують значення *зникнути* в українській мові.

Найвищою продуктивністю у досліджуваному матеріалі відзначаються чотири моделі:

ССМ "[і] + ознака присутності + дієслово на позначення зникнення = хто-небудь втік, зник; що-небудь безслідно зникло": *і слід пропав (СФУМ); і слід запав (СФУМ); і слід застиг (простиг) (СФУМ); і слід захолов (захолонув, прохолонув (СФУМ); і слід прочах (СФУМ); і слід загув (СФУМ); і слід замело (СФУМ); і місце застигло (СФУМ); і місце холодне (УРФС);* (*і*) *сліду не зосталося (не стало) (СФУМ); (і) сліду не лишилося (не залишилося) (СФУМ); ні сліду (ФСУМ); і сліду нема (не видно) (СФУМ); і (й) признаку не зосталось (осталось) (ФСНН); і слух запав (СФУМ); і слух*

загув (слухи загули) (СФУМ); і чутка пропала (ФСУМ); і чутки нема (немає) (ФСУМ); і духу нема (немає) (СФУМ); і духу не чути (СФУМ); і звання нема (УРФС); і опису нема (ФСНН); і згадки нема (немає) (ФСУМ); і помину (спомину) нема (немає) (ФСУМ).

Значення наведених ФО ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Тому невипадково значна частина фразем цієї моделі містить образний конкретизатор *слід*. Пор.: *і сліди свої заберу відси (Фр.); буду втікати і сліди свої замітати* – ‘Говорить чоловік, якому надокучило жити в однім місці’ *(Фр.).* Як відомо, сліди зберігають частину того, хто їх залишив, їм приписується магічна сила. Також образними конкретизаторами ознаки присутності виступають *місце, звання, опис, спомин, чутка, признак, слух, дух, згадка.*

ССМ "[як] + дієслово зі значенням зникнення + у (в, крізь і под.) + локальний орієнтир = зникнути, пропасти": *як (мов, ніби і т. п.) у воду впасти (СФУМ); як (мов, ніби і т. п.) у воду канути (СФУМ); як (мов, ніби і т. п.) у воду пірнути (СФУМ); (як (мов, ніби і т. п.)) у воду шубовснути (СФУМ); у воду піти (СФУМ); як (мов, наче і т. ін.) крізь землю провалитися (СФУМ); як крізь землю пішли (СФУМ); наче крізь землю пропали (СФУМ); падати в прах (ФСУМ); розвіятися по світу (по світі) (СФУМ); впасти в безодню (ФСУМ); потопати в безодні (ФСУМ); канути у небуття (СФУМ); канути у вічність (СФУМ); канути у безвість (СФУМ); канути в Лету (СФУМ); піти у вічність (СФУМ); відійти (піти) у небуття (СФУМ); відійти в історію (СФУМ); відійти в минуле (СФУМ); іти (йти) вслід (услід) (ФСНН).*

Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Локальні орієнтири *зникнення* можна поділити на просторові та часові. До просторових належать: *світ, вода, прах, земля*, *хмара, безодня, горизонт*. Часові локальні орієнтири представлені абстрактними іменниками: *небуття, забуття, непам’ять, вічність, безвість, історія, минуле, Лета*.

Компоненти *світ, вода, земля, прах, забуття, вічність, історія, Лета* розширюються у наведених фраземах до образів-символів. Як зазначає О.П. Левченко, "фразеологічні одиниці містять численні компоненти-символи, які постали на основі метафори, метонімії тощо, тобто в цьому разі маємо справу з низкою ментальних операцій" [2, с. 78].

ССМ "дієслово на позначення зникнення + як + [означення] + певний об'єкт + [локальний орієнтир] = зникнути": *щезнути як Сірко в (на) базарі (СФУМ); пропасти як собака [на ярмарку] (Ном.); пропасти як руда миша (руді миші, руда миш) (Ном.); розтеклися як руді миші (ССНП); розповзатися як раки з мішка (СФУМ); зникнути мов голка в снігу (СФУМ); зникнути мов голка в соломі (СФУМ); губитися як голка в снігу (СФУМ); губитися ніби голка в соломі (СФУМ); піти як голка в сіно (Ном.); пропасти як булька на воді (Ном.); зник як сніг навесні (Ном.); згинув як марцьовий сніг (Ном.); зійде як вода з гуски (Ном.); лопнути як обруч на діжці (СФУМ); пропасти (зникнути) як сіль у воді (СФУМ); пропасти (зникнути) як (мов, ніби і т. ін.) камінь у воду (СФУМ); пропав як камінь у морі (ССНП); бовть як камень у воду! (Ном.); пропало як заяче сало (ССНП); пропало як на собаці сало (ССНП); пропав (згинув, добувсь) як швед під Полтавою (УРФС); погибоше як оборі без останка (Ном.); пропадеш як гнила колода (Ном.); розлетітись як липове клиння (Ном.); шубовсть як чорт у воду (Ном.); пропав як сокира в воду (ССНП); пропало як панщина (ССНП).*

Значення моделі також ускладнене експресивною семою 'безслідно'. Об'єктом зникнення виступають: 1) тварини (*Сірко, собака, миші, раки*); 2) дрібні чи нетривкі в певних умовах предмети (*голка, обруч, булька, сіль, сніг, вода, камінь, сокира*); 3) назви людностей, які робили спробу завоювання, а потім самі зникли чи були знищені (*оборі, швед*); 4) дерев'яні предмети (*колода, клиння*); 5) надприродна сила (*чорт);* 6) *сало*, що не годиться до споживання (*на собаці, заяче*); 7) соціальний гніт *(панщина).* Показовим є образний конкретизатор суб'єкта

дії – *панщина*, що відбиває соціальні умови життя нації та ставлення народу до них.

ССМ "[як (мов, ніби і т. ін.)] + суб'єкт-каузатор + дієслово на позначення каузації зникнення = хтось або щось зник чи зникло": *як (мов, наче і т. ін.) вітром змело (СФУМ); як (мов, наче і т. ін.) вітром здуло (СФУМ); як (мов, ніби і т. ін.) вітром розвіяло (СФУМ); як вітром вивіяло (Ном.); як (мов, ніби і т. ін.) водою вмило (змило) (СФУМ); як вода умила (СФУМ); як (мов, ніби і т. ін.) пійма пойняла (СФУМ); наче чорти з квасом зділи (ФСНН); хапун ухопив (СФУМ); як (мов, ніби і т. ін.) хап ухопив (СФУМ); як відьми вкрали (СФУМ); мов стрель стрельнув (Ном.); анцихристи взяли (ФСНН); і чорт лизне (злиже) (СФУМ); злидень злизав (ФСНН); як (мов, ніби і т. ін.) чорт (чортяка) злизав (ФСУМ); біс злизав (СФУМ); як (мов, ніби і т. ін.) лиз (лизень, лизь) злизав (СФУМ); як віл злизав (УРФС); як кат втяв (Ном.); Митька змила (ФСГД); кури заносили (ФСГД).*

Значення моделі ускладнене експресивною семою 'несподівано', 'безслідно'. Суб'єктом-каузатором виступають: 1) природні явища (*вода, вітер*); 2) нечиста сила (*чорти, хапун (хап), відьми, анцихристи, злидень*); 3) живі істоти чи соматизми (*кат, Митька, кури, віл, лиз*).

Менш продуктивними є наступні п'ять моделей:

ССМ "був наявним + та + слово чи перифрастичний вираз на позначення зникнення = зник, не стало когось, чогось": *було діло, та улетіло (Ном.); було та за вітром пішло (УРФС); був та поплив (сплив) (СФУМ); що було, то сплило (Ном.); було та за водою спливло (сплило, пішло) (УРФС); був та загув (СФУМ); був та здимився (ФСНН); був батько, та одубів (Ном.); був такий і Митькою звали (ФСГД); був мед, та гості попили (Ном.); був кінь, та з'їздивсь (Ном.); був та нема, то поїхав до млина (Ном.); плюснуло, луснуло, та й нема (Ном.).* Значення *зникнення* в цій моделі реалізується кількома шляхами: 1) широко залучаються дієслова *полетіти, попливти (спливти), здимитися, загусти*; 2) при образних конкретизаторах

називаються шляхи їхнього зникнення: *батько, такий – помер (одубів), Митькою звали; мед – попили; кінь – з'їздивсь;* 3) вживання присудкового слова *нема.*

ССМ "[як (мов, ніби і т. ін.)] + за (по) + природною стихією + дієслово на позначення руху = зникнути, пропасти, щезнути": *[як (мов, ніби і т. ін.)] полетіти за вітром (із вітром) (СФУМ); за вітром (по вітру) збігти (СФУМ); піти (порохом) за вітром (ФСУМ); піти по вітру (СФУМ); з вітром закрутитися (ФСУМ); рознестися за вітром (СФУМ); спливти (сплисти, попливти) [за] водою (СФУМ); піти за водою (СФУМ); збігти (попливти) за водою (СФУМ); піти (спливти) як (мов, наче і т. ін.) лист за водою (СФУМ).* Значення моделі ускладнене експресивною семою 'безслідно'. Дієслово на позначення руху зумовлене природною стихією, в якій цей рух відбувається. Образними конкретизаторами природної стихії виступають *вітер* і *вода*, про символічний зміст яких вже згадувалося вище.

ССМ "[вдень (серед дня)] + з певними атрибутами + неможливо розшукати = хто-небудь пропав, зник": *з ліхтарем не відшукати (УРФС); (удень) з свічкою не знайти (УРФС); серед дня з вогнем не можна знайти (УРФС); і чорт із свічкою не знайде (не знайшов) (СФУМ); вдень з собаками не знайдеш (ФСГД); його й з собаками не збігаєш (не забігаєш, не знайдеш) (Ном.); з собаками не піймати (СФУМ); вдень (удень) із попом не найдеш (ФСНН).* Образними конкретизаторами атрибутів виступають: 1) іменники на позначення освітлення (*ліхтар, свічка, вогонь*); 2) *собаки (*як допоміжні тварини при розшуках); 3) духовна особа (*піп)*.

ССМ "як + [суб'єкт-каузатор] + інструмент + дієслово на позначення каузації зникнення = зник, пропав і т. ін. хто-небудь; зникло, пропало і т. ін. що-небудь": *як (мов, ніби і т. ін.) корова язиком злизала (СФУМ); як собака язиком злизала (ФСГД); як кішка язиком злизала (ФСГД); як кіт язиком злизав (ФСГД); як жаба язиком злизала (ФСГД); як (мов, ніби і т. ін.) язиком злизало (СФУМ); як рукою зняло (СФУМ); як*

мітлою зметено (Ном.). Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Суб’єктом-каузатором виступають тварини (літ. *корова,* діал. *собака, кішка, кіт, жаба).* В більшості випадків інструментом є соматизм (*язик, рука),* в одній фраземі – *мітла*.

ССМ "ні + ознаки існування + ні + ознаки існування = ніяких вістей від кого-небудь, нічого невідомо про когось ─ щось": *ні гласу ні послуханія (Ном.); ні клику ні відклику (УРФС); ні слуху ні вісти (Ном.); ні чутки ні вісточки (Ном.); ні слуху ні мови (СФУМ); ані (ні) слуху ані (ні) духу (СФУМ); ні цури ні пилинки (Ном.).* Ознаками існування виступають: 1) мовленнєві, голосові повідомлення (*мова, глас, послуханіє, клик, відклик, слух, вістка*); 2) дрібні часточки (*цура, пилинка*); 3) іменник *дух*.

До непродуктивних залічуємо наступні одинадцять моделей:

ССМ "[тільки + прикметник на позначення сенсорного сприйняття] + ознака присутності + залишилася = хтось несподівано зник, щось безслідно зникло": *[тільки] тепле місце лишилося (СФУМ); тільки місце [його] тепле (СФУМ); тільки мокре місце лишилося (залишилося, зосталося) (СФУМ); зосталися самі вишкварки (Ном.).* Значення моделі ускладнене експресивними семами ‘несподівано’, ‘безслідно’. Образним конкретизатором ознаки присутності є: 1) *місце*; 2) *вишкварки*.

ССМ "дієслово на позначення руху + [на] + пил = зникнути, перестати існувати, загинути": *розлетітися (розпастися) на прах (прахом, у прах) (ФСУМ); піти (розлетітися) прахом (СФУМ); розлетітися в пил (СФУМ); розсипатися (розлетітися) на порох (на прах, порохом, прахом) (СФУМ); розвіятися пилом (ФСУМ).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’, яка реалізується іменником *пил* і дієсловами на позначення руху, наслідком якого є цілковите зникнення: *розлетітися, розсипатися, розвіятися*.

ССМ "[як] зникнути + з + локальний орієнтир = пропасти, зникнути": *спливати з рук (СФУМ); попливти із рук (СФУМ); як (мов, ніби і т. п.) з мосту впасти (СФУМ); оце пропав – як з мосту впав! (Ном.); пропало як з воза впало (Ном.); згладитися з світу (ФСУМ).* Локальними орієнтирами виступають: 1) соматизм *руки* як метонімічне позначення володіння чимсь, наявності; 2) матеріальні артефакти (*міст, віз*); пор.: *як з мосту впасти → як у воду впасти;* 3) іменник *світ*.

ССМ "перетворитися + на (до) + щось мізерне, неіснуюче = зникнути": *перевестися на циганський пшик (Ном.); звестися до нуля (СФУМ); перекинутися в блоху (ФСНН); обернутися в ніщо (СФУМ); обернутися нанівець (внівець) (СФУМ).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Образними конкретизаторами виступають *пшик, нуль, блоха, ніщо.*

ССМ "дієслово на позначення зникнення + з + локальний орієнтир = перестати з’являтися де-небудь, переставати бути видимим; зникнути": *зійти з очей (СФУМ); зслизнути з очей (СФУМ); згинути з очей (з ока) (ФСУМ); пропасти з очей (СФУМ); зникнути (щезнути) з горизонту (СФУМ).* Локальним орієнтиром у цьому випадку є видимий людиною простір (те, що *на очах*, *горизонт*).

ССМ "ані (ні) + слихом + не слихати + ані (ні) + зорове сприйняття + не + видати = хто-небудь зник": *ані (ні) слихом не слихати, ані ні видом не видати (СФУМ); ані (ні) слихом не слихати, ані (ні) у вічі не видати (СФУМ); а ні відом не відати, а ні чутком не чувати (Ном.).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’.

ССМ "тільки + [й] + дієслово на позначення чуттєвого сприйняття = зник(ло), пропав (пропало) хто-небудь, що-небудь": *тільки й бачили (СФУМ); тільки лясне (СФУМ); лиш загуло (ФСНН).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Залучаються дієслова на позначення зорового та слухового сприйняття.

ССМ "доганяй (шукай) + вітру (його) + [в + полі] = зникнути так, що марно й шукати": *доганяй вітра в полі (СФУМ); лови вітра в полі (СФУМ); шукай вітра в полі (СФУМ); шукай його (ФСУМ).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’.

ССМ "дієслово на позначення зникнення + з + певним атрибутом = зникнути": *пропасти з кожою (ФСНН); пропасти з шкурою (ФСГД); пропасти з кінцями (ФСГД); пропав козак з дудами (Ном.).* Значення моделі ускладнене експресивною семою ‘безслідно’. Модель має діалектний характер. Образними конкретизаторами, що слугують для підсилення значення, виступають: 1) діалектні варіанти іменника *шкіра;* 2) іменник *кінці*. Пор. літ. *і кінці в воду* ‘не залишати ніяких слідів злочину, негідного вчинку і т. ін.’ (СФУМ), де *кінець* може бути інтерпретований як *слід;* 3) іменник *дуда*.

ССМ "[і, тільки] + соматизмом + виконати певну дію = зникнути": *хвостом війнути (майнути) (СФУМ); і хвостом покрився (Ном.); і хвіст мелькнув (Ном.); хвостом по воді вдарити (ФСГД); заляпать ухами (*ФСНН*).* Значення моделі ускладнене експресивними семами ‘швидко’, ‘безслідно’. В літературній та діалектних ФО образним конкретизатором соматизму є *хвіст,* хоча фразема може вживатися стосовно людей: ***Хвостом війнула*** *[Зіна] і – з двору! Мовляв, у цеху їх [дівчат] знайду (Я. Баш).* У ФО говірок Нижньої Наддніпрянщини образним конкретизатором виступають *вуха,* однак ця одиниця може характеризувати і неживі предмети: *То ніж десь усе времня на столі лежав, а це десь* ***заляпав ухами*** *(*ФСНН).

ССМ "згадувати + ім’я = хто-небудь зник": *поминай як звали (СФУМ); Митькою поминай! (Ном.).* До цієї ж моделі можемо віднести діал. *записать в граматку (ФСУМ),* де відображено звичай записувати імена померлих за упокій. Дослідниця Л.О. Феоктістова російську ідіому *его и Митькой звали* вважає вторинною від *поминай как звали* і проводить паралель з виразом *Димитриева суббота* [7, с. 168]. Пор. також

діал.: *і Марком звали (ФСГД)*, *Манькою звати (ФСГД),* де ім'я *Марко* викликає асоціації з *мара, примара*, а *Манька* може пов'язуватися з *мана*. Значення моделі ускладнене експресивною семою 'безслідно'.

Окремо слід назвати фразеологізми різноманітної структури, що не вписуються в жодну з названих моделей: *і був такий (СФУМ); як димом здимів (УРФС); дід у шахту взяв (ФСНН); пропало як з воза впало! (Ном.); пиши письма через Бердичев! (Ном.); так як слиз (Ном.); у тань стати (ФСНН).* На наш погляд, існування таких ФО свідчить про необмежену кількість можливостей втілення певних значень у мові взагалі та у фразеології зокрема, а на їхньому тлі виразніше проступають особливості фразем модельованої структури.

Таким чином, аналіз ССМ досліджуваних фразеологізмів засвідчує наявність "наскрізних" образних конкретизаторів у ССМ різних ступенів продуктивності. Для фразеологічної реалізації значення *зникнення* в українській свідомості виділяються такі важливі показники, як матеріальна ознака присутності, локальний орієнтир (місце, куди зникає об'єкт), який може бути просторовим і часовим, сенсорне сприйняття (найчастіше зорове та слухове), звернення до власного життєвого досвіду й до народного соціально-історичного досвіду, а також суб'єкт-каузатор, що призводить до *зникнення*. У компаративних ФО об'єктом порівняння є тварини, дрібні та нетривкі у певних умовах предмети, назви людностей, які робили спробу завоювання, а потім самі зникли чи були знищені, соціальний гніт, нечиста сила тощо. Образні конкретизатори літературних ФО тяжіють до символічності, натомість в діалектних фраземах ними є здебільшого слова, що позначають побутові повсякденні реалії.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у порівняльному аналізі ССМ фразеологічних одиниць зазначеної семантики у слов'янських мовах.

1. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / Анатолій Олександрович Івченко. – Харків : ОКО, 1996. – 158 с.

2. Левченко О.П. Фразеотворення: метафоризація, метонімізація, символізація? / Олена Петрівна Левченко// Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Луганський національний педагогічний університет імені Т. Шевченка. – 2005. – № 2 (5). – С. 74-82.

3. Мокиенко В.М. Славянская фразеология : учеб. пособие [для вузов по спец. "Русский язык и литература"] / Валерий Михайлович Мокиенко. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1989. – 286 с.

4. Ужченко В.Д. Українська фразеологія : навч. посібник для студ. філол. фак. ун-тів / В.Д. Ужченко, Л.Г. Авксентьєв. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.

5. Ужченко Д.В. Параметри аналізу структурно-семантичної моделі: східнослобожанський вимір / Дмитро Вікторович Ужченко // Лінгвістика: збірник наукових праць. – 2009. № 3 (18). – Луганськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка". – С. 127-139.

6. Ужченко Д.В. Що за структурно-семантичною східнослобожанською фразеологічною моделлю? / Дмитро Вікторович Ужченко // Лінгвістика: збірник наукових праць. – 2009. – № 2 (17). – Луганськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка". – С. 90-106.

7. Феоктистова Л.А. Кого звали Митькой? (к интерпретации идиом (его и) Митькой звали, (его и) Митька прял) / Любовь Александровна Феоктистова // Сельская Россия: прошлое и настоящее : труды 8-й российской научно-практической конференции, Орёл, ноябрь 2001 г. – М. : Энциклопедия российских деревень, 2001. – С. 167-170.

Список умовних скорочення назв джерел

Ном. – Українські приказки, прислів’я і таке інше : Збірники О.В. Марковича та інших / [уклав М. Номис / упоряд., авт. вст. ст. та прим. М.М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 352 с. – (Пам’ятки історичної думки України).

ССНП – Словник стійких народних порівнянь / [авт.-уклад. О.С. Юрченко , А.О. Івченко] . – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [укл. В.М. Білоноженко та ін.], НАН України, Інститут української мови,

Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).

УРФС – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І.С. Олійник, М.М. Сидоренко]. – К : Радянська школа, 1971. – 349 с.

Фр. – Франко І.Я. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / Іван Якович Франко // Етнографічний збірник НТШ. – Львів, 1901 – 1909. – Т. 1 – 3.

ФСГД – Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / [авт.-укл. В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко]. – Луганськ : Альма-матер, 2000. – 198 с.

ФСНН – Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / [авт.-укл. В.А. Чабаненко]. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко, В.О.Винник, І.С. Гнатюк та ін.] – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1 – 2.

Й.Д. Джонг, асп.

ФЛОРА В ЗАГАЛЬНОМУ УКРАЇНСЬКО-ІНОЗЕМНОМУ ДВОМОВНОМУ СЛОВНИКУ

Понятійні сфери загальної назви та біологічної номенклатури не завжди збігаються. У статті аргументовано, як за допомогою диференціації семантичного поля одного іменника на загальний іменник та спеціальний термін укладач двомовного словника може передати різні значення даного слова.

Ключові слова: двомовний словник, лексикографія, назви рослин, біологічна номенклатура.

The conception field of the general nouns does not always correspond with that of botanical nomenclature. This article argues how the compiler of bilingual dictionary can show whole meaning of plant names by classifying its semantic field into general nouns and terminology.

Key words: bilingual dictionary, conventional abbreviation, lexicography, biological nomenclature.

Понятийные сферы общего названия и биологической номенклатуры не всегда совпадают. В статье аргументировано, как с помощью дифференциации семантического поля одного имени существительного на общее имя и специальный термин, составитель двуязычного словаря может передать различные значения определенного слова.

Ключевые слова: двуязычный словарь, лексикография, названия растений, биологическая номенклатура.

Назви рослин становлять важливу лексичну групу в мовній системі. Тому вони входять до переліку реєстрових слів не тільки енциклопедичного, але й лінгвістичного словника. У простій лінгвістичній інтерпретації в першому з них вміщується біологічна номенклатура, а в іншому − загальні назви рослин. Оскільки загальні назви рослин відображають ментальні, географічні й культурні особливості світогляду певного народу, під час пошуку їх еквівалентів у двомовному словнику укладач словника зазнає труднощів, зокрема у таких випадках, коли користувачі вихідної мови словника мало знають або зовсім не знають про проблемні слова через їх відсутність в комунікації даного народу [1], і коли когнітивні сфери цих слів не співмірні у кожній мові.

У зв’язку з цим постає **актуальність** питання щодо вивчення семантичного незбігу понятійної сфери між загальними назвами та біологічною номенклатурою. Наша **мета** полягає в пошуку адекватного способу розмежування семантичного поля назв рослин у двомовному лінгвістичному словнику на загальний іменник і спеціальний термін. **Головні завдання статті:** 1) проаналізувати, яким чином традиційно подаються еквіваленти для назв рослин у двомовному словнику, зокрема в українсько-англійському словнику; 2) побудувати

раціональну модель лексикографічного аналізу, здатну розмежувати семантичне поле назв рослин на загальну назву та на терміни.

Перший із вище названих випадків більш-менш легко вирішується за допомогою латинської біологічної номенклатури, енциклопедій, малюнків, фото та інших матеріалів. У лінгвістичному словнику для користувачів, у комунікативному середовищі яких не існує даних рослин, достатньо подати інформацію про те, що в іншому середовищі існують такі рослини, про які вони не знають: "Адже *всесвіт*, тобто світ речей, описують енциклопедії, а в словниках лінгвістичних містяться відомості про слова" [5]. Лінгвістичний, зокрема двомовний словник, не ставить своїм завданням інформувати користувачів, які не знають поняття чи реалії, що формують значення певного реєстрового слова, про всі характеристики названого поняття чи реалії.

Проблемнішим є другий випадок, тому що бувають ситуації, коли простий еквівалент передає неточне знання про назви загальновідомих рослин через невідповідність функціональних сфер та обсягу понять щодо використання даних слів у різних мовах. Як правильно зазначає В. Дубичинський щодо еквівалентності будь-яких мовних об’єктів: "принципової рівності об’єктів у всіх відношеннях не буває" і "за великим рахунком усякий об’єкт дійсності є унікальним, індивідуальним" [3, с. 97]. Оскільки назви рослин теж складають частину лексики певної мови, їм притаманна "принципова нерівність" із відповідними назвами будь-якої іноземної мови.

Однак, на превелике здивування, ця проблема ще мало або зовсім не досліджена ані теоретично, ані практично, принаймні, в українському й загалом слов'янському мовознавстві. В такому разі виникає потреба конкретно розглянути, по-перше, як впливає неправильне розуміння укладачем поняття або реалії на компетенцію статті словника, й, по-друге, якими способами подавати адекватні іншомовні еквіваленти до назв

широковідомих рослин у загальному українсько-іноземному, зокрема неслов'янському, словнику. З причини лексикографічної авторитетності будемо брати за взірець принципи подачі англійських еквівалентів. У цьому випадку переносні значення та етимологічні аспекти цих слів категорично виключаються, оскільки в загальному двомовному словнику мають більше значення синхронічні аспекти семантики, ніж діахронічні, і переносні значення аналізованих слів значною мірою приймаються як непов'язані окремі слова, або швидше як фразеологізми.

Стосовно назв рослин у двомовному словнику виділяються чотири типові випадки, коли: 1) загальна назва вхідної мови збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови словника, і загальна назва вихідної мови збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 2) загальна назва вхідної мови збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, але загальна назва вихідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 3) загальна назва вхідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, а загальна назва вихідної мови збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови; 4) загальна назва вхідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вхідної мови, і загальна назва вихідної мови не збігається з біологічною номенклатурою вихідної мови.

Перший випадок здебільшого трапляється в аналізі категорії виду, і, мабуть, для укладача словника є найпростішим варіантом. Наприклад, *часник* (*Allium sativum*) за допомогою латинської номенклатури легко перекладається відповідним еквівалентом.

Інший приклад: *горіх земляний* (*Arachis hypogaea*). Хоча є інші вирази, що означають *Arachis hypogaea*, перекладений як *арахіс культурний* і *арахіс підземний*, проте це не турбує укладача, оскільки синоніми не належать до даної проблеми. Кожного разу, коли укладач зустрічається з різними варіантними виразами однієї реалії, він може подавати

тлумачення до даного слова чи словосполучення, незважаючи на те, які з цих варіантів включено до загального переліку лем словника (в даній статті слово й словосполучення вважаються одиницями одного рівня, тому що кількість слів певного еквіваленту нас не цікавить, і ми не будемо говорити про адекватне місце для подання певного словосполучення).

Оскільки ще не досліджено різниці між сферами позначення спеціальної біологічної номенклатури та сферами загальних понять народу, до яких відносимо певні назви тварин та рослин, складно виділити названі вище другий і четвертий випадки. Підкреслюючи необхідність окремих системних досліджень щодо окреслення питанння, візьмемо для ілюстрації другого випадку статті про *гриб* із різних українських словників:

гриб (*всякий гриб, головним чином бот. термін*) fungus (*pl. -gi, -guses*); (*пластинник*) agaric; (*їстівний*) mushroom; (*неїстівний*) toadstool [2]

гриб (*всякий гриб, головним чином бот. термін*) fungus (*pl fungi, funguses*); (*пластинник*) agaric; (*їстівний*) mushroom; (*неїстівний*) toadstool [7].

Хоча, наголосимо на цьому, можна звернути увагу на фактично однаковий зміст словниковий статей, ми зосередимося на семантичній класифікації даного слова. У статтях чітко розрізняються значення на рівні загальновживаних слів і біологічної номенклатури. Аналогічно розрізняються значення і в інших випадках:

кульба́ба *бот.* одува́нчик [8]
кульба́ба, *ж.*, *бот.* одува́нчик, *м.* [6]
кульба́ба *бот.* dandelion, blowball [2]
кульба́ба *бот.* dandelion, blowball [7]
кульба́ба *бот.* dandelion, blowball, taraxacum [7]

Перед тим, як детальніше аналізувати словникові статті, зупинимося коротко на умовному скороченні *бот.* Із цією метою залучимо до мовознавчого розгляду й інший ілюстративний матеріал, який дозволить послідовніше об'єктивувати запропоновану вище тезу про розрізнення в лексикографічному описі семантики загальновживаних слів і біологічної номенклатури:

верба́ *бот.* ве́рба; раки́та; ветла́ [8]
клен *бот.* maple [2]
льон *бот.* flax [7]
мо́рква *бот.* морко́вь; *розм.* морко́вка [6]

Із огляду на наведений фактичний матеріал спостерігаються кілька проблем. По-перше, немає конкретних критеріїв аналізу, за якими подається дане умовне скорочення. До реєстрових слів, як, наприклад, *береза*, *горіх*, *груша*, *черешня*, позначення *бот.* взагалі не вживається у проаналізованих статтях словників:

бере́за birch; **плаку́ча б.** weeping birch [2]
горі́х, -а, *ч.* оре́х, *м.*; оре́шник, *м.*; лещи́на, *ж.* [6]
гру́ш|а гру́ша; **−евий** гру́шевий; **−ївка** (*наливка; сорт яблок*) грушо́вка [8]
чере́шня 1. (sweet) cherry; 2. (*дерево*) cherry tree [7].

На нашу думку, логічним для лексикографічного опрацювання мови буде встановлення конкретного диференційного критерію.

По-друге, хоча *клен*, *льон* і *морква* є об’єктами дослідження ботаніки (всі наведені словники пояснюють, що *бот.* є умовним скороченням ботаніки), вони можуть бути також об’єктами інших галузей наук, як, наприклад, агрономії. Тому виникає питання, чи справедливо позначати їх одним конкретним скороченням.

По-третє, дані слова мають праслов'янське походження [9, с. 6]. Інакше кажучи, не тільки ботаніка, а й будь-які інші галузі науки, що визначають семантику цих слів своїм об'єктом, спираються на вже існуючі загальні назви. Тому, на наш погляд, не можна класифікувати ці слова лише як біологічну номенклатуру, натомість адекватнішим буде категоріальне віднесення – *рослина*. Аналогічно замість категорії *зоол.* (умовне скорочення слова *зоологія*) – *тварина,* чи зоонім лише в ситуації, коли дане слово вживається тільки для позначення загальної назви тварин [4].

Відтак, повернемося до леми *кульбаба*. Ще раз підкреслимо: на даний момент не існує чіткого критерію розрізнення випадків, коли збігається загальна назва вхідної мови з біологічною номенклатурою й коли – ні. Якщо припустимо, що збігається, то статті двох українсько-англійських словників певною мірою передають і неправильне значення цього слова. Так, латинська біологічна номенклатура *кульбаби* є *Taraxacum*, а номенклатура *dandelion* та *blowball* є *Taraxacum officinale*, і це, свою чергу, відповідає українському слову *кульбаба лікарська*. Враховуючи те, що *кульбаба*, тобто *Taraxacum*, є одним родом із родини *айстрових* (*Asteraceae*) і вміщує в себе вид *кульбаба лікарська*, не можна перекладати це слово просто як *dandelion* та *blowball*. Іншими словами, *dandelion* та *blowball* не охоплюють всієї сфери, яка покривається семантикою *кульбаби*.

Однак правильний із погляду біології варіант, тобто *Taraxacum*, також може бути неідеальним вибором для укладача лінгвістичного словника: адже народ, і український і англомовний, навряд чи завжди володіє біологічним знанням про певне слово та його реалію. Такий спосіб вирішення проблеми підходить тільки для енциклопедії, а не для лінгвістичного словника.

При цьому, механічне додавання біологічної номенклатури до списку еквівалентів може викликати й іншу проблему. Візьмемо для аналізу вже наведений вище приклад:

кульба́ба *бот.* dandelion, blowball, taraxacum [7].

Досліжуваний словник призначений для українців, які вивчають англійську мову як іноземну: позначення *бот.*, тобто умовне скорочення, подається українською, а не англійською мовою. Однак, на нашу думку, неправильно вважати, що всі користувачі цього словника апостеріорі відчують семантичну різницю між трьома еквівалентами. У багатьох випадках користувачі, які звертаються до словника з продуктивною метою, вибирають один із еквівалентів без знання щодо сфери їх використання. В даному випадку ми пропонуємо розрізняти семантичне значення загальновживаного й термінологічного слова за допомогою умовних скорочень. Приміром,

кульба́ба 1. (*рослина*) dandelion, blowball; **2.** (*бот.*) Taraxacum

Тоді, на нашу думку, стаття задовольнятиме потребам не лише загальних користувачів, а й фахівців цієї галузі знання.

Третій із вищенаведених випадків вирішується таким самим чином.

Найскладнішим випадком є останній. Візьмемо для прикладу рослину *цибуля* з вищенаведених двох українсько-англійських словників, тому що більшою є різниця у світогляді між неблизькими народами:

цибу́ля *бот.* onion; (*дрібна*) shallot[4]
цибу́ля *бот.* onion; (*дрібна*) shallot[5]

У системі біологічної класифікації *цибуля* (*Allium*) – рід родини *цибулеві* (*Alliaceae*), а *onion* (*Allium sepa*) – один із її видів. Українським еквівалентом до *onion* є *цибуля ріпчаста*. Так само й *shallot* (*Allium sepa var. aggregatum*), що відповідає поняттю *цибуля-шалот*.

На відміну від другого вищенаведеного випадку, дана ситуація виразно демонструє незбіг між загальною назвою та біологічною номенклатурою. Так, у біологічному плані *часник* (*Allium sativum*) входить до роду *цибуля*. Однак в українській лексиці окремо існують *цибуля* (якщо конкретніше, *ріпчаста*) і *часник*, незважаючи на те, що український народ знає: обидві рослини є видами одного роду.

Зауваживо і на випадках, коли, за словами А. Шамоти, однакові назви вживаються для різних рослин із етимологічної причини, тобто через наявність "однієї, дуже помітної і суттєвої ознаки, спільної для ряду рослин" [9, с. 11]. "Так, назва *бурячки* може стосуватися різних рослин – повитиці льонової (Cuscuta epilinum Weihe), гірчака східного (Polygonum orientale L.), очитка їдкого (Sedum acre L.)" [9, с. 12].

Так чи інакше, на нашу думку, варто враховувати запропонований нами вище спосіб – виділення загального і наукового значень. Приміром,

цибу́ля 1. (*рослина*) onion, shallot, green onion; **2.** (*бот.*) Allium

Для різних видів цього роду, таких як *цибуля-порей*, *цибуля-батун*, *цибуля-різанець* тощо, корисними є ілюстративні приклади, як прийнято вже давно в лексикографії.

Отже, значення широковідомих назв рослин важко передавати в загальному двомовному словника, коли не збігаються понятійні сфери загальних назв та біологічної номенклатури. Однак досі мало звертали увагу на цей незбіг. У результаті часто передається лише частина значення певних назв рослин. У такому разі ми пропонуємо розрізняти загальне і наукове, тобто термінологічне, біологічне значення. За допомогою розрізнення семантичного поля одного іменника на загальний іменник та спеціальний термін, укладач двомовного словника може передати різні значення даного слова.

1. Moeimam S. The Dutch-Indonesian Dictionary Project / S. Moeimam, H. Steinhauer // International Journal of Lexicography. – 2007. – № 20 (3). – P. 288–289.

2. Великий українсько-англійський словник / [уклад. Є.Ф. Попов, М.І. Балла]. – 5-е стереотип. вид. – К. : Чумацький шлях, 2007. – 704 с.

3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка : учеб. пособие / В.В. Дубичинский. – М. : Наука : Флинта, 2009.

4. Кирилюк О.Л. Кіноніми Кіровоградщини : Особливості вибору кличок та способи їх творення / О. Л. Кирилюк // Логос ономастики : Научный журнал. – 2006. – № 1. – С. 46.

5. Крысин Л.П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии / Л.П. Крысин. – М. : Знак, 2008. – С. 78. – (Studia philologica).

6. Новітній українсько-російський словник / [уклад. Л.П. Коврига / За ред. М.І. Степаненко]. – Харків : Белкар-книга, 2006. – 1280 с.

7. Українсько-англійський словник / [уклад. Є.І. Гороть, С.В. Бєлова, Л.К. Малімон]. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 1040 с.

8. Українсько-російський словник / [під ред. Л.С. Паламарчука, Л.Г. Скрипник]. – 7-е видання. – К : Українська радянська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – 940 с.

9. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / А.М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985.

М.М. Капась-Романюк, асист.

СТІЙКІ ДІЄСЛІВНІ СПОЛУКИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті на матеріалі словників історичної лексики досліджено динаміку функціонування стійких дієслівних сполук у різні часові проміжки.

Ключові слова: стійкі дієслівні сполуки, однослівний відповідник до стійкої дієслівної сполуки, історія української літературної мови, словники історичної лексики.

The article explores dynamics of the stable verbal combination functioning in different time intervals.
Key words: stable verbal combinations, one-word correspondence for the stable verbal combination, the Ukrainian literary language history, dictionaries of historical vocabulary.

В статье на материале словарей исторической лексики исследована динамика функционирования устойчивых глагольных словосочетаний в разные хронологические периоды.

Ключевые слова: устойчивые глагольные словосочетания, однословный эквивалент к устойчивому глагольному словосочетанию, история украинского литературного языка, словари исторической лексики

Стійкі дієслівні сполуки (СДС) є дискусійним питанням не лише описової, а й історичної лінгвістики, зокрема української (докладно про розмежування СДС і фразеологічних одиниць див. [7; 8]). Різні погляди мовознавців на місце цих одиниць у системі сучасної української мови породжують дискусії і при вивченні СДС в історії української мови, адже деякі дослідники виходять із принципу нерозрізнення фразеологічних одиниць і стійких словосполучень [3; 4; 5; 6; 14]. У зв'язку з цим **актуальним** є виявлення історичної змінності СДС в історії української мови, зокрема на матеріалі словників історичної лексики, які дозволяють на різних часових зрізах з'ясувати процеси розвитку та динаміки СДС у хронологічному, просторовому і стилістичному планах. Урахування цих аспектів дає можливість створити цілісне уявлення про природу СДС. Таким чином, **мета** статті – схарактеризувати СДС за словниками історичної лексики, а **завдання** – дослідити, як у цих джерелах відображено

історичний розвиток СДС у хронологічному, просторовому та стилістичному планах.

Матеріалом дослідження є "Історичний словник українського язика" за ред. Є. Тимченка (ІСУЯ), "Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст." Є. Тимченка (Матеріали), "Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст." (ССУМ) та "Словник української мови XVI – першої половини XVII ст." (СлУМ).

В історичних словниках української мови зазвичай подано з поясненням і документацією лексику писемних пам'яток різних століть і різних стилів, зокрема з XIV ст. (українська мова засвідчена у грамотах та інших документах) до XVIII ст. (появи "Енеїди" І. Котляревського) [1, с. 214; 11, с. 9-10]. Проте ще й досі не існує повного лексикографічного видання, хоча названі періоди і відбито в зазначених джерелах дослідження.

Першою спробою створення історичного словника в українському мовознавстві був короткий словник (бл. 13 000 слів), укладений Є. Тимченком на базі 34 джерел і 60-тисячної картотеки ще на початку XX ст., відомий під назвою "Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст." Ця лексикографічна праця лягла в основу "Історичного словника українського язика" [13], який містить матеріал приблизно з 400 пам'яток від найдавніших часів до XIX ст.; виданий він, на жаль, лише до літери Ж ("жяловати") [1, с. 214]. Таким чином, в ІСУЯ охоплено не всі літери, натомість Матеріали пропонують повніший реєстр, але бідніше представляють ілюстративний матеріал. Досліджуючи СДС, звертаємо увагу на реєстр та іншомовні паралелі, тому Матеріали є більш плідним джерелом. Крім того, у них привертає увагу і спосіб організації словникових статей та їхній зміст: вони складаються з вокабули, граматичної ремарки, іншомовного слова (коли йдеться про запозичення), перекладу російською мовою або тлумачення, контексту з пам'ятки, паспорта-найменування джерела та номера сторінки, з якої взято цитату. Серед названих характеристик важливими для нас є

етимологічні відомості (із вказівкою на джерело запозичення), значення та контекст, який датує кожне значення слова за документальним покликанням [9, с. 15].

Після двох названих словників вийшов друком "Словник староукраїнської мови XIV – XV ст." за ред. Л. Гумецької, що був створений на базі пам'яток тільки ділового стилю (939 текстів). А з 1975 року мовознавці Інституту суспільних наук АН УРСР (від 1993 – Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у Львові розпочали підготовку "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." (який охоплює і картотеку Є. Тимченка), що до нашого часу налічує 14 томів із запланованих 28. ССУМ і СлУМ побудовані фактично за однаковими принципами. Зокрема, це стосується граматичної та семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іншомовних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок [12, с. 4].

Проте кожна з цих лексикографічних праць має і свою специфіку. Так, ССУМ є словником-"тезаурусом", тобто він містить усі слова використаних при укладанні пам'яток. Укладачі пояснюють цей принцип тим, що лексикографічна праця охоплює період (XIV-XV ст.), у який українська мова вступила зі сформованим лексичним фондом. Специфіка словника виявляється в тому, що він побудований на базі лише документів ділового стилю і передає мовні особливості цих текстів та їх функціональну спрямованість, зумовлену життєвою необхідністю – "довести текст юридичного документа до розуміння контрагентів" [11, с. 10].

СлУМ у плані викладу матеріалу є тлумачно-перекладним, а не лише тезаурусом. Цей словник охоплює все XVI ст. і першу половину XVII ст. Такий хронологічний зріз укладачі пояснюють тим, що це час спільної українсько-білоруської писемності; час західнослов'янських впливів, зумовлених перебуванням частини українських та білоруських

земель у складі Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, а також час існування спільних українсько-білоруських урядових канцелярій. Верхньою межею словника є 1650 р., що арґументовано зміною напрямів розвитку української літературно-писемної мови, пов'язаною з визвольною війною українців 1648-1654 рр. [12, с. 3]. До джерельної бази СлУМ включено пам'ятки, які за фонетичними, морфологічними і лексичними рисами є українськими (безвідносно до територіального принципу); за своїм змістом вони стосуються політичного, економічного та культурного тогочасного життя українського народу [12, с. 6]. Ці пам'ятки різні за стилями і жанрами: найчисленнішими є ділові тексти (відображають найкраще живу народну мову), меншою мірою представлено полемічні, художні, наукові та конфесійні. Р. Осташ наголошує на важливості залучення до матеріалів СлУМ картотеки Є. Тимченка, оскільки вона є надійним джерелом для різноманітних довідок і уточнень значень слів, а також дозволяє простежити динаміку кількісного вживання слів, розширення або звуження значень, збільшення або зменшення їх кількості [10, с. 133-136].

Важливим в аналізованих словниках є зразок опису СДС (які розглянуто як фразеологізми), що може слугувати схемою розташування матеріалу в майбутньому словнику стійких дієслівних сполук української ділової мови кінця XVI – XVII ст. Зокрема, у СлУМ цей опис має таку форму: "а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму (цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики словосполучення); д) відсильні позначки" [12, с. 12]. При цьому наводяться як лексичні варіанти компонентів сполуки – (*шкоды дѣлати* [*дѣяти, чинити*]), так і формальні – (*дати покой (в покой), зъ (въ) друку выдати*) [12, с. 12]. Цю схему доповнюють додаткові характеристики дієслівних словосполучень: 1) їх оформлено як окремі словникові статті: *дати митрополию*

(кому) – призначити митрополитом (кого), *положити непрїазнь* (між ким) – посварити (кого); 2) за наявності обох видових форм наведено форми як недоконаного виду, так і доконаного з ілюстрацією значень (*давати вѣдати* і *дати вѣдати*, *давати волю* і *дати волю*); 3) якщо у словосполученні може змінюватися порядок компонентів, то цю зміну подано поряд через кому (*замужъ пойти, пойти замужъ; конецъ вчинити, учинити конецъ*); 4) якщо спільний компонент стосується двох чи більше однорідних членів речення, то вони також подаються окремо, наприклад: *перешкоду и забаву чинити* – окремо виділяються і подаються *перешкоду чинити* і *забаву чинити* [12, с. 12]. Що ж стосується розрізнення СДС і фразеологічних одиниць, то на цьому наголошують і укладачі словників історичної лексики, беручи до уваги як лексико-семантичні (цілісніть значення, лексична неподільність, еквівалентність слову), так і структурні критерії (більший або менший ступінь стійкості компонентів, відтворюваність у мові в готовому вигляді), не залишаючи поза увагою і частотність сполук. Проте розрізнення не завжди наявне у словниках, де під СДС розуміють фразеологічні звороти [11, с. 15].

Важливо наголосити, що значення СДС залежить від контексту, а задокументованість СДС у конкретній цитаті дозволяє говорити про вживання певної сполуки саме з цим контекстуальним значенням, а не з іншим (яке може бути засвідчене і в сучасній українській мові). Таким чином, "ілюстративний матеріал, що наводиться при кожному слові та окремому його значенні, виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам’ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення" [11, с. 14; 12, с. 12]. Досліджувані словники історичної лексики важливі для нас ще й тим, що вони подають інформацію про хронологічне та жанрове поширення певного словосполучення, адже ілюстративний матеріал наводиться з пам’яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації [12, с. 12].

При детальному аналізі названих словників з’ясувалося, що СДС є активно вживаними в ілюстративному матеріалі до словникових статей, причому засвідчено як іменниковий, так і дієслівний компоненти розгляданих сполук, а також однослівні відповідники до них. Значення, подані до вокабул, дозволяють увиразнити СДС за змістом. Привертають увагу такі іменникові компоненти:

• **взменка, взмѣнка** (пл./стп. wzmianka**)** – ‘згадка (побіжне називання чого-небудь, зауваження про щось)’: *на многихъ мѣстцахъ за розними окказіами* ***взменку чинилемъ*** *о привѣлеяхъ и прерогативахъ Римского епископа* (Київ, 1621 Коп. Пал. – С. 710) – (СлУМ 3, с. 24); ***Чинилъ*** *тежъ* ***взмѣнку*** *той пророкъ о новомъ люду Господеви* (Рукописный хронограф, с. 128) – (Матеріали І, с. 98); *О ключахъ* ***взменку учинили*** (Копист. Пал. 397) – (ІСУЯ І, с. 236). До СДС ***чинити взмѣнку*** фіксується і однослівний відповідник **взменковати** – ‘згадувати’ (Матеріали І, с. 98): *Созоменисъ и Никифоръ Калистъ не* ***взменкуютъ*** *о том* (Копист. Пал., 539) – (ІСУЯ І, с. 236). У ССУМ названий іменниковий компонент не засвідчений.

• **безправе** – ‘беззаконня’: *Фліорусъ жидомъ* ***великое безправе чинитъ*** (Рукописный хронограф ВБУ, № 165. – С. 165) – (Матеріали І, с. 50); *Не хочешъ* ***жадного безправя и несправедливости чинити*** (Сказаніе о войнѣ козацкой с поляками Самоила Величка. Киев. Т. 2, 1851. – С. 244) – (Матеріали І, с. 50); *Жебы ся найменшая кривда и* ***найменшое безправе отъ*** *подстаростего* ***дѣлати*** *мѣло, о томъ анѣ мислте* (Сказаніе… Т. 4, 1864. – С. 272) – (Матеріали І, с. 50); *Владыка Холмский* ***такое неслыханое*** *и* ***непристойное безправє,*** *приехавши самъ съ приятелы своими,* ***учинилъ*** *надъ право посполитое* (ib.) – *И просили есмо его милости, абы его милость намъ* ***таковогo безправя*** *надъ право и вольности наши* ***чинити*** *не рачилъ* (ib. III, I. 17 (1585) – (ІСУЯ І, с. 77); *Фліорусъ жидомъ великоє безправє чинитъ* (Рук. Хрон. 197) – (ІСУЯ І,

с. 77). У ССУМ розгляданий іменник не засвідчено, а в СлУМ його зафіксовано, але немає СДС.

• **бой** – ‘побої, побиття’: *Такого* ***бою*** *отецъ Т.* ***не чинивъ надъ*** *тымъ змерлымъ Проценкомъ* (Сія книга мѣская Полтавская за вѣдомомъ и росказанемъ Его милости Пана Павла Семеновича, полковника войска Запорозского Полтавского. Спораженая в потомные часы для вписаня розныхъ справъ Року 1691. Рукопис ВБУ № 921. – С. 2) – (Матеріали І, с. 62); *Вернутся Волохи, а Турки по нихъ удадутся, але ся сперти не дадутъ, – и* ***вступнымъ боємъ чинячи зъ*** *ними мужне ся имъ опирають* (Крон. Боб. (др.) 287) – (ІСУЯ І, с. 116). Зафіксовано й однослівний відповідник (у функції антоніма) до СДС ***бою не чинити надъ*** (ким, чим) – **боєвати** (пл. bojować) – ‘воювати, битися, боротися’ (Матеріали І, с. 62); *На герцу* ***боюю*** (XVII ст. – Бер. Лекс. 156). У СлУМ та ССУМ не засвідчено ні СДС з цим іменником, ні однослівного відповідника.

• **вазнь** (пл. waśń) – ‘ворожнеча, ворогування, злість, ненависть’: *тє(н) то Василє(и) Тиша* ***маючи да(в)нию васнь на*** *до(м) мо(и)…* (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49) – (СлУМ 3, с. 167); *Жидъ несправедливѣ на нихъ то оповѣдалъ,* ***маючи на*** *нихъ* ***нѣкоторую вазнь*** (АЮЗР. І, с. 107 (1540 г.) – (Матеріали І, с. 82-83); *Оный жидъ несправедливѣ на нихъ то оповѣдалъ,* ***маючи на нихъ нѣкоторую вазнь****, або тежъ съ подущенья непрыятелей ихъ* (XVII ст. – Ак. ЮЗР. І, 107 (1540) – (ІСУЯ І, с. 179). У ССУМ не засвідчено СДС з цим іменником.

• **вмова** – ‘умова, угода’: ***Вчинилъ з*** *нимъ* ***вмову*** (Книга Гродская Луцкая… 1562 г., арк. 66) – (Матеріали І, с. 107); той самий приклад маємо в ІСУЯ (ІСУЯ І, с. 273). У ССУМ і СлУМ цього іменника не засвідчено.

• **кривда** – ‘образа, кривда, образа, несправедливість’: *Хто матьце моей в чомъ колии будеть* ***кривду делати****, тот ся зо мною розъсудитъ перед Богови* (!) (б.м.н., XV ст. *АрхЮЗР* 8/IV, 29) – (ССУМ 1, с. 513); *не далъ бы еси никому ни въ чомъ имъ кривъды чинити, а и самъ бы еси имъ ни въ чомъ кривъды не чинилъ* (XV ст. – Судомир, 1488 *РИБ* 222) – (ССУМ 1, с. 513);

Полкъ нѣженскій ходилъ доставати Кодака, и идучи ку Днѣпру, ***чинили великіе кривди*** *людемъ* (Летопись Самовидца. Издана Временною Комиссиею для разбора древних актов. – Киев, 1878. – С. 16) – (Матеріали I, с. 384); Однослівний відповідник до цієї СДС – **кривдити** – ‘кривдити, ображати’: *Не допущаймо богатымъ убогихъ* ***кривдити*** (Галятовський І. Ключъ разумѣнія. – Киев, 1659. – С. 63) – (Матеріали I, с. 384). У СлУМ і ІСУЯ не засвідчено цього іменника та однослівного відповідника до СДС, а в ССУМ немає лише однослівного відповідника.

• **похвалка** (пл. pochwałka) – ‘погроза’: *Одповѣдь й* ***похвалку… презъ*** *посланца своего…* ***учинилъ*** (Модзалевський В. Отрывки из Стародубовской мѣской книги за 1664-1673 г. – Чернигов, 1911. – с. 54) – (Матеріали II, С. 198); **похвалки чинити** – ‘погрожувати’ (Апокрисис, соч. Христофора Филалета (1597-1599) // Русская историческая библиотека. Спб., 1882. – Т. 7. – С. 1114) – (Матеріали II, с. 198). У ССУМ, СлУМ та ІСУЯ відсутній такий іменник.

У аналізованих словниках представлено також і дієслова, що мають послаблене лексичне значення.

Вкладати – ‘вносити, давати’; у поєднанні з іменником ***скарги*** творить СДС зі значенням ‘скаржитися’: *Яцко Локошчинъ зять* ***скарги*** *свои* ***вкладалъ на*** *Ивана Красноперчика* (Протоколы Потавского полкового суда в рукописях, т. 1 (1673-1740). – С. 70) – (Матеріали I, с. 103), приклад збігається з поданим в ІСУЯ (С. 260). У ССУМ це дієслово відсутнє, а в СлУМ є лише його фіксація без фактичного матеріалу.

Всажати, всадити – ‘саджати, посадити у середину чого, у що, до чого; ув’язнити, позбавити волі’; разом з іменником у складі СДС набуває значення ‘ув’язнити’: *Кнегиня Козечиная дей казала мя* ***у везене всадити*** (XVI ст. – Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 6/I, 65) – (СлУМ 5, с. 21); *ірѡ(д)… вєлѣлъ єго поимати, а всадити до* ***вазєнѧ*** (поч. XVII ст. – Львів, *Крон.* 33 зв.). ***Всадилъ до вязеня*** (Рукописный хронограф, с. 133) – (Матеріали I, с. 119); *Іоан’на (Иродъ)* ***до тем’ницѣ в’садити*** *казаль*

(XVI ст. – Єв. Пер. 31) – (ІСУЯ І, с. 331); проте не завжди з цим значенням можлива СДС – *Учинивши єй тотъ кгвалтъ и мордерство, и* ***всадилъ*** *єи* ***до погреба*** (XVI ст. – Арх. ЮЗР. І, І, (1594) – (ІСУЯ І, с. 331). У ССУМ дієслово не зафіксоване. До СДС ***всадити до вязеня*** фіксуємо також антонімічний однослівний відповідник у доконаному та недоконаному виді **визволити, вызволяти** – ‘зробити вільним, звільняти, звільнити, визволяти, визволити, увільнити, врятувати’: ***Вызволяемъ*** *и волнымъ чинимъ вѣчными часы* (Диариушъ, с. 70); *Паша Силистрійскій* ***визволилъ*** *его [Ясколского]* ***зъ*** *неволѣ Ракочой* (Сказаніе… Т. 1, 1848. – С. 277) – (Матеріали І, с. 137); ***Отъ*** *всякого нераду и небезпечности Рѣчъ Посполитую* ***вызволилъ*** (XVI ст. – Ак. ЮЗР. ІІ, 169 (1571) – (ІСУЯ І, с. 393); *За великую собѣ мѣлъ то нагороду, кгды* ***з*** *неволѣ* ***вызволилъ*** *кого на свободу* (XVII ст. – Тит. 40 (Сак. 1632) – (ІСУЯ І, с. 393-394); *Єго* ***вызволилъ съ*** *тыхъ обоихъ войтовствъ на войну не ходити* (XV ст. – Ак. ЮЗР. І, 146 (1494) – (ІСУЯ І, с. 394) та багато інших.

Выряжати (пл. wyrządzać) – ‘робити, чинити, завдавати, заподіювати’; у значенні ‘кривдити’: *але ѡ(н) имъ далє(и), ты(м) бо(л)шє* ***прикрости противко*** *бра(т)ствꙋ* ***выряжалъ*** (XVII ст. – Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.) – (СлУМ 6, с. 34); *А дрꙋгїй богатый ѡдꙋрѣвши, на(д) дрꙋгихъ выноситисѧ,* ***кривды и дєспєкты выражати****, а навєтъ и ногами доптати починаєтъ* (XVII ст. – Вільна, 1627 *Дух. б.* 256) – (СлУМ 6, с. 34); *Жебы жаденъ* ***зъ*** *нихъ* ***крывды не выряжалъ*** (Вирши, сочиненные ректором Киево-братской школы Кассианом Саковичем и произнесенные учениками означенной школы при погребении гетмана запорожского войска Петра Конашевича-Сагайдачного. 1622 // Голубев С. История Киевской Духовной Академии. Киев, 1886. – Вып. 1. Приложения. – С. 17-40. – Кн. 4. Отд. III. – С. 30) – (Матеріали І, с. 153); *(Замойскій) рыцерству в Мултанѣхъ заказал, жебы жаденъ з них церквам крывды не выражал* (XVII ст. – Тит. 45 (Сак. 1622) – (ІСУЯ І, с. 446). У ССУМ цього дієслова не зафіксовано.

Задавати, задати – ‘завдавати, завдати, заподіювати, заподіяти; учиняти, вчиняти’; у поєднанні з іменником ***рана*** – ‘зранити’: *Я, Война, пана Немиринъ сынъ, на имя Яков, пишу сию духовницу своимъ целым умом, лежа у рани на постели, которуюжъ* ***рану*** *маю от Александра Ладяты, штожъ ми ее* ***задалъ*** *зрадне своею рукою* (XV ст. – б.м.н. *АрхЮЗР* 8/IV, 27) – (ССУМ 1, с. 374); ***Шкодливую задасть рану*** (Рукописный хронограф, с. 62) – (Матеріали I, с. 266). У СлУМ та ІСУЯ цього дієслова не зафіксовано.

Чинити – ‘робити’ також широко представлене у словниках із різними іменними компонентами (ССУМ 2, с. 541-543): ***чинити диво*** – ‘дивувати’: *А мѣсяцъ зъ звѣздами таке* ***чинивъ диво****, Якъ журавля народивъ усе небо сиво* (Интерлюдии Митрофана Довгалевского XVI века // Киев. старина. – 1897. – Т. IX-XI. Приложения. – С. 94) – (Матеріали II, с. 481); ***чинити дѣл*** – ‘ділити між собою; ділитися (чим), ***чинити миръ*** (з ким) – ‘укладати мирний договір, укладати мир’ (ССУМ 2, с. 542) та багато інших. У СлУМ та ІСУЯ розглядане дієслово в чистому вигляді відсутнє.

Порівняно з окремими іменними та дієслівними компонентами не менш активно вживаними, зокрема в Матеріалах (хоча в деяких випадках знаходимо їх і в інших словниках), є й самі СДС, використані не в контексті, а як реєстрова сполука, наприклад:

Дати безчестя – ‘збезчестити, зганьбити, знеславити’: ***Дала*** *мнѣ* ***безчестя*** *Яцыха Танъчичъка* (Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. – Киев: Киев. старина, 1892. – С. 82) – (Матеріали I, с. 52) – (ІСУЯ I, с. 80). Така СДС не зафіксована в ССУМ і СлУМ, проте в останньому маємо з тим же значенням стійку сполуку **безчестиє учинити:** *бє(з)чєстиє хвалє божє(и) и кгвалть цр҃кви ст҃о(и) ѹчинили* (XVI ст. – Замостя, 1589 *ЛСБ* 113) – (СлУМ 2, с. 67).

Къ своему вжиточному обернути – ‘обернути собі на користь, використати, послуговуватися, зуживати’: *[Именье]*

росширити и ***къ своему вжиточному обернути****, якъ налѣпѣй розумѣючи* (АЮЗР. I, с. 25 (1500 г.) – (Матеріали I, с. 96).

Взяти за жену – ‘женитися, одружитися, взяти шлюб’: *Сіфъ* ***взялъ*** *себѣ* ***за жену*** *сестру свою Асумъ* (Рукописный хронограф, с. 5) – (Матеріали I, с. 99); однослівний відповідник до СДС – **женитися** (Матеріали I, с. 250): *Женюсѧ, весел’є справую* (XVII ст. – Бер. Лекс. 10) – (ІСУЯ II, с. 917).

Внивечъ, внѣвецъ, внѣвечъ обертати, обернути – ‘знищити, знищувати, перетворити на, обернути на’: *Унея проклятая вынищена и* ***внивечъ обернена*** (Диариушъ берестейского игумена Афанасия Филипповича, 1646 г. // Русская историческая библиотека. Спб., 1878. – Т. IV. – С. 74); ***Въ-нивечъ обертайте*** *всѣ олтари* (Рукописный хронограф, с. 61).

Волно пустити – ‘відпустити на волю, звільнити’: *Казалъ еѣ* ***волно пустити*** (Рукописный хронограф, с. 33) – (Матеріали I, с. 112) тощо.

Проаналізовані словники історичної лексики засвідчують динаміку функціонування СДС у різні хронологічні періоди, що яскраво можна показати в поданих нижче таблицях:

СДС та **однoсл. відп.**	**ССУМ** (XIV-XV ст.)	**СлУМ** (XVI – 1-а пол. XVII ст.)	**Матеріали** (XV-XVIII ст.)	**ІСУЯ** (XIV-XVIII ст.)
шкоду дѣяти – шкодити	*о зємлана(х) которы(и) на воиноу идоу(т) а оубогы(м) людємъ по своєи зємли по сєлищо(м)* ***шкодѧ(т)*** (XV ст. ВС 27 зв.) – (ССУМ 2, с. 560)	*панє(и) моє(и) кри(в)да и* ***шкода*** *нємалая…* ***дѣєтъ*** (XVI ст. – Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9) – (СлУМ 9,	*[Орди]* ***дѣяли шкоди*** *похищеніемъ Малоросіяновъ* (Сказаніе… Т. 2, 1851. – С. 396 – XVIII ст.) – (Матеріали I, с. 241) – *Тогда тебѣ жаденъ*	*Разбойники* ***шкоду*** *великую* ***дѣютъ*** (Пелгр. Ип. Виш. 26 – XVIII ст.) – (ІСУЯ II, с. 864)

		с. 24)	*зъ насъ* ***шкодити*** *не будетъ* (Матеріали II, с. 497)	
дѣяти кривды – кривдити	*Прото єго мл҃(с)ть казалъ твоє(и) мл҃(с)ти мовити ажъ бы твоя мл҃(с)ть то намъ казалъ оправити такъ какъ бы границамъ и по(д)данымъ нашымъ* ***крывды*** *и втиски* ***нє дєяли*** (XV ст. – б.м.н., 1492-1493 *ПВФЧ*) – (ССУМ 1, с. 513)	*люди дэ(и) ихъ новоста(в)скиє вє(ли)кии* ***кри(в)ды****… по(д)даным ъ єго* ***дєють*** (XVI ст. – Красний Став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10) – (СлУМ 9, с. 24)	*Не допущаймо богатымъ убогихъ* ***кривдити*** (XVII ст. – Галятовський І. Ключъ разумѣнія. – Киев, 1659. – С. 63) – (Матеріали І, с. 384)	—
кгвалти починити – кгвалтити – ‘допускатися ґвалту над ким або чим’ (ІСУЯ II, с. 638)	—	*то все отъ мала до велика побрали,* ***кгвалты*** *белымъ головамъ статечным ъ* ***починили****, жону Васка Винника на йме Марушу…* ***зкгвалтова ли*** (XVII ст. –	*[Лотровство] много* ***кгвалтовъ****…* ***починили*** (Сказаніе… Т. 2, 1851. – С. 396) – (Матеріали II, с. 202) – *Ракочій… шляхту и людей* ***гвалтячи*** *прибрался ажъ до самого [Кракова]* (Сказаніе…	*Не надѣйсѧ на тестамент ъ. бо и тому* ***гвалтъ оучинѧтъ*** (XVII ст. – Копист. 1625) – (ІСУЯ І, с. 538) – *Геретикомъ … церкви* ***кгвалтити*** *(и сквернити) вольно*

		Житомир, 1618 АрхЮЗР 3/1, 251) – (СлУМ 7, с. 132)	Т. 1, 1848. – С. 274) – (Матеріали I, с. 172)	(XVI ст. – Антир. 857) – (ІСУЯ II, с. 638)
роздѣлъ у(в)чинити – роздєлити	*Ино тѣгали сѣ що сѣ тѣгали, а по том сѣ потокмили и* ***роздєлили*** *своє правоє отнини* (XV ст. – Сучава, 1480 *BD* I, 241) – (ССУМ 2, с. 297)	—	***Роздѣлъ*** *царства своего [Константинъ] сыномъ тромъ такій* ***учинилъ*** (XVII ст. – Захарий Копистенский. Палинодия 1621 // Русская историческая библиотека. Спб., 1878. – Т. IV. – С. 324) – (Матеріали II, с. 324)	—
справедливость у(в)чинити – усправедливляти	*И г(о)с(по)д(а)рь корол… писал до нас абыхмо того досмотрѣли и* ***справєдливость*** *тому* ***вчинили*** (XV ст. – Луцьк, 1491 *AS* I, 94) – (ССУМ 2, с. 373)	—	*Богъ есть, Который* ***усправедливляетъ:*** *кто жъ ихъ будетъ потопляти?* (XVI ст. – АП. 1576) – (Матеріали II, с. 441)	*Господаръ пишетъ до насъ, приказуючи, ижъ быхмо им неотволочную а конечную* ***справедливость*** *на обе сторонѣ…* ***вчинили***

				(XVI ст. – Арх ЮЗР, I, VI, 39, 1545) – (ІСУЯ I, с. 359)
згоду у(в)чинити – згодити (сѧ)	*и мы старцов роспытали и старцы снєм сѧ и* ***згодив сѧ*** *на одно мєсто…* (XV ст. – Ступно, 1444, *AS* I, 94) – (ССУМ 1, с. 392); зі значенням ‘домовитися (про що)’ (ССУМ 1, с. 392)	*ми(л)ка… с пасє(р)бы свыми… // зєзнали и(ж)* ***учини(ли) згоду*** *вѣчную с той то мачєхою своє(ю) по смє(р)ти ѿца своє(г) и то виш(т)ко ѡ(д) нєѣ взѧ(ли) на чи(м) и(х) право* ***згодило*** (XVI ст. – Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 1 4 зв.-5) у значенні ‘(кого, у чому, на чому) (привести до згоди) погодити, поєднати’ –	—	*На чом* ***згоду вчинили*** (XVII ст. – Прот. Полт. С. II, 1, 1671) – (ІСУЯ I, с. 359)

		(СлУМ 11, с. 156) – *На што все, што вышей поменили, пререченые особы сповне* ***згодивши*** *и зезволивши и то очевисто передъ судомъ… признавши …* (XVII ст. – Київ, 1622 *АЮЗР* II, 74) зі значенням ‘(на що) (дати згоду) згодитися, погодитися’ – (СлУМ 11, с. 157)		
раду у(в)чинити – радити	*што єстє просили насъ абыхомъ васъ пустили (до лучцька търговатъ) чєрєз бєрєстиє абы вамъ нє закажали мы хочємъ* ***ради*** *то* ***учинити*** *вамъ* (XIV ст. –	—	*Разбойники* ***учинили раду*** (Матеріали II, с. 263) – *Теперь тебѣ царю,* ***ражу*** *шукати человѣка мудрого и расторопного* (Матеріали I,	—

	б. м. н., 1341 Р 2) – (ССУМ 2, с. 492). – *мы… слюбоує …* жадного *иного пана нє искати… али єго милости кролю… помагати … и* ***радити*** (XV ст. – Коломия, 1485 *BD* II, 371-372) – (ССУМ 2, с. 285)		с. 264)	
бунты вчинити – бунтовати	—	*за которою передгрозкою теперъ Дацъ, огородникъ, пошолъ прочъ зъ села Серникъ, пану Идзиковскому, боячися збытъя пана Гулевичового, которого былъ передъ тымъ,… збилъ, за чимъ подданые* ***бунтують****, послушенства пристойног*	***Бунты вчиню на*** *єго мил. п. гетмана* (XVII ст. – Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII – XVIII в. Изд. А. и А. Савицких. – Киев, 1890. – С. 120 (1677 г.) – (Матеріали I, с. 74) – *Думитрашко хвалився ити въ Запороги и тамъ бунтовати* (Мотыжинский, с. 120 (1677 г.) – (Матеріали I,	***Бунты вчиню на*** *єго мил. п. гетмана* (XVII ст. – Арх. Мот. 120 (1677) – (ІСУЯ I, с. 154) – ***Бунтуйте*** *жъ Запорожцовъ и Дорошенка, якъ можете, абы наше намѣреніє скуткомъ сталося* (XVII ст. – Арх. Мот. 120 (1677) – (ІСУЯ I, с. 153)

		о отдавати забороняютъ… (XVII ст. – Луцьк, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 354) – (СлУМ 3, с. 95)	с. 74);	
вину давати, дати – виновати	*тогди имає(м) звати до на(с) нашє(г) мл҃ого оц҃ѣ и пріатєлѣ, пана мужила, и оучини тиєму прав(д)у б҃жїю на ти(х) оуси(х), кому иму(т) они* ***вину дати****, яко(ж) на листо(х) глєитовны(х) стои(т)* (XV ст. – Сучава, 1457, *Cost*, II, 805-810) – (ССУМ 1, с. 174) – *О владарь (!) алюбо о слоузє што и(х) панъ* ***виноуєть*** (XV ст. – ВС 32) – (ССУМ 1, с. 175)	*кнѧзь Роман Жєлєха шпикгѹєть и* ***винѹ*** *ємѹ ѡ забитє брата своєго…* ***даєть*** (XVI ст. – Петрків, 1564 AS VI, 251) – (СлУМ 4, с. 59). – *Нехай винуютъ… папежа Римского, который… на таковыхъ же символу того профанатоpовъ проклятство учинилъ!* (XVII ст. –	*[Пузовская] въ той шкодѣ своей* ***дала вину*** *паней Вачильевой Вербской* (Акты копных судов // Иванишев Н. О древних сельських общинах в Юго-Западной России. Приложения. Киев, 1863. – С. 64) – (Матеріали I, с. 101) – *Позвала позвы кгродскими п. Дахна,* ***винуючи*** *его в томъ, ижъ онъ…* (XVI ст. – Кн. Луцк. 1571, л. 382) – (Матеріали I,	*Короля єго милость и пановъ радъ* ***виновати*** *не можете* (Ак. ЗР. IV, 272, 1608) – (ІСУЯ I, с. 253);

		Київ, 1621 Коп. Пал. 736) – (СлУМ 4, с. 68).	с. 101-102)	

Дієслівні компоненти СДС у досліджуваних словниках мають розлогу характеристику, наводяться з великою кількістю іменних компонентів, що свідчить про їх активну вживаність. Іменникові компоненти СДС також можуть мати різні значення: **дати вину** (кому), де іменник фіксується у словниках зі значенням ʻпровинаʼ або ʻкомпенсація провиниʼ, проте нас цікавлять СДС, які утворюються з першим значенням ‘звинуватити (кого)’.

У більшості випадків словники XIV – XVIII ст. засвідчують паралельно СДС та однослівні відповідники до них або ж повністю замінють їх однослівними еквівалентами. Загалом СДС та їх однослівні відповідники в досліджуваних лексикографічних працях представлені досить повно, проте у ССУМ зафіксовано меншу кількість як СДС (що вважаються фразеологізмами), так і однослівних еквівалентів до них (деякі сполуки не завжди підкріплені ілюстраціями). Отже, у своєму історичному розвитку протягом XIV – XVIII ст. СДС або зберігають свій цілісний вигляд без істотних змін у формі та змісті, або ж трансформуються в однослівні відповідники, зрідка – втрачаються.

Частину розглянутих нами СДС пам’ятки XIV ст. ще не фіксують; ці конструкції засвідчено з моменту запозичення нових іменникових компонентів сполуки. У проаналізованих словниках біля вокабул наведено іншомовні слова, що вказують на джерело запозичення – польську, старопольську, чеську чи інші мови. У Матеріалах такі дані представлені найширше. Ці запозичення стосуються іменникових компонентів СДС (***вазнь***, ***взменка***, ***похвалка***, ***кгвалт***) і засвідчують той факт, що особливо інтенсивно полонізми починають проникати у

практику ведення ділових документів українськими писарями з XVII ст. Загалом до словників історичної лексики вводять усі іншомовні слова (загальні та власні назви), які трапляються в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. і є складовою частиною лексичного фонду писемно-літературної мови того часу [11, с. 12]. Важливо також наголосити, що не завжди легко встановити джерело запозичення: у цих випадках наведено найімовірніші іншомовні паралелі. Якщо іншомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подано відповідник мови-посередника (**фундувати** – стп. fundować, лат. fundare). Іншомовне походження вказано не тільки при основному слові, а й при всіх однокореневих утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*апелювати, аппеляція, диспутъ, диспутация*) [12, с. 9].

СДС в історії української літературної мови є стійким, тривалим, регулярним та активним явищем. Стійкість СДС визначається певним ступенем пов'язності компонентів (середнім між ФО і вільним словосполученням). Ці одиниці зафіксовано від давньоукраїнського періоду до наших днів, при цьому засвідчено збереження їхніх основних властивостей у семантичному та структурному планах, усталеність лексичного складу та граматичної форми; СДС не руйнуються і не зникають, проте зазнають трансформацій в однослівні еквіваленти. Щодо регулярності, то можна сказати, що в певні періоди свого розвитку СДС є систематичним явищем, хоча їх активність різна в досліджувані часові проміжки. Проаналізовані матеріали переконують і в тому, що СДС уживалися в різних стилях та жанрах української мови. Щодо активності, то СДС є мовним утворенням, яке розвивається, але залежно від різних законів мови цей ужиток є більш або менш постійним. Наприклад, зазнаючи впливу закону економії мовних ресурсів, СДС активніше замінюються однослівними дієслівними відповідниками; вони наповнюють активний словник людей у різні періоди існування мови, тобто цими

сполуками практично послуговуються і в наш час в усній та писемній мові: *утнути жарт – пожартувати*, *дати хронологізацію – хронологізувати*, *робити збитки – збиткувати*, *подати інформацію – проінформувати*, *дати* (*поставити*) *запитання – запитати* тощо.

Отже, проаналізовані словники історичної лексики повно представляють СДС у різних частинах словникових статей, зокрема як вокабул та частини контекстів, що загалом свідчить про активне вживання цих сполук у пам'ятках різних стилів і жанрів XIV – XVIII ст. Звернення до розгляданих лексикографічних праць є дуже важливим для встановлення значень СДС, зафіксованих зокрема в ділових пам'ятках кінця XVI – XVII ст. Ці словники є цінними і для сучасних історико-семантичних досліджень; вони корисні і для вироблення принципів аналізу СДС в історії української літературної мови. Загалом проаналізовані лексикографічні джерела дають підстави стверджувати, що з огляду на часові, просторові та стилістичні параметри СДС потрібно розглядати як цілісні мовні одиниці.

1. Гринчишин Д.Г. Історичний словник / Д.Г. Гринчишин // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.Б. Бажана, 2000. – С. 214-215.

2. Гринчишин Д.Г. Передмова / Д.Г. Гринчишин // Словник української мови XVI –першої половини XVII ст.: Список використаних джерел. – Львів, 1994. – С. 3-5.

3. Денисюк В.В. Стійкі сполуки в українській діловій писемності XVII ст. (на матеріалі Актів Бориспільського міського уряду) / В.В. Денисюк // Науковий часопис Національного педагогічного Університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології: [зб. наук. праць]. – Вип. 2. – К.: НАУ, 2006. – С. 91-96.

4. Денисюк В. Фразеологізми із семантичним центром *рука* в українській мові XVI – першої половини XVII ст. / В. Денисюк // Українська історична та діалектна лексика : [зб. наукових праць]. – Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 181-190.

5. Денисюк В.В. Темпоральна фразеологія української ділової мови XVII – XVIII ст. (на матеріалі актів Переяславського полку) / В.В. Денисюк // Лінгвістика: [зб. наук. праць]. – № 3. – Луганськ: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2008. – С. 23-31.

6. Івченко А. Українська книжна фразеологія XVI –XVII ст. у дзеркалі народного мовлення / А. Івченко // Українська історична та діалектна лексика: [зб. наукових праць]. – Вип. 5. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 173-180.

7. Капась-Романюк М.М. Стійкі дієслівні сполуки як об'єкт лінгвістичного дослідження у проекції на історію української літературної мови / М.М. Капась-Романюк // Лінгвістичні студії: [зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Випуск 17. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 101-107.

8. Капась-Романюк М.М. Принципи аналізу стійких дієслівних сполук як історико-лінгвістичного явища / М.М. Капась-Романюк // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: [зб. наук. праць]. – Вип. 20. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2010. – С. 70-87

9. Німчук В.В. Є. Тимченко – основоположник української наукової історичної лексикографії / В.В. Німчук // Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-XX; Нью-Йорк: [б. в.]. – 2002. – [Кн. 1]. – С. 5-13.

10. Осташ Р. Порівняльна характеристика картотеки "Історичного словника українського язика" і картотеки "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." / Р. Осташ // Українська історична та діалектна лексика: [зб. наук. праць / за ред. Д. Гринчишина]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – С. 133-137.

11. Принципи побудови словника староукраїнської мови XIV – XV ст. / Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький // Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1. – С. 9-16.

12. Принципи побудови словника української мови XVI – першої половини XVII ст. / Д.Г. Гринчишин та ін. // Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол : Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 1. – Львів, 1994. – С. 4-15.

13. Українська історична та діалектна лексика: [зб. наук. праць / за ред. Д. Гринчишина]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 231 с.

14. Черевко І.В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI – XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "українська мова" / І.В. Черевко. – Львів, 2006. – 18 с.

Список умовних скорочень назв джерел

ІСУЯ – Історичний словник українського язика / під. ред. Є. Тимченка; уклад.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – Х.; К.: Укр. рад. енцикл. – 1932. – Т. 1: А-Ж. – 948 с.

Матеріали I – Тимченко Є.К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-ХХ; Нью-Йорк: [б. в.]. – 2002. – [Кн. 1.]. – 512 с. – (Пам'ятки української мови) (Серія словників).

Матеріали II – Тимченко Є.К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVII ст.: [у 2 кн.] / підгот. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – К.: Літопис-ХХ; Нью-Йорк: [б. в.]. – 2002. – [Кн. 2.]. – 512 с. - (Пам'ятки української мови) (Серія словників).

СлУМ 2 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 2. – Львів, 1994. – 151 с.

СлУМ 3 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 251 с.

СлУМ 4 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 4. – Львів, 1997. – 259 с.

СлУМ 5 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 5. – Львів, 1998. – 257 с.

СлУМ 6 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 6. – Львів, 1999. – 255 с.

СлУМ 7 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 7. – Львів, 2000. – 255 с.

СлУМ 9 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 9. – Львів, 2002. – 252 с.

СлУМ 11 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: [у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 11. – Львів, 2004. – 255 с.

ССУМ 1 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 1 (А-М). – 632 с.

ССУМ 2 – Словник староукраїнської мови XIV – XVII ст.: у 2 т. / [редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 2 (Н-Ѻ). – 590 с.

Капанайко І.Я., асп.

ФЕНОМЕН МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІКАЦІЙ І.ФРАНКА В ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

У статті розглянуто міркування І. Франка про мову на шпальтах польських періодичних видань. На матеріалі газетних статей та заміток, перекладених українською мовою, показано чітку позицію публіциста щодо функціонування мови. Проаналізовано ряд мовних проблем кінця XIX ст., розкрито їх суть та роль у розвитку української мови.

Ключові слова: періодика, культура, інтелігенція, рівноправність, мовна ситуація.

In this article are examined the I. Franko's reasonings according to the language on the columns of the Polish periodicals. On materials of the newspaper articles and notes, translated into Ukrainian, is shown clear position of publicist in

relation to the language's functions. A number of language issues at the end of nineteenth century has analyzed and reveals their influence in the Ukrainian language.

Keywords: periodicals, culture, intelligentsia, equality of rights, linguistic situation.

В статье рассмотрено рассуждение И. Франко о языке на колонках польских периодически. На материале газетных статей и заметок, переведенных на украинский язык, показана четкая позиция публициста относительно функционования язика. Проанализирован ряд языковых проблем конца XIX века, раскрыта их суть и роль в развитии украинского языка.

Ключевые слова: периодика, культура, интеллигенция, равноправие, языковая ситуация.

І. Франко ставив дуже високі вимоги перед тим, хто береться говорити про мову: він зобов'язаний знати її "часові й місцеві переміни", "еволюцію її звуків, флексії та синтакси" [6, с. 244]. "Лінгвіст повинен мати виважену позицію щодо взаємин національного та інтернаціонального, насамперед,коли йдеться про наукову термінологію, мусить враховувати особливості розвитку жанрово-стильових різновидів національної мови тощо" [4, с. 30]. Прекрасною реалізацією таких вимог є підхід І. Франка до мовних явищ, їх глибокий аналіз, потужної сили його мовна практика.

Публікації письменника на шпальтах польських часописів про розвиток української мови є настільки значними та важливими у процесі становлення літературної мови, що й до тепер не отримали повної характеристики й оцінки в науці. Щоправда, є дослідники творчості письменника (М. Мороз [3], М. Косів [2]), які звернули увагу на польськомовну спадщину письменника. У монографії Г. Вервеса [1], який вивчав діяльність письменника у польських журналах, активний контакт із "Krajem" проаналізовано досить маргінально.

О. Сербенська [4] у своєму дослідженні розкрила феномен письменника у журналістиці та з'ясувала цінність його праці у польській періодиці, відзначила майстерне вміння І. Франка знайомити європейську суспільність з наболілими проблемами суспільно-політичного життя Галичини. Зрештою зроблено загальний огляд питання співпраці письменника з польськомовною пресою. Однак зазначені вище дослідники опустили мовознавчий аспект у публіцистичній спадщині І. Франка, адже плідна праця Каменяра на ниві лінгвістики вимагає ретельного аналізу. У цьому й полягає **новизна** та **актуальність** нашої роботи.

Основним **завданням** є з'ясування принципів утвердження української літературної мови крізь Франкове осмислення на шпальтах польськомовних видань. Тому поставлено **мету** – проаналізувати проблеми розвитку української мови на матеріалі публікацій кінця XIX ст. та визначити їх роль у збереженні єдності українського народу. **Об'єктом** дослідження є статті та короткі замітки І. Франка з мовознавчої тематики в польській пресі.

Мовний феномен І. Франка, енергетика його писемного та живого слова очевидні, але тлумачення такого явища потребує всебічного підходу, особливо в час, коли до письменника прийшло усвідомлення, що його "слух отворений на голоси духів", коли "світ духів" для нього виявився природним [4, с. 68].

Ще на світанку своєї співпраці з польською періодикою, у 1883 р., в газеті "Ziarno" І. Франко опублікував статтю "O czem i jak należy pisać dla ludu". Тут український публіцист висловлює концептуальні думки стосовно мови та її розвитку, які становлять підґрунтя його лінгвістичних принципів. Над різними "питаннями язиковими", як сам І.Франко про це писав, йому доводилося багато розмірковувати [6, с. 245]. Природне чуття живої, чистої народної мови, яке змалечку було в нього сильно розвите, дар "ословеснювати" все, що торкалося його вуха, на чому відпочивало зацікавлене око, генетична здатність

фіксувати в пам’яті спосіб мовлення рідних, знайомих, подивляти гарну бесіду, а ще праця впродовж усього свідомого життя над збиранням лексичного та фразеологічного матеріалу, багатьох інших творів усної словесності – усе це, зміцнене енциклопедичними знаннями з гуманітарних і природничих наук, підсилене ґрунтовною лінгвістичною освітою, практичним знанням багатьох мов та історією їхнього розвою, дало І. Франкові міцну основу для витворення цілісної концепції Слова, розуміння особливостей розвитку та функціонування рідної мови, яку вважав атрибутом людської сутності і складовою частиною її етики [4, с. 28]. Таким чином, цілком логічною й справді фундаментальною у польськомовній статті письменника є засада – "що повинно служити народу, передусім, має бути для нього зрозумілим, повинно використовувати його власну мову" [11, с. 49]. Далі письменник з попередньої засади будує наступну, і так продовжує, приводячи читача до осмислення важливих мовних категорій. І. Франко, використовуючи такий своєрідний метод, не просто аналізує поставлені питання, а намагається побачити їх глибоку суть у міжмовній культурній взаємодії. Тому, розвиваючи вже народжену засаду, пише: "…[використовувати – І.К.] часто навіть його [народу – І.К.] діалект або жаргон, – звідси й пішла в наш вік ця незмірна децентралізація мовних форм, в які зодягалася думка та наука, – звідси й поява такої кількості нової літератури в мовах малих народів, відомих, але цілком забутих, звідси вивчення всіх дрібних відтінків та місцевих різновидів мови та етнографії якоїсь нації…. Малі мови та наріччя виходять на зовні з довгого забуття, домагаючись і для себе рівноправності серед більш вироблених державних мов – на духовному рівні це те саме явище, що бачимо на суспільному та економічному" [11, с. 49].

І. Франко-енциклопедист розглядав мову в тісному зв’язку з мисленням, духовним світом людини, вважав мову динамічною дійовою силою, здатною стимулювати процес пізнання дійсності, бути могутнім засобом її інтерпретації.

"Виражаючи якісь думки в певній мові, ще не обов’язково будемо зрозумілими для народу, який розмовляє цією мовою. Потреба вміти пристосуватися до розумінь, уявлень і способу мислення цього народу, – потреба сформувати загальнолюдські думки в якусь спеціальну, доступну та своєрідну форму для цього народу, так як музикант може певну арію, не змінюючи її системи, а проводячи з однієї тонації в іншу, споріднену" [11, с. 49]. Таке трактування мови як самої сутності людини, як явища найбільш людського, яке пов’язане з "духом", "душею народу", духовністю, з тими духовними пластами, які накладають на людину очевидно певні устої в сім’ї, система виховання, середовище, соціально-економічний устрій – це ще одна мовна засада великого Каменяра. Зв'язок народу та його мови згодом письменник досліджував практично все своє життя. Однак зародження цих ідей спостерігаємо на шпальтах не вельми значної у його публіцистичній діяльності газети "Ziarno". Ці перли-думки І. Франко пізніше посіє й у своїх наукових працях.

Беручи за основу проаналізовані твердження І. Франка у часописі "Ziarno", цілком зрозумілою виявиться його боротьба за утвердження прав української мови як окремої одиниці у світі інших мов. Тут письменник зосередив свою увагу не просто на явищі загального мовного розвитку, а, швидше за все, він повільно підходив до пояснення феномену української мови. Таким чином, вважаємо статтю "O czem i jak należy pisać dla ludu" важливою ланкою у розкритті майбутніх цілей письменника.

Не менш цікавою для визначеня лінгвістичних теорій І. Франка є публікація "Filolog z Kulparkowa", надрукована в часописі "Kurjer Lwowski". Тут письменник висловлює низку поглядів через аналіз праці І. Гумецького "Секрет погодження наріч руської мови". З усією майстерністю публіциста він детально передає основні моменти цього дослідження, справедливо оцінюючи таку роботу. Отже, мета праці – "визначити значення мови та наріччя і практично показати в

цілком задовільний спосіб і однаково категорично, в чому власне різниця між першим та другим" [8, с. 5]. Окресливши поставлене завдання, автор, як пише І. Франко, "приступив до точного критичного (!) аналізу всіх головних наріч, навіть місцевих говірок живої руської мови" [8, с. 5]. Внаслідок цього на сторінках дослідження знаходимо "прозові уривки та вірші в наріччях великоруському, малоруському і білоруському, далі в говорах новоградському і лемківському, окрім того численні зразки як великоруського, так і малоруського говору, а саме московського, володимирського, рязанського, галицького, українського, поліського, підляського і. т.д., та навіть приклади місцевих говорів, нпр., вяцького, архангельського, вологодського, сибірського, якутського й камчатського" [8, с. 5].

Хоча й "зарахування мов ескімосів, неремізів, вотяків і якутів до говорів руської мови можна вважати має підозріле обґрунтування", І. Гумецький "найповажніше в світі говорить про руську мову, яка "гримить своїм енергійним словом в безмежному просторі вздовж і впоперек" [8, с. 5]. Автор, котрий дослідив якуцький і архангельський говори та відкрив таємницю, "що не приходила до думки жодному з його попередників", попри це не володіючи "ні малоруською, ні великоруською мовами", "пише архікомічною мішаниною, якій чужі найпростіші привила стилю та синтаксису" – це також один із його секретів, такий висновок І. Франка: чи то іронічний, чи категоричний, але однозначно, скажемо наперед, обґрунтований.

Виступає дослідник українських наріч й проти "однієї з ран нашої нещасної цивілізації". І. Франко пояснює: та "рана" – це "настільки огидне іноземне лихослів'я", тут йдеться про видалення з вжитку латинських слів, "адже – за словами І. Гумецького – кожна нова ідея, яка появилася в наш час, особливо в науці, повинна мати також грецьку та латинську назви, так ніби-то наші живі мови не є повними і потрібно їх доповнювати словами мертвих мов […] На Русі латина – є п’ятим колом до воза. У європейців принаймні ціла історія –

латина, та література їхня – латина, і костел – латина […] Що ж таке латина? Безформна купа поганського забобону, яка обертається навколо республіканської осі, де одним полюсом є один Брут, перший царевбивця, а другим полюсом є другий Брут, другий царевбивця. І ту ніби поганську науку закладено у фундамент освіти християнських народів" [8, с. 5].

Попередньо ми зазначили обґрунтованість тверджень І. Франка, адже детально опрацювавши дослідження І. Гумецького, публіцист наводить очевидні факти (у кінці статті робить висновок): "Нема що й більше говорити. Нема що й навіть згадувати про те, що п. Гумецький, котрий так боїться "іноземного лихослів'я" та латини, в своїй праці на чотирьох друкованих сторінках вжив 46 іноземних виразів, переважно латинських та грецьких" [8, с. 5]. Таким чином І. Франко зазначає, що "секрет Гумецького про погодження української мови" досить дивний та недостатньо досліджений. Загалом, ретельний підхід письменника до аналізу фактів, поставив під сумнів І. Гумецького як вченого, а його працю як наукову цінність. Хоча й не варто нехтувати такою роботою, адже спроба вивчити говори, навіть не до кінця правильна і достовірна, допоможе уникнути подальших помилок в розвитку цієї справи.

Важливим кроком для розвитку української мови було забезпечення шкіл добрими для того часу підручниками української мови та літератури. І. Франко висвітлює такий важливий факт у житті українців, пишучи про "Граматику руського язика для шкіл середніх" О. Огоновського на шпальтах газети "Kurjer Lwowski": "Власне вийшла з друку коштами краєвого фонду книжка надзвичайно потрібна та очікувана для середніх шкіл східної Галичини, де руська мова є, будь то обов'язковим, чи надобов'язковим, предметом викладання" [9, с. 5].

Чому ж власне граматику О. Огоновського І. Франко так високо оцінив? Аналізуючи матеріал, поданий у цій праці, український публіцист пояснює польському читачеві: "…др. Огоновський стоїть на ґрунті прокладеному монументальними

працями Міклошича, приймаючи в головних нарисах ті результати й погляди, яких дотримувався віденський вчений" [9, с. 5]. Йдеться про ідею самобутності української мови, намагання галицьких українців оперти свою літературну мову на народну основу. І. Франко зазначає, що огляд такої цінної роботи повинен міститися у спеціальному фаховому виданні. Зрозуміло, що подану письменником інформацію складно назвати рецензією, це, швидше за все, замітка про появу шкільного підручника, однак, підкреслимо, на шпальтах польської газети. Що більше, у своїх рекомендаціях в листі до Елізи Ожешко від 31 березня 1886 р. – що читати з української історії та україністики загалом, йдеться, зокрема, і про українську граматику. Каменяр звертає увагу польської письменниці (підкреслення наші – І.К.) на "Studien aus dem Gebiete der ruthenische Sprache" О. Огоновського, а шкільну граматику Осадці І. Франко обіцяє вислати, цитуємо дослівно: "Щодо граматики нашої мови, то раджу Вам, коли читаєте по-німецьки, спровадити собі згадану вже книжку Огоновського "Studien", а коли ні, то нашу шкільну граматику Осадці, котру на жадання можу Вам вистарати" [7, с. 47].

Надрукована рецензія публіциста на "Граматику руського язика для шкіл середніх" доводить намагання українських науковців виправити складну мовну ситуацію, адже "…виклад матеріалу граматики є змістовним і цілісним, мова чиста народна, термінологія утворена відповідно до найкращих взірців. Головною перевагою граматики др. Огоновського є велика рясність прикладів, поданих як ілюстрація до кожного граматичного правила. З особливою старанністю опрацьована частина про руський синтаксис, звичайно занедбаний в дотеперішніх граматиках" [9, с. 5]. Хоча загальна цінність граматики О. Огоновського вже досліджена та вивчена, однак погляд І. Франка на працю учня Ф. Міклошича лише доповнює картину аналізу цієї роботи та розкриває значимість такого дослідження в той час.

Підкреслимо знову: І. Франко як великий український державник і соборник постійно дбав про розвиток української мови, науки про неї та її місця в школі і суспільно-громадському та політичному житті в Україні (не лише в Галичині). Він палко і відповідально підтримував усі починання в цій царині як учений, письменник і відданий українець. Діяльність Каменяра в польській пресі – це зародження демократичної думки поза межами України, тому так важливо було, аби ця думка сприяла розвитку української культури та мови зокрема. Зрештою в той час кожна суспільна подія безпосередньо чи віддалено стосувалася й мовного питання, а без вирішення цієї проблеми гальмувалися перспективи української науки. Вивчаючи та аналізуючи публіцистичний матеріал І. Франка, надрукований в польській періодиці, простежуємо не просто викриття мовних проблем чи огляд подій щодо становлення української мови. Але на шпальтах іноземної преси письменник намагається дослідити феномен мови та, як провідник нації, визначити значимість української мови. Завдяки журналістській майстерності йому вдається розробити своєрідний план подолання україномовної занедбаності та відродження культурно-мовного процесу через пробудження зацікавленості до всього національного як інтелігенції, науковців, так і простого народу.

І. Франко, користуючись підтримкою польської, в багатьох випадках на той час преси демократичної, висловлює низку поглядів, які, вважаємо, розкривають сутність його лінгвістичних ідей.

Каменяр вірив, що суспільний розвиток може відбуватися лише за умови повноцінного функціонування мови, тобто, все, що повинно служити народу, має бути для нього зрозумілим; доступним мовою, яку сприймає серце, – батьківською. Якщо виховання, навчання, праця, та й зрештою наука, співіснують з мовними процесами, то україномовний прогрес неминучий, тому в одній із своїх статей в газеті "Przegląd społeczny" І. Франко зазначає: "не пишучи зовсім рідною мовою,

не матимемо наукової літератури в українській мові" [10, с. 180]. Ці очевидні факти мав сміливість критикувати письменник в іноземному осередку, викриваючи складне культурне становище земляків, яке не менш залежало й від ставлення самих українців до проблеми. Можливо, така ситуація склалася через страх зробити рішучий крок до утвердження своїх національних прав або народну пасивність, і, що гірше, незнання, яке підсилювала влада. І. Франко чудово знав українців, їх характер, тому мав право писати правду про свій народ. Отже, зрозуміло одне – не тільки одні іноземні кривдники оточували українське суспільство, боротьбу потрібно починати із "пробудження" національної свідомості, "зламання духу" вважав письменник істинною згубою для української мови.

Досліджуючи мовні процеси, Каменяр дійшов і до аналізу ментальності народу, звичайно не використовуючи цей термін в той час, але окреслив його значення, вказуючи шлях до розуміння такого поняття: "Потреба вміти пристосуватися до розумінь, уявлень і способу мислення цього народу, – потреба сформувати загальнолюдські думки в якусь спеціальну, доступну та своєрідну форму для цього народу, так як музикант грає певну арію, не змінюючи її системи, а проводячи з однієї тонації в іншу, споріднену" [11, с. 50]. Не достатньо лише володіти мовою, важливо збагнути її дух. "Тілько вглубляючи ся в духа мови (підкреслення наші – І.К.) ми можемо вияснити собі процес естетичної уяви" [5, с. 65], пише І. Франко згодом у трактаті "Із секретів поетичної творчості" (1913 р.), вже висловлюючи там свої ґрунтовно досліджені погляди та ідеї. Як розумів І. Франко поняття "духа мови"? А це пояснюється лише тим, що мова (те й доводив у своїх працях дослідник) – це жива струна народу, яка вбирає в себе усі його частинки. Лише осягнувши мовний світ нації, можна оцінити проблеми та перспективи її розвитку. З цього видно, що великий мислитель своїми вченнями випередив час і дав поштовх до подальшого розуміння прийдешнім поколінням. Вчений завжди намагався внормувати процес становлення української мови; розкрити

сутність мовних явищ, у яких слово – первинна ланка. Чи не тому дослідження письменника були "приховані" у свій період? Та й чи належно вони оцінені в наш час…?

Отже, віддаючи належне мовознавчим поглядам І. Франка, в яких відображена орієнтація письменника на загальнолюдське, мусимо визнати, що все в українського публіциста пронизане розумінням сутності людини, в усьому – велика увага до мови. Навіть у коротких, анотаційного характеру текстах він умів виявити особливості мовного процесу, оцінити факти, які стосуються розвитку української мови. В тім заслуга Каменяра беззаперечна. Польська трибуна виявилася для нього чудовим діяльним полем для утвердження своїх патріотично-лінгвістичних міркувань. Тому подальший аналіз цих тверджень І. Франка на матеріалі польських часописів, тут йдеться про полеміку щодо унормування правописної системи, допоможе скласти повну картину тогочасної мовної ситуації та покаже шляхи її вирішення. Адже його чіткі позиції в трактуванні багатьох положень, що стосуються цього важливого для життя українського народу питання, мають велике значення й у сучасному національно-культурному процесі

1. Вервес Г. Іван Франко і питання польсько-українських літературно-громадських взаємин 70-90-х рр. XIX ст. – К., 1959. – 366 с.

2. Косів М. Співробітництво І.Франка в газеті "Kurjer Lwowski" // Збірник робіт аспірантів ЛДУ. – Львів, 1963. – С. 89-98.

3. Мороз М. До питання атрибуції творів І.Франка в газеті "Kurjer Lwowski" // Питання текстології. Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 188-216.

4. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка. – Л., 2006. – 371 с.

5. Франко І. Із секретів поетичної творчості // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 31. – С. 65.

6. Франко І. "Україна", науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 37. – С. 242 – 248.

7. Лист І.Франка до Е.Ожешко // Іван Франко. Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах. – К., 1986. – Т. 49. – С. 47.

8. Filolog z Kulparkowa // Kurjer Lwowski. – 1888. – № 3, 10. VI. – S. 5.

9. Hramatyka ruskoho jazyka dla szkił serednych, napysaw dr. Omelan Ohonowskij // Kurjer Lwowski. – 1889. – № 3, 30. V. – S. 5.

10. Przegląd spraw krajowych za miesiąc styczeń 1887 // Przegląd społeczny – 1887 – № 2 – t. 3 – S. 180.

11. O czem i jak należy pisać dla ludu // Ziarno – 1883 – № 5, 27. I – S. 49-50.

В.Б. Галас, студ.

"ГРАММАТИКА РУСЬКОГО ЯЗЫКА" І. ГАРАЙДИ І ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

На основі архівних матеріалів простежується участь закарпатських інтелігентів українського етнічного спрямування у виданнях "Подкарпатського общества наук" (1941—1944 рр.), з'ясовуються обставини, які спричинили появу їх творів у правописному оформленні І. Гарайди.

Ключові слова: історія українського мовознавства, закарпатські українці, етнічне самоствердження, граматика, "Подкарпатське общество наук", "Литературна недѣля".

On the basis of the archival materials participation of the Transcarpathian intellectuals of the Ukrainian ethnic orientation in the publications of "Podkarpatskoye Obshchestvo Nauk" (1941—1944 yrs.) are retraced. The circumstances that caused of their works' appearance according to Harayda's orthography are clarified.

Key words: history of Ukrainian linguistics, Transcarpathian Ukrainians, ethnic self-affirmation, Podkarpatskoye Obshchestvo Nauk, Lyteraturna Nedilya.

На основании архивных материалов исследуется участие закарпатских интеллигентов украинской этнической направленности в изданиях "Подкарпатского общества наук" (1941—1944 гг.), выясняются обстоятельства, послужившие причиной появления их произведений в правописном оформлении И. Гарайды.

Ключевые слова: история украинского языкознания, закарпатские украинцы, этническое самоутверждение, грамматика, "Подкарпатское общество наук", "Литературна недѣля".

В історії українського мовознавства дотепер існують проблеми, які потребують вивчення, оскільки раніше вони були недостатньо відомими, а в науковій літературі про них подавалися суперечливі факти, тому й набули неоднозначних оцінок. Сучасники мало знають про життя закарпатських українців, дії котрих були спрямовані на те, щоб убезпечити себе і своїх нащадків від національного виродження, щоб зберегти свою рідну мову, традиції освіти, культури. Актуальність нашого дослідження полягає в об’єктивному висвітленні діяльності "Подкарпатського общества наук" (ПОН) (1940-1944 рр.), яке заручилося підтримкою угорського уряду за згодою центрального керівництва в Ужгороді.

Об’єктом дослідження стали твори співробітників ПОН: "Грамматика руського языка" [5] І. Гарайди, публікації різних авторів у "Литературній недѣлі"(друковане видання ПОН) і епістолярна спадщина О. Балецького та І. Гарайди. Предметом дослідження – правописно-мовні оформлення та зміст видань ПОН, а також листів О. Балецького до К. Галаса. Мета дослідження — засвідчити відсутність підтримки граматики І. Гарайди багатьма авторами видань ПОН; висвітлити їх діяльність, спрямовану на всеукраїнське єднання на противагу угроруській окремішності. Основні завдання – зіставити особливості правопису І. Гарайди з особливостями правопису листів О. Балецького до К. Галаса, довести, що участь обох у

виданнях ПОН — вимушений компромісний крок в умовах угорської окупації, який засвідчив змагання закарпатців за утвердження своїх українських національних почуттів.

Поширену в радянський час тезу про цілком реакційну, угодовську діяльність товариства варто рішуче відкинути. Потребує перегляду занадто критичне ставлення до засад мовного оформлення численних видань цього товариства, оскільки демократичного вибору тоді не було. У той час поставала дилема: або робити щось на користь рідного народу, нехай і в орфографічно застарілій і недосконалій формі, або залишити простір рідної мови зовсім не захищеним від мадяризації.

Під егідою товариства планувалося видання книжок, журналів, газет для руського (закарпатоукраїнського) населення в обсязі, встановленому урядом Угорщини. ПОН було зацікавлене сприяти розвиткові культури й мови русинів-українців, одночасно вгамувати настрої незадоволення й обурення на тлі тих здобутків, які місцеве населення вже мало у так званий чехословацький період (1918-1939 рр). Цю справу уряд планував налагодити так, щоб національне самоусвідомлення закарпатців не розвивалося в напрямку до всеукраїнського єднання, бо це в майбутньому означало остаточну втрату закарпатоукраїнських земель для Угорщини, яка нарощувала свою силу як імперіалістична держава. Відомо, що угорський режим Горті (Хорті) активно виступав на боці гітлерівської Німеччини, котра не сповідувала принципів братолюбства і взаємоповаги народів.

Оскільки план угорського уряду щодо закарпатських українців передбачав видання різної літератури з далекосяжною метою, то виникла нагальна потреба у відповідному мовному оформленні таких видань. До вирішення граматичних і правописних питань було залучено добре знаного у фахових колах філолога І. Гарайду. Саме він мав теоретично обґрунтувати вимоги до усної і писемної руської, тобто закарпатоукраїнської, мови.

Перебуваючи під неабияким зовнішнім тиском, передусім політичного характеру, І. Гарайда, як згодом стало відомо, змушений був відмовитися від первісного свого наміру видати граматику за таким правописом, у якому б переважали написання за фонетичним принципом. Підготовлену до друку граматику довелося переробляти. Так, колега І. Гарайди, колишній доцент Ужгородського університету, активний співпрацівник ПОН М. Лелекач засвідчив, що завершений набір було "розсипано" за особистою вказівкою реґентського комісара Підкарпаття М. Козми, зокрема через неврахування його вимоги зберегти графему **ъ** [8] після графеми на позначення приголосних у кінці слів. За таких умов 1941 року з'являється друком "Грамматика руського языка" І. Гарайди.

Граматика починається з вітального слова професора-історика А. Годинки, голови ПОН, котрий таку високу посаду обіймав лише тому, що мав найбільшу довіру угорської влади. Як "труженик народовецькой думки" А. Годинка привітав перше видання Общества, метою якого стали розвиток і вдосконалення культури, мови народу. А. Годинка висловив офіційну позицію Будапешта, що "руський" народ душевно зіллється з "мадярскимъ" [7, с. 4].

Друга передмова "Вступне слово"(с. 5-8) належить самому авторові, І. Гарайді, який, згадуючи використовувані на Закарпатті граматики від А. Коцака до І. Панькевича, визначає мету своєї праці: "Наше стремленя не было иншое, якъ установити сталѣ и всѣми однако уживанѣ граматичнѣ форми народного языка, чтобы такымъ способомъ могли выдаватися книжки и новонки для народа найлегше понятным языком". Він стверджує, що видані для широкого загалу книжки на підставі попередніх граматик "были для народа менше-больше тяжко зрозумѣлѣ и не въ сылѣ приспѣти до культурного поднесеня народа", і про всяк випадок застерігає: "И такъ ся грамматика служить чисто практичнимъ цѣлямъ, выключивши всякого рода политику"[5, с. 6–7].

Свої вихідні правописні принципи І. Гарайда вважає компромісними: "…де только можливо было, старалися мы придержоватися етимологіи, головно въ корняхъ, а только въ окончаніяхъ перейти на фонетику". І ще раз наголошує: "нашимъ стараньемъ было подати грамматику того живого языка, на которомъ у насъ въ практицѣ каждый говорить и котрый языкъ може быти связуючимъ звеномъ межи всѣми членами нашого народа безъ выимковъ" [5, с. 7].

І. Гарайда, незмінний директор "Подкарпатського общества наук", головний редактор усіх видань цього товариства, у жодній праці не проголошував свого неприйняття української національної самоідентифікації корінних мешканців Закарпаття. Навпаки, він намагався залучати до активної співпраці з ПОН тих, хто відчував себе прибічником українського мовного майбутнього для закарпатців. Авторами у впливовому журналі ПОН "Литературна недѣля" були О. Балецький, К. Галас, Й. Архій, Ю. Керекеш, В. Маркуш (згодом Маркусь), О. Маркуш, Л. Дем'ян, Ф. Потушняк, А. Грицак та ін., які національно визначилися ще до участі у виданнях ПОН і своєю співпрацею із цим товариством не прагнули засвідчувати своє намагання культивувати окрему мову для закарпатців – русинську. Показовим є те, що І. Гарайда підтримував дружні ділові зв'язки з І. Панькевичем, про це свідчать два листи І. Гарайди до І. Панькевича 15.06.1941 р. та 08.11.1942 р., опубліковані Й. Дзендзелівським [8, с. 39-40].

Оскільки видання ПОН стали справжньою бібліографічною рідкістю, назріла потреба наблизити їх до сучасного читача передусім через важливість їх змістового наповнення. Для об'єктивного оцінювання цих видань потрібно зрозуміти ті обставини, які спричинили в 40-х роках XX ст. публікації наукових праць, художніх і публіцистичних текстів за правописними вимогами, характерними для середини XIX ст. Зрозумівши непросте становище української мови на Закарпатті під час режиму Горті, кожен уважний читач видань ПОН збагне,

де в правописі вимушені випади на догоду урядовим наглядачам, а де чисте зерно української мови.

Деякі сучасні дослідники і пропагандисти новітнього русинства прагнуть знівелювати все, що було надруковано за сприянням ПОН і за правописними настановами І. Гарайди, та окреслити їх як явища, котрі варто протиставити написаному з думкою про утвердження української національної ідентичності. Ці автори "забувають" сказати, що зорієнтовані на українську самоідентичність місцеві інтелігенти, як уже згадувалося, не мали вибору: або йти на компроміс і використовувати можливості ПОН, у якому домінували все-таки народні (хай спотворені мадярською адміністрацією) орієнтири, або підтримувати русофільську (чужу народові) культурно-мовну орієнтацію, або мадяризуватися. Після проголошення Карпатської України про прихильність до українства на Закарпатті не могло бути й мови.

Цікаво, що переконливе усвідомлення себе як українців (а не "русских", не "угроросів" чи особливих "русинів") винесли з Будапештського університету О. Балецький і К. Галас саме в період найбільш активної співпраці з ПОН. І. Гарайда добре знав про мовно-культурні уподобання обох, знав, що вони самостійно ніколи не писатимуть за правописними настановами його граматики. Проте вищі мотиви спонукали І. Гарайду давати можливість друкуватися представникам українства, ризикувати самому та оберігати від можливих неприємностей залучених ним до співпраці авторів.

У домашньому архіві Б. Галаса зберігаються три листи й одна листівка О. Балецького до К. Галаса, що припадають на період від 14 липня до 24 листопада 1942 року. Листи засвідчують дружні стосунки цих двох улюблених студентів професора-славіста І. Кнєжі. Уся кореспонденція ішла із Закарпаття в Будапешт (О. Балецький, завершивши повний університетський курс, повернувся в рідний край і звідти повідомляв своєму товаришеві про ПОН, про літературні та видавничі справи). Варто звернути увагу на те, що правопис

листів не має нічого спільного з правописом граматики І. Гарайди. Особливий інтерес викликають слова в листі від 14. 07. 1942 р.: "цього тиждня піду в полонину, щоби побачити "тіні забутих предків" [1]. Вони підтверджують, що обом був добре відомий зміст повісті М. Коцюбинського і що саме такі джерела були для них правописними і мовними орієнтирами.

О. Балецький знав, що К. Галас, покинувши русофільський табір і переставши писати вірші російською, переживав своєрідну драму, оскільки в його колі не схвалювали такого кроку. "Твій лист мене, – писав О. Балецький 19.10.1942 р. до К. Галаса, – дуже потішив, бо я не знав, що з Тобою. Якийсь Симулик* говорив Лявінцеви, що Т[и] дуже мучишся, ци може навіть "попал в тупик". Я був переконаний, що се неправда, але тому, що це говорив оден з "кошикарів"*, свідчить про те, що Ти з ним балакав! Дивує мене теж і то, що Ти замовк і нічого не пишеш до Літ. Неділі" [2, арк. 1]. У другій половині листа О. Балецький знову згадує студентську молодь, серед якої русофільські настрої помітно послабшали: "Ти мені нічого не пишеш про Ваше життя; про семінар і т. д. Виклади вже зачалися? Що читає Кнєжа, Гадрович? А Гарчар? Я йому недавно писав, але ще не одержав відповіді. Пиши про все, що діється там. А мені здається, ліпше лишитися дома, щоби Вас "молодих" не казити, бо всьому я винен. (Це для мене честь!)" [2, арк. 2].

Ці самозізнання О. Балецького — доказ того, що він не русинський, а український інтелігент, хоч виявляти й пропагувати свою українськість йому довелося замаскованим (єдино можливим легальним) способом, який міг бути реалізований через ПОН.

---

* Симулик Михайло Васильович (1923-1987) — колишній доцент Ужгородського університету, русист, уродженець с. Ізи поблизу Хуста на Закарпатті, односельчанин і товариш К. Галаса.

* Кошикарями жартома О. Балецький називає мешканців с. Ізи, де здавна був розвинений промисел лозоплетіння (кошикарства).

У цьому ж листі О. Балецький повідомляв: "Писав мені Гарайда, що міг би я іти учити до Ужгородської ґімназії, але мені не хочеться, бо ж ще би хтось казав, що я не збирався учити, а все таки пішов. Я вже видержу при своїх намірах. Раджу і Тобі не відступати, але чим більше працювати, бо тепер є якась можливість" [2, арк. 1]. Ці підбадьорливі слова були позитивно сприйняті К. Галасом, котрий періодично надсилав до редакції "Литературної недѣлі" наукові розвідки, публіцистичні замітки, вірші, серед яких були й такі, які І. Гарайда відмовлявся друкувати з остраху, що їх не пропустить цензура. "Почтенный Пане! – писав І. Гарайда К. Галасові в листі від 3. 04. 1944 року. – Вашѣ вершѣ – оригинальнѣ и переклады – мы одержали, однакъ не всѣ можеме напечатати, бо напередъ знаеме, что не пройдуть черезъ цензуру, хоть бы ихъ кто написавъ. […] Пишѣть намъ и на дале, а такожъ заохочуйте и другихъ студентовъ до интензивной працѣ, яка теперь дуже потрѣбна" [6].

І. Гарайда не випадково згадує цензуру, пам’ятаючи неприємності зі збіркою "Перед сходом" (1943), де були надруковані схвалені ПОН вірші Й. Архія, Ю. Барвінка (Керекеша) та К. Вершана (Галаса). Збірка викликала різку критику урядовців. Із розповідей К. Галаса, І. Гарайда намагався захистити авторів і себе, хоч це було непростою справою. Один із тих, хто представляв угорську владу і добре зрозумів підтекст поетичних рядків, зокрема, вірша К. Галаса "І сниться вже, що ранок близько...", гнівно вимагав пояснень: "Читайте: *небо вдвоє ширше стане...*" У котрий бік це небо думає міряти автор?"

Після проголошення української державної незалежності К. Галас написав статтю-спогад під назвою "Загадковий доктор І. Гарайда" [3]. Автор віддав належне цьому трудівникові й висловив жаль із приводу того, що упродовж тривалого часу І. Гарайду в радянській науці несправедливо згадували тільки негативно.

Діяльність "Подкарпатського Общества Наук", науковий доробок І. Гарайди сьогодні потрібно оцінювати в контексті подій Другої світової війни. Для українства на Закарпатті граматика І. Гарайди виявилася своєрідним камуфляжем, за допомогою якого вдалося зберегти наші духовні цінності. Проте вона не спроможна була в минулому і тим більше не спроможна нині стати основою для певної кодифікації, про яку час від часу говорять політичні неорусини.

Об'єктивний аналіз і неупереджена фахова оцінка діяльності І. Гарайди іще попереду. Дуже важливо, що рух у цьому напрямі започаткований таким авторитетним лінгвістом, як Й. Дзендзелівський, котрий, згадуючи про те, що закарпатці пам'ятають І. Гарайду, не без почуття жалю писав 1995 року: "Тепер буквально лише окремі з представників найстаршого покоління закарпатців зберігають про нього добру пам'ять. Ті ж з найстарших, що в 1941–1944 рр. навчалися у закарпатських так званих горожанських школах, гімназіях тощо, поблажливо-зневажливо-пробачним тоном невиразно пригадують його не зовсім вдалу граматику. І тільки" [8, с. 35].

Ніхто "по-русинськи" нині не пише за І. Гарайдою. Узагалі, навряд чи когось граматика І. Гарайди "перевиховала". Вона лише засвідчила, як уперто не хотіли владні кола Угорщини зважати на природний потяг закарпатських українців до возз'єднання. Але цього не можна сказати про самого І. Гарайду, оскільки зі сторінок редагованого ним журналу "Литературна недѣля" ідея возз'єднання проголошувалася й була засвідчена яскравим віршем К. Вершана (Галаса) 1943 р. :

О, що за сила, що за буйність дика!
Вниз валиться, як демон-хмара —
Реве, дичіє, сатаніє
Водóспад Грізний Ніаґара.

Коли би в спадище таке нам злитись,
Якби нам стільки сил поназбирати,
У що би можна нас закути?!

І хто би нам поставив гати?! [4, с. 394]

Це все вже історія. Проте, якби не було того доробку І. Гарайди, чи була б вона для українців кращою? Важко сьогодні збагнути, за що після прибуття до Ужгорода Червоної армії І. Гарайда був заарештований. О. Довганич, якому вдалося з'ясувати раніше замовчувані трагічні обставини життя автора граматики [9], писав: "Після визволення краю Гарайда мав можливість виїхати в Угорщину, але, не відчуваючи за собою жодної вини, залишився в Ужгороді. Та уже 27 листопада 1944 р. був заарештований радянською контррозвідкою "Смерш". Після допитів захворів і у польовій тюрмі у камері № 9 помер. Родині було відмовлено у виданні для похорону тіла покійного" [10].

Сьогодні на основі викладених тут і ряду інших фактів можемо зробити висновок, що в умовах угорської окупації свідомі наукові і літературні сили промовисто заявили про себе, використавши трибуну видань ПОН. Те, що їх твори з'явилися у правописному оформленні І. Гарайди, не дає підстав трактувати їх як такі, що мали стати основою для розбудови окремої угроруської культури, науки й освіти. Наші сучасники морально зобов'язані об'єктивно оцінити науковий доробок кожного з авторів ПОН у контексті українознавства і сучасності.

1. Балецький О. До К. Галаса. Ясіння, 14 липня 1942 р. — 1 арк. [Домашній архів Б. Галаса].

2. Балецький О. До К. Галаса. 19 жовтня 1942 р. – 2 арк. [Домашній архів Б. Галаса].

3. Галас К. Загадковий доктор І. Гарайда / Кирило Галас // Тиса. — 1995. — № 1-2. — С. 93-94.

4. Галас К. Ніаґара / Кирило Галас // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). — Вип. 6. : Збірник пам'яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — С. 394, 482 [копія автографа].

5. Гарайда И. Грамматика руського языка / Составивъ Дръ Иван Гарайда. — Унгваръ : Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1941. — 143 с.

6. Гарайда І. До К. Галаса. 3 квітня 1944 р. [фотокопія] / Иванъ Гарайда // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства

(Збірник наукових праць). — Вип. 6: Збірник пам’яті Кирила Галаса. — Ужгород, 2002. — С. 480.

7. Годинка А. Привѣтъ / Антоній Годинка, в. р. предсѣдатель Подкарпатского Общества Наукъ // Грамматика руського языка / Составивъ Дръ Иван Гарайда. Унгваръ: Книгопечатня Юлія Фельдешія, 1941. — С. 3–4.

8. Дзендзелівський Й. І. А. Гарайда як філолог / Йосип Дзендзелівський // Карпатський край. — 1996. — № 8—12 (серпень — грудень). – С . 36-37.

9. Довганич О. В’язень гестапо і "Смершу" / Омелян Довганич // Карпатський край. — 1993. — № 9—11. — С. 29.

10. Довганич О. Гарайда Іван Андрійович / О. Довганич // Енциклопедія Закарпаття: Визначні особи ХХ століття. — Ужгород : Ґражда, 2007. – С. 87.

НАШІ АВТОРИ

Галас Василина Богданівна – студентка 4 курсу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дергач Дмитро Валерійович – кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Джонг Йонгджу – аспірантка кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Домилівська Людмила Валеріївна – асистент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Капанайко Ірина Ярославівна – аспірантка Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка.

Капась-Романюк Марина Миколаївна – асистент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лисиченко Тетяна Юріївна – аспірантка кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди.

Наєнко Галина Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ніка Оксана Іванівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тома Наталія Михайлівна – аспірантка кафедри загального і слов’янського мовознавства Національного університету "Києво-Могилянська академія".

Тріщук Ольга Володимирівна – доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту при НТУУ "КПІ".

Фіголь Надія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту при НТУУ "КПІ".

Шевченко Лариса Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та стилістики української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Яковенко Людмила Іванівна – викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. Мечникова.

ЗМІСТ

Наукова біографія академіка НАН України В.М. Русанівського в контексті дослідницьких ідей другої половини XX – початку XXI ст......4

НАУКОВА СПАДЩИНА В.М. РУСАНІВСЬКОГО Й АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Шевченко Л.І.
Слов'янський контекст ідеї Івана Франка
про націотворчий статус української літературної мови.....10
Ніка О.І.
Концепція історії української літературної мови
В.М. Русанівського.....18
Дергач Д.В.
Мас-медійний онім у сучасній теорії
розвитку літературної мови.....29

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ЛІНГВІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Домилівська Л.В.
Символ дороги в ідіостилістиці Ю. Яновського
та І. Франка: мовноестетична кореляція.....38
Лисиченко Т.Ю.
Інтелектуальна метафора в поетичному дискурсі
М. Рильського.....47
Тома Н.М.
Лексичні польські запозичення в мовотворчості
Петра Могили.....58

СУЧАСНІ НАУКОВІ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Тріщук О.В.
Стандартність та авторська індивідуальність
у науково-інформаційному тексті.....72
Наєнко Г.М.
Наукова метамова "Синопсису": комунікативно-прагма
тичні аспекти.....79
Фіголь Н.М.
Сучасні правописні дискусії.....90
Яковенко Л.І.
Способи фразеологічної концепції реалізації
ідеї *ЗНИКНЕННЯ* в українській мові.....95
Джонг Йонгджу
Флора в загальному українсько-іноземному
двомовному словнику.....107
Капась-Романюк М.М.
Стійкі дієслівні сполуки як явище історії
української літературної мови.....116
Капанайко І.Я.
Феномен мови крізь призму публікацій Івана Франка
в польській періодиці.....137
Галас В.Б
"Грамматика руського языка" І. Гарайди і проблема
етнічного самоствердження закарпатських українців.....147

Наші автори.....158

CONTENTS

Scientific biography of Ukrainian NAS academician V.M. Rusanivskiy in the context of research ideas in the second part of XX – at the beginning of XXI century.....4

SCIENTIFIC HERITAGE OF V.M.RUSANIVSKIY AND ACTUAL ISSUES IN NATIONAL LINGUISTICS

Shevchenko L.I.
Slavic context of I. Franko's idea about national status of Ukrainian literary language.....10
Nika O.I.
The conception of the Ukrainian literary language's history by V.M. Rusanivskiy.....18
Dergach D.V.
Mass-media proper name in the modern theory of literary language's evolution.....29

THE WORD IN THE ARTISTIC TEXT: LINGUISTIC INTERPRETATIONS

Domylivska L.V.
The symbol "road" in the idiostylistics of Y. Yanovskyy and I. Franko: lingvoaesthetic correlations.....38
Lysychenko T.Y.
Intellectual metaphor in M. Rylskiy's poetical discourse.....47
Toma N.M.
Lexical polish loanwords in the language creation of P. Mohyla.....58

THE MODERN SCIENTIFIC PARADYGMES IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Trischuk O.V
The standart and author individuality in the scientific and information text.....72
Najenko H.M.
The scientific metalanguage of the "Synopsis": communicative and pragmatic aspects.....79
Figol N.M.
The modern spelling discussions.....90
Yakovenko L.I.
The means of phraseological realisation of the idea of *DISAPPEARANCE* in the Ukrainian language.....95
Jung J.D.
The flora in general Ukrainian-foreign bilingual dictionary.....107
Kapas-Romanyuk M.M.
The stable verbal combinations as phenomenon of the Ukrainian literary language's history.....116
Kapanaiko I.Y.
The phenomenon of language in I.Franko's publications in the Polish press.....137
Halas V.B
"Hrammatyka rus'koho yazyka" by I. Harayda and a problem of ethnic self-affirmation of the transcarpathian Ukrainians.....147

Our authors.....158

СОДЕРЖАНИЕ

Научная биография академика НАН Украины В.М. Русановского в контексте исследовательских идей второй половины XX – начала XXI в......4

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ В.М. РУСАНОВСКОГО И АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Шевченко Л.И.
Славянский контекст идеи Ивана Франко о нациообразующем статусе украинского литературного языка.....10
Ника О.И.
Концепция истории украинского литературного языка В.М. Русановского.....18
Дергач Д.В.
Масс-медийный оним в современной теории развития литературного языка.....29

СЛОВО В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ: ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Домиловская Л.В.
Символ дороги в идиостилистике Ю. Яновского и И. Франко: языковая и эстетическая корреляции.....38
Лисиченко Т.Ю.
Интеллектуальная метафора в поэтическом дискурсе М. Рыльского.....47
Тома Н.М.
Лексические польские заимствования в словесном творчестве Петра Могилы.....58

СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Трищук О.В.
Стандартность и авторская индивидуальность в научно-информационном тексте.....72
Наенко Г.М.
Научный метаязык "Синопсиса": коммуникативно-прагматические аспекты.....79
Фиголь Н.Н.
Современные правописные дискуссии.....90
Яковенко Л.И.
Способы фразеологической концепции реализации идеи *ИСЧЕЗНОВЕНИЕ* в украинском языке.....95
Джонг Йонгджу
Флора в общем украинско-иностранном двуязычном словаре.....107
Капась-Романюк М.Н.
Устойчивые глагольные словосочетания как явление истории украинского литературного языка.....116
Капанайко И.Я.
Феномен языка сквозь призму публикаций Ивана Франко в польской периодике.....137
Галас В.Б
"Грамматика руського языка" И. Гарайды и проблема этнического самоутверджения закарпатских украинцев.....147

Наши авторы.....158

Кафедра історії та стилістики української мови
Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
планує публікацію збірника наукових праць
**"Актуальні проблеми української лінгвістики:
теорія і практика" (випуск № 23)**

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Вимоги до публікації:

1. Текст статті повинен відповідати вимогам ВАК України, згідно з якими обов'язковими є такі елементи:

– постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями;

– аналіз найновіших публікацій із теми дослідження;

– визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямків дослідження;

– формулювання мети статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

2. Комп'ютерний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

– шрифт **Times New Roman**;

– якщо в наборі використовуються інші шрифти, якими набрано ілюстративний матеріал, то вони подаються окремим файлом;

– поля: вгорі – 2,5 см; внизу – 9, 54 см; зліва – 2,5 см; справа – 6,84 см;

– відступи від колонтитула: вгорі – 2,75 см; внизу – 9 см;

– абзацний відступ – 1 см;

– для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки, напр.: [5, с. 141], де 5 – номер джерела відповідно до списку використаної літератури в алфавітному порядку, а 141 – номер сторінки; покликання на джерела ілюстративного матеріалу мають бути у круглих дужках (І. Франко);

– чітко розмежовувати тире (–) і дефіс (-), уніфікувати лапки (" ") та апостроф (’);

– приклади з писемних пам’яток набираються шрифтом **Izhitsa** зі збереженням h, #, #, @, w, s, f, j, k, v. Графічні варіанти написання літер не передаються.

3. Матеріали подавати в такій послідовності:

– прізвище та ініціали автора із зазначенням наукового ступеня (д. філол. н. або к. філол. н.), навчання в аспірантурі чи докторантурі (асп., докт.) подаються українською, англійською і російською мовами справа вгорі (***розмір 10 кеглів, жирний курсив***);

– назва статті (українською, англійською та російською мовами) набирається через рядок по центру великими літерами (**розмір 11 кеглів, жирний шрифт**);

– анотації українською, англійською та російською мовами; до кожної з анотацій подаються ключові слова (не більше п’яти слів) (***розмір 11 кеглів, жирний курсив***). Між анотаціями ставляться пробіли;

– текст статті – українською мовою через інтервал після назви (**розмір 11 кеглів, через 1 інтервал**);

– список літератури набирається через рядок після основного тексту статті в алфавітному порядку **через 1 інтервал, розмір 10 кеглів**. Література оформляється згідно з новим державним стандартом. Слід розрізняти наукову літературу і джерела.

– ***Умовні скорочення назв джерел*** (за наявності) – після списку літератури через один інтервал.

Статті подаються до **1 листопада 2011 р.** в електронному та роздрукованому варіанті на кафедру історії та стилістики української мови.

Видання платне. Довідки за телефоном: роб. тел. 239-33-66 або e-mail: ist_ukr_m@univ.kiev.ua